भक्तवत्सल योगी

अजित कुलकर्णी

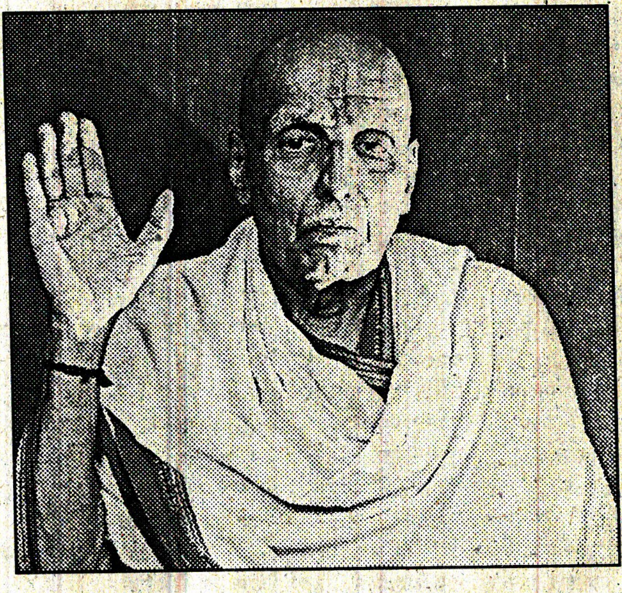

या देशाचे थोर भाग्य असे, की आजही ज्ञानयोगी, तपस्वी येथे आहेत. त्या परंपरेतील त्या योग्यतेचेच ज्ञानयोगी, कर्मयोगी व भक्तिरसमय झालेले दत्तमहाराज कवीश्वर हे होते. कवीश्वर घराण्यातील गेल्या चार पिढ्यांनी अखंडपणे तेवत राहणाऱ्या नंदादीपाप्रमाणे ज्ञानदान व आत्मज्ञानदानाचे कार्य केले आहे. त्यांच्या घराण्याचा वारसा आणि दत्तमहाराजांचे कार्य, याची नव्या पिढीला विस्ताराने ओळख होणे गरजेचे आहे. दोन मार्च १९१० रोजी नरसोबाची वाडी येथे दत्तमहाराजांचा जन्म झाला आणि तीन मार्च १९९९ रोजी सूर्यास्तसमयी त्यांच्या अस्थींचे कृष्ण-पंचगंगा संगमात नरसोबाची वाडी येथे विसर्जन करण्यात आले.

दत्त महाराजांचे मूळ घराणे नगरजवळील मांडवगण येथील. यजुर्वेदी शाखेचे, उपमन्यू गोत्र व प्रारंभीचे आडनाव 'सप्तर्षी' असे होते. पुढे 'दीक्षित' व त्यानंतर 'कवीश्वर' हे आडनाव झाले. सप्तर्षी आडनावाप्रमाणे याच कुळातील थोर, महान, सातवे सत्पुरुष म्हणजे 'ब्रह्मर्षी दत्तमहाराज कवीश्वर' होय. पूर्वजांची पुराणसेवा, भागवतसेवा, महाभारत, रामायण, वेदान्त, तसेच मंत्रविद्या शास्त्र अवगत असलेल्या थोर घराण्याचा वारसा महाराजांनी हिमालयाइतका विशाल केला. दत्त महाराजांचे पूर्वज दाजी दीक्षित हे संस्कृतमध्ये काव्यरचना करणारे कविराज होते. त्यांच्या साहित्यावरून त्यांना लोक 'कवीश्वर' म्हणून ओळखू लागले.

महाराष्ट्रात आध्यात्मिक व सांस्कृतिकतेने संपन्न, असे दोन उपासना प्रवाह आहेत. एक वारकरी संप्रदाय, दुसरा दत्त संप्रदाय. तसे पाहता, शांतिब्रह्मसेवन केलेल्या एकनाथांनी हा दत्तसंप्रदाय भागवत धर्माच्या प्रवाहात समाविष्ट केला. त्याच प्रवाहात दत्तमहाराजांच्या पावनकुळाने उत्तरोत्तर भर टाकीत हा प्रवाह समृद्ध केला आहे. कवीश्वरांच्या घराण्यातील भालचंद्र महाराज, वक्रतुंड महाराज, धुंडिराज महाराज व दत्त महाराज या सर्वांनी प्राचीन विद्या, उपासना, पवित्र आचरण व भक्तिप्रेमाने हा प्रवाह विस्तारित केला. पू. वासुदेवानंद सरस्वती, पू. मौनी स्वामी (वाडी), पू. दीक्षित स्वामी, पू. योगिराज गुळवणी महाराज, पू. भगवान श्रीधर स्वामी महाराज या सर्वांच्या अनुग्रहाने आणि महाराजांचे स्वधर्म, स्वकर्तव्य व स्वकर्माच्या नैष्ठिक आचरणाने महाराजांचे जीवन म्हणजे

सहस्र दीपे दीप, कैसी प्रकाशली प्रभा ।
उजळल्या दशदिशा, गगना आलीसें
शोभा ।।

असे हे कोंदलेले तेज, प्रभा, नित्य नवा आनंद देत आता महाराज विश्वात्मक झाले आहेत.

दत्तमहाराजांचे बालपण नृसिंहवाडीत गेले होते. वाडीतच प्राथमिक शिक्षण झाल्यानंतर, जेरे स्वामी महाराजांच्या पाठशाळेत वेदाध्ययनाला प्रारंभ झाला. तेथे काव्य व व्याकरण यांचा अभ्यास झाल्यानंतर सांगली येथे व्यंकटेशशास्त्री अभ्यंकरांकडे व्याकरणशास्त्राचे अध्ययन पूर्ण झाले. पुढे धारवाड येथे अप्पिनबेटगिरी यांच्याकडे न्यायशास्त्राचे अध्ययन झाले व पुढे पुणे येथे मीमांसा विद्यालयात, श्री. सुब्बाशास्त्री यांच्याकडे मीमांसा, वेदान्त, धर्मशास्त्र इत्यादी वेदांगाचा अभ्यास झाला. धारवाडच्या पाठशाळेत १९३३ ते १९३७ दरम्यान अध्यापन, १९३८ ते ४४ या

दत्तात्रेयशास्त्री कवीश्वर यांना सर्व सांप्रदायांत अग्रपूजेचा मान मिळाला होता. सर्वांना ते आपलेच वाटत, याचे कारण 'वासुदेव जगत् सर्वम् ।' ही त्यांची भूमिका होती. वेळोवेळी त्यांनी व्यक्त केलेल्या विचारधनापैकी एखाद्या विचाराचे पालन करणे, हीच त्यांना खरी श्रद्धांजली ठरेल.

काळात शंकराचार्य शिरोळकर स्वामी यांच्या वेदपाठशाळेत न्याय व वेदान्ताचे अध्यापक, १९४५ ते ६९ टिळक महाराष्ट्र संस्कृत विद्यापीठात प्र-पाठक म्हणून काम केले. या अध्यापन कार्याबरोबर गुरुकुल पद्धतीने पुण्यात अनेक विद्यार्थ्यांना त्यांनी ज्ञानदान केले.

पू. दीक्षित स्वामी व योगिराज गुळवणी महाराज यांच्या कृपादृष्टीमुळे औरवाडला वयाच्या १६ व्या वर्षी म्हणजे १९२६ मध्ये दत्त महाराजांनी पहिला भागवत सप्ताह केला. त्यानंतर १९६६ पर्यंत महाराज तेथे सप्ताह करण्यासाठी जात. पू. गुळवणी महाराज यांच्या आशीर्वादाने पुढे १९६७ मध्ये 'वासुदेव निवासा'त हे ज्ञानसत्र सुरू केले. सुमारे ६५ वर्षे अखंडपणे ठिकठिकाणी महाराजांनी ज्ञानयज्ञ पूर्ण केले. त्यांच्या मधुरवाणीतून ऐकायला मिळणाऱ्या ज्ञानाचा आस्वाद पुणेकरांनी व अन्य ठिकाणच्या जनतेनेही घेतला.

बंगालचे लोकनाथ तीर्थस्वामी महाराज शक्तिपात सांप्रदायाचे लोकोत्तर अधिकारी. पू. गुळवणी महाराज यांच्यानंतर १९७४ मध्ये पू. दत्त महाराजांना उत्तराधिकारी नेमले. आजमितीपर्यंत त्यांनी केवळ गुरुआज्ञा व विश्वस्ताच्या भावनेने हे पद सांभाळले. अशा प्रकारच्या अलौकिक कार्यामुळे 'विवेकचूडामणी'त शंकराचार्य म्हणतात, तो लाभ दत्त महाराजांना झाला-

वैराग्यं च मुमुक्षुत्वं तीव्रं यस्य तु विद्यते ।
तस्मिन्नेवार्थवन्तः स्युः फलवन्तः
समादयः ।।३० ।।

ज्या महापुरुषांचे वैराग्य व मोक्षेच्छा तीव्र असतात, त्याच्या ठिकाणी शमदमादिक षड्गुणांचा समुच्चय सार्थ रूपाने फलद्रुप होतात. असे वैराग्य व शमादी षड्गुणांचा समुच्चय महाराजांच्या ठिकाणी होता. त्यामुळे दत्तमहाराज 'सद्गुरु'पदावर आरूढ झाले होते. तसेच 'विवेकचूडामणी'त (मंत्र ३३ ते ३५) व्यक्त झालेली मोक्षगुरूची लक्षणे महाराजांच्या जीवनात प्रकर्षाने जाणवत होती. वेदशास्त्रसंपन्नता, सदाचारसंपन्नता, निरिच्छ, ब्रह्मवेत्ते, आत्मस्वरूपी लीन झालेले, रागद्वेषादिकरहित, तेजस्वी, निर्हेतुक, दयेचे सागर, सदैव सत्कर्म परायण, सर्वांचेच हितचिंतक असल्याने शांती ब्रह्म सेवन केलेले दत्त महाराज मोक्षगुरू होते. त्यामुळेच आज देशात व परदेशांतही त्यांचे अनेक शिष्य आहेत.

दत्तमहाराजांच्या पांडित्याचा वेगवेगळ्या स्तरांवर बहुमान झाला. काशी, म्हैसूर येथील विद्वत सभेत 'न्यायरत्न', 'न्यायचूडामणी' या पदव्या त्यांना देण्यात आल्या. १९५७ मध्ये कांची कामकोटीच्या शंकराचार्यांकडून सुवर्णकंकण भेट मिळाले. १९६१ मध्ये तत्कालीन राष्ट्रपती डॉ. राजेंद्रप्रसाद यांच्या हस्ते केंद्रीय शिक्षण संचालनालयाकडून 'विद्यावाचस्पती' पदवीने त्यांना सन्मानित करण्यात आले. १९६९ मध्ये पुण्यात 'आदर्श शिक्षक' म्हणून त्यांना सन्मानपत्रक मिळाले. १९७० मध्ये तत्कालीन राष्ट्रपती व्ही. व्ही. गिरी यांच्याकडून 'राष्ट्रीय संस्कृत पंडित' पदवी प्रदान करण्यात आली. १९७४ मध्ये महामहोपाध्याय पदवीने दत्तमहाराज सन्मानित झाले. १९९३ मध्ये वेदाचार्य घैसासगुरुजी यांच्या अमृतमहोत्सवाच्या वेळी पुण्यात महाराजांना डॉ. शंकरदयाळ शर्मा यांच्या हस्ते रजतपत्र देण्यात आले. याशिवाय चारही पीठांच्या शंकराचार्यांकडून त्यांना सन्मान प्राप्त झाले होते. महर्षी वेदव्यास प्रतिष्ठानच्या पुरस्काराचे पहिले मानकरी महाराजच होते. याज्ञवल्क्य पुरस्कारही त्यांना मिळाला.

महाराजांची शास्त्रपारंगता, अभिजात अध्यायमानकौशल्य, मूलग्राही संशोधन यांमुळे त्यांची कीर्ती दूरवर पसरली. ज्ञानदेवांच्या शब्दांत म्हणायचे, तर सन्मानांनी महाराजांना विभूषित केले नाही, तर सारे सन्मानच महाराजांच्या प्रगल्भ बुद्धीने व अमानित्वाने तेजस्वी झाले. असे मोठमोठे बहुमान त्यांच्या वाट्याला आले होते. शिष्य परिवार होता तरी दत्तमहाराजांचे वागणे, त्यांचे सहज बोलणे हाच हितोपदेश असे. तसेच, 'दाता एक रघुनंदन' यावर पूर्ण निष्ठा होती. औदार्याच्या भूमिकेतून व विशालदृष्टीने आपद्प्रसंगी पाहणे, अशी निर्दोष दृष्टी त्यांच्या ठायी होती. म्हणूनच महाराज कोणत्याही प्रसंगात शांत असत. महाराज अत्यंत अबोल, प्रसिद्धिपराङ्मुख असल्याने कधीकधीं आपले मनोगत पत्राद्वारे व्यक्त करीत असत. आज ती पत्रे वाचली अथवा पाहिली, तर कोणाच्याही मनात संदेहाचा गंध येऊ नये, इतके त्यांतील विचार व्यापक आहेत.

'जगाच्या कल्याणा संतांच्या विभूती ।
देह कष्टविती उपकारे ।।'

प्रमाणे कोणालाही दोष न देता सद्गुण, धर्माचरण व शास्त्र विचारांची कास महाराजांनी कधीही सोडली नाही. श्रीमत् भागवतात श्रीकृष्णाने उद्धवाला जो उपदेश दिला, त्यामध्ये तीस गुणांची मांडणी मनुष्याच्या अंगीकारासाठी दिली आहे. त्यामध्ये एक गुण असा आहे, की सदैव चांगल्या गोष्टींचा सत्कार करावा. महाराजांना हे पूर्णपणे आकळले होते. छोट्या छोट्या गोष्टींतही असामान्य

(पान १० पाहा)

भक्तवत्सल योगी

(पान ९ वरून)

दृष्टिकोनातून पाहणे व सातत्याने ते पाहणे, हे केवळ दत्तमहाराजांनाच शक्य झाले होते. त्यांचे घरमालक (कै.) ग. या. नातू हे सत्पुरुषांचे घराणे म्हणून महाराजांकडून भाडे घेत नसत, तर भाडे घेत नाही म्हणून जागा सोडणारे दत्तमहाराज हे एका दृष्टीने विरळाच म्हणायला हवेत. भक्ती-ज्ञानसाधनेत जशी विशाल वृत्ती दिसे, तशीच ती प्रत्यक्ष व्यवहारांतही आढळे. त्यामुळेच दत्तात्रेयशास्त्रींना सर्व सांप्रदायांत जगभर अग्रपूजेचा मान मिळाला होता. वारकरी असो, दत्तसंप्रदायी असो, नाथ संप्रदायी असो, भाक्त असो वा गाणपत्य उपासक असो! सर्वांना महाराज आपलेच वाटत. याचे कारण एकच 'वासुदेव जगत् सर्वम्' ही महाराजांची भूमिका होती.

दत्तमहाराजांनी आपली सर्व विचारसंपदा समाजाला प्रदान केली आहे. दत्तमहाराज सर्व लोकांना मार्गदर्शन करीत असत. तसेच अनेक संस्थांनाही मार्गदर्शन करीत. श्री वासुदेव निवास येथे मुख्य विश्वस्त व पू. गुळवणी महाराजांचे उत्तराधिकारी म्हणून काम पाहत. श्री धुंडिराज महाराज ट्रस्ट (देऊळगावराजा, जि. बुलढाणा) येथेही ते विश्वस्त होते. तसेच श्री गुरुचरित्र अखंड पारायण संस्था, आनंदाश्रम येथे अध्यक्ष होते. तुळजाभवानी आरोग्यधाम ट्रस्ट येथे विश्वस्त होते.

अध्यात्मसाधनेतील अधिकारी दत्तमहाराज कुटुंबवत्सलही होते. त्यांच्या पत्नी लक्ष्मीबाई कवीश्वर १० जानेवारी १९९९ रोजी गेल्या. पाठोपाठ दत्तमहाराजांचे एक मार्च रोजी महानिर्वाण झाले. तीन मुले व तीन मुली, नातवंडे, पतवंडे असा हा विस्तृत परिवार गोकुळाप्रमाणे नांदत आहे.

भक्तवत्सल योगी दत्तमहाराजांनी प्रवचनांद्वारा जे जे चिंतन व्यक्त केले आहे, त्यातील एखाद्या विचाराच्या साह्याने यावत्जीवन आचरण्याचा प्रयत्न करणे, हीच त्यांना खरी श्रद्धांजली ठरेल. ■

भक्तवत्सल योगी

(पान ९ वरून)

दृष्टिकोनातून पाहणे व सातत्याने ते पाहणे, हे केवळ दत्तमहाराजांनाच शक्य झाले होते. त्यांचे घरमालक (कै.) ग. या. नातू हे सत्पुरुषांचे घराणे म्हणून महाराजांकडून भाडे घेत नसत, तर भाडे घेत नाही म्हणून जागा सोडणारे दत्तमहाराज हे एका दृष्टीने विरळाच म्हणायला हवेत. भक्ती-ज्ञानसाधनेत जशी विशाल वृत्ती दिसे, तशीच ती प्रत्यक्ष व्यवहारांतही आढळे. त्यामुळेच दत्तात्रेयशास्त्रींना सर्व सांप्रदायांत जगभर अग्रपूजेचा मान मिळाला होता. वारकरी असो, दत्तसंप्रदायी असो, नाथ संप्रदायी असो, भाक्त असो वा गाणपत्य उपासक असो! सर्वांना महाराज आपलेच वाटत. याचे कारण एकच 'वासुदेव जगत् सर्वम् ' ही महाराजांची भूमिका होती.

दत्तमहाराजांनी आपली सर्व विचारसंपदा समाजाला प्रदान केली आहे. दत्तमहाराज सर्व लोकांना मार्गदर्शन करीत असत. तसेच अनेक संस्थांनाही मार्गदर्शन करीत. श्री वासुदेव निवास येथे मुख्य विश्वस्त व पू. गुळवणी महाराजांचे उत्तराधिकारी म्हणून काम पाहत. श्री धुंडिराज महाराज ट्रस्ट (देऊळगावराजा, जि. बुलढाणा) येथेही ते विश्वस्त होते. तसेच श्री गुरुचरित्र अखंड पारायण संस्था, आनंदाश्रम येथे अध्यक्ष होते. तुळजाभवानी आरोग्यधाम ट्रस्ट येथे विश्वस्त होते.

अध्यात्मसाधनेतील अधिकारी दत्तमहाराज कुटुंबवत्सलही होते. त्यांच्या पत्नी लक्ष्मीबाई कवीश्वर १० जानेवारी १९९९ रोजी गेल्या. पाठोपाठ दत्तमहाराजांचे एक मार्च रोजी महानिर्वाण झाले. तीन मुले व तीन मुली, नातवंडे, पतवंडे असा हा विस्तृत परिवार गोकुळाप्रमाणे नांदत आहे.

भक्तवत्सल योगी दत्तमहाराजांनी प्रवचनांद्वारा जे जे चिंतन व्यक्त केले आहे, त्यातील एखाद्या विचाराच्या साह्याने यावत्जीवन आचरण्याचा प्रयत्न करणे, हीच त्यांना खरी श्रद्धांजली ठरेल. ■

दिव्य नंदादीप

– पं. वसंत अ. गाडगीळ

'जया अंगी मोठेपण
तया यातना कठीण ।।'
'चणे खावे लोखंडाचे
तेव्हा ब्रह्मपदी नाचे ।।''

ही दोन्ही संतवचने पुराणिक, प्रवचनकार, कीर्तनकार यांच्या तोंडून महाराष्ट्राने थोर **अवतारी पुरुषश्रेष्ठांच्या जीवनचरिताच्या,** अवतारकार्याच्या निरूपणांतून अनेक वेळा ऐकली असतील; परंतु १ मार्च ९९ या दिवशी परमेश्वरचरणी विलीन झालेले थोर ब्रह्मर्षी, न्यायवेदान्तासारख्या प्राचीन शास्त्रांचे प्रकाण्ड पंडित, विद्यावाचस्पती दत्तात्रेयशास्त्री तथा दत्तमहाराज कवीश्वर यांच्यासारख्या भागवतोत्तमाला असह्य अशा यमयातनांतून जावे लागलेले असेल, याची त्यांना 'निष्काम परब्रह्म', 'चालताबोलता वेदान्त', 'मूर्तिमंत स्थितप्रज्ञ'मानून, त्यांच्यासमोर नतमस्तक झालेल्या आजच्या असंख्य उपासक भक्तांपैकी कुणाला फारशी कल्पना असेल, असे मला वाटत नाही. याचे कारण वाचकवर्गासमोर आलेल्या त्यांच्या कोणत्याही चरित्रग्रंथांत, आठवणींच्या संग्रहात, आत्मनिवेदनपर पत्रात याचा अगदी पुसटसासुद्धा उल्लेख कुठेही आढळला नाही. विसाव्या चालू ख्रिस्ती शतकाच्या अस्तमानाच्या वेळी महाराष्ट्राच्या धार्मिक विश्वातील विद्वत क्षेत्रातील एका सर्वश्रेष्ठ थोर महात्म्याचे (या शतकातील ऐतिहासिक महत्त्वाचे ठरणारे), ब्रह्मश्री दत्तमहाराजांचे 'ब्रह्मपद' कशी खडतर वाटचाल करीत त्यांच्याजवळ आले, याची साक्ष म्हणून याचा उल्लेख मला आज करावा लागत आहे.

ज्यांच्या सहकुटुंब परिवार निर्दय हत्येच्या भीषण आठवणीने आजही आपले चित्त थरारते, त्या व्याकरणमहापंडित प्रा. काशिनाथशास्त्री अभ्यंकर यांना, '५५१ शनिवार पेठ, पुणे २' या आपल्या निवासस्थानातून न्यायवेदान्त महापंडित प्रा. दत्तात्रेयशास्त्री कवीश्वर यांनी १९ जून १९६५ रोजी लिहिलेले चार पृष्ठांचे प्रदीर्घ पत्र कुणाचेही अंतःकरण पिळवटून टाकेल आणि सात्त्विक संतापाच्या त्वेषाने कुणीही पेटून उठावे अशा दाहक, विदारक सत्याने भरलेले हे आत्मनिवेदन आहे. याच महाविद्यालयात स्थापनेपासून (डिसेंबर १९४८) न्यायमीमांसा वेदान्त शिकविणारे पं. द. धुं. कवीश्वर यांना, त्यांच्या 'तथाकथित' अपराधाबद्दल आरोपीच्या पिंजऱ्यात उभे करून, एकतर्फी निकाल देऊन, त्यांच्या मासिक पाचशे रुपये वेतनापैकी निम्मे, म्हणजे पंधरा दिवसांचे वेतन अडीचशे रुपये दंड ठोकून कठोर शिक्षा करण्यात आली होती. यांचा अपराध कोणता? तर हे (पं. कवीश्वर) आजारी असल्याचे सांगून पंधरा दिवस गैरहजर राहिले. पं. द. धुं. कवीश्वर गुरुजी या पत्रात संस्कृतमंडलाध्यक्षांसमोर आपली बाजू मांडताना प्रारंभीच लिहितात-

'फाल्गुन पौर्णिमेपासून चैत्र पौर्णिमेपर्यंत सुटी एक महिना आहे,'असे श्री. अधिपतींनी सांगितल्यामुळे मी वृद्ध मातापितरांच्या भेटीस जालना मुक्कामी गेलो. सुटी सुरू झाल्यावरही येथेच राहून विद्यार्थ्यांचे आवश्यक विभागांचे पाठ संपवून गेलो. जालन्यास चैत्र शुक्ल पक्षात मी आजारी झालो. लगेच तेथील प्रसिद्ध, प्रामाणिक डॉक्टर श्री. नाईक यांचे औषध सुरू केले. चार-पाच दिवसांनी ताप कमी झाला, तरी औषध चालूच होते. त्या वेळी पौर्णिमेपर्यंत आपण पुण्यास जाऊ शकू, अशा भावनेने मी त्या सुमारास पौर्णिमेचे आधी एक पत्र श्री. अधिपतींना पाठविले, की बहुतेक पौर्णिमेस तिथे येईन, पू. पिताजीही आजारी असल्याने त्यांना वाडीचा दुरचा प्रवास झेपणार नाही, म्हणून चैत्र वद्य सप्तमीपर्यंत मला वाडीस (नृसिंहवाडी) पू. पिताजींच्या अनुष्ठानासाठी जावे लागेल. नंतर इंजेक्शन चालू होती. शक्तीही पूर्ण आली नव्हती, म्हणून डॉक्टरांच्या व वडील मंडळींच्या सांगण्याप्रमाणे मी पौर्णिमेनंतरही दोन-तीन दिवस जालन्यास राहून संकष्टीस सकाळी निघून सायंकाळी येथे आलो. येताना औषध बरोबर घेऊन आलो. नंतर मंगळवार-बुधवार

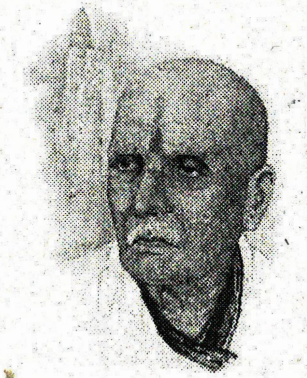

दोन दिवस विश्रांती घेऊन बुधवारी रात्री मी वाडीस गेलो. तेथील उत्सवांग सेवा आटोपून वैशाख शुद्ध प्रतिमेस येथे रात्री परत आलो. पुढे एक-दोन दिवसांत श्री. अधिपतींनी सुटीतील वेतन वगळून काही उरलेले द्रव्य हातावर ठेविले, ते मुकाट्याने घेऊन मी घरी आलो...'

याच पत्रात ते पुढे म्हणतात '... त्या सभेत येण्यास मला अधिकार नाही, असा लोकशाहीचा कायदा असेल, तर वाटेल त्याच्यावर वाटेल तसे आक्षेप सभेपुढे यावेत आणि त्याचा निर्णय मात्र विचारवंतांनी आक्षेप घेणाऱ्यांच्या इच्छेप्रमाणे तत्काळ द्यावा, ही लोकशाहीची पद्धत मात्र न्याय्य आहे काय? ईशेच्छा!'

''... आज हा विद्यादेवीचा अपमान आपल्यासमोर घडून आला, याचा विषाद वाटतो,'' असे 'विद्यादेवीमुपास्महे' असे बिरुद मिरविणाऱ्या विद्यापीठाला सांगून पत्राच्या शेवटी : संमार्जन कर्मकर्त्यापेक्षा (झाडूवाल्यापेक्षा) सुद्धा हीन वागणूक दिल्याबद्दल 'हरीची इच्छा'असे लिहिताना ते म्हणतात '...या वेळी पाकिस्तानात नसतानाही मी निर्वासित होत आहे... ज्या द्रव्यामुळे सर्वांची बुद्धीच घात करून नियामकताच विजयी झाली आहे, ते माझे वेतनद्रव्य कायमचेच स्थगित व्हावे, फक्त गेल्या १५-१६ वर्षांप्रमाणेच यापुढेही विद्यादेवीचे निर्वेतन आजीव सेवकत्व मला लाभावे, हीच अंतिम इच्छा.'

त्या काळच्या प्रशासनाने या विद्यापीठाच्या सत्त्वशील अशा आपल्या गुरुजींना अशी अन्याय्य वागणूक देऊन त्यांना छळले, असे समजताच आपल्या गुरुजींच्या सात्त्विक वृत्तीला शोभेल असाच प्रतिशोध (सूड) विधायक मार्गाने आपण घ्यावा, असे आम्ही- त्यांच्या सर्व विद्यार्थ्यांनी- ठरविले आणि पाच, दहा, पंधरा असे करत पाचशे रुपये, संस्कृतप्रेमी कवीश्वरभक्तांकडून उभे केले. आणि 'कमवा आणि शिका' योजनेखाली ज्या 'सकाळ'चा वार्ताहर, छायाचित्रकार म्हणून १९५२ पासून मी काम करीत होतो, त्या 'सकाळ'चे संपादक डॉ. नानासाहेब परुळेकर या विद्याप्रेमींच्या हस्ते ही गुरुदक्षिणा समारंभपूर्वक टि. म. वि. चे कुलगुरू म. म. प्रा. द. वा. पोतदार यांच्या समक्ष पू.

(पान ६ पाहा)

(पान ५ वरून)

गुरुचरणी समर्पण केली. प्रज्ञाचक्षू पं. यशवंतराव मराठे यांच्या घरी हा समारंभ झाला.

"यापुढे विद्वानांची अशीच परवड झालेली दिसली तर याच विधायक मार्गाचा अवलंब करा," असे सांगून डॉ. परुळेकरांनी छात्रांच्या या गुरुभक्तीचे कौतुक केले आणि आमच्या कवीश्वर गुरुजींनी गुरुदक्षिणा म्हणून दिलेल्या पाचशे रुपयांपैकी त्यांना विद्यापीठाने ठोकलेल्या दंडाइतकीच म्हणजे अडीचशे रुपये ही रक्कम स्वीकारली. बाकीचे अडीचशे रुपये त्यांनी आम्हाला परत केले. त्याच सभेत डॉ. नानासाहेब परुळेकर यांनी अडीचशे रुपये मूलधन मानून 'सकाळ पुरस्कृत विद्वत पोषण निधी' हे नवीन काम उभे केले. या निधीच्या संचालक मंडळात स्वतः डॉ. ना. भि. परुळेकर आणि श्री. म. स. (बाबूराव) पारखे, पं. ना. श्री. (नानासाहेब) सोनटक्के, उद्यान कार्यालयाचे श्री. शंकरराव थत्ते, पं. वसन्त अ. गाडगीळ (चिटणीस) अशी पाच मंडळी होती. रुपया-दोन रुपये प्रत्येकाकडून दरमहा गोळा करून त्या निधीतून याचना न करणाऱ्या; परंतु विपद्‌ग्रस्त संस्कृत विद्वानांना दरमहा आवश्यक तेवढे अन्नधान्य शिधा (रेशन) घरपोच देऊन त्यांचा गौरव करण्याची ही योजना डॉ. परुळेकरांच्या हयातीपर्यंत चालू होती. (माझ्याशिवाय सर्व संचालक मंडळ आज काळाच्या पडद्याआड गेलेले आहे.) मॉडर्न हायस्कूलचे अंध झालेले पं. नारायणशास्त्री दीक्षित यांच्यासारख्या अनेक विपद्‌ग्रस्तांना ही सेवा पोचविता आली.

घासून, तोडून, तापवून आणि ठोकून सुवर्णाची परीक्षा व्हावी, तसे पू. कवीश्वर गुरुजींचे अवतारकार्य काळाच्या आणि कालानुरूप कलीच्या कसोटीवर तावूनसुलाखून निघण्याचा हा काही एकमेव प्रसंग नव्हे. एके दिवशी पुण्याच्या एका दैनिकातील पहिल्याच पानावर एका वार्तेच्या शीर्षकाने लक्ष वेधून चक्रावून सोडले. 'पं. दत्तात्रेयशास्त्री कवीश्वरांना अटक.' पुढील वार्तेत म्हटले होते- 'घरफोडीच्या गुन्ह्याबद्दल पं. दत्तात्रेय धुंडिराज कवीश्वरांना अटक करण्यात आली आहे.' याबद्दल चौकशी करता आढळून आले, की सध्या पू. दत्तमहाराजांचा निवास होता, ते रेणुका हे घर अर्धवट बांधकाम झाले असताना एका भक्ताने गयावया करून तात्पुरता आसरा म्हणून तिथे राहायची संमती मागितली. हरिश्चंद्राचे अवतार असणाऱ्या दत्तमहाराजांनी उदारपणे त्याला तिथे आसरा दिला आणि तो ते बळकावूनच बसला. म्हणाला, "माझा ताबा. घर माझे!" यांच्या चिरंजीवांनी या बळकावणाऱ्याचे कुलूप तोडून फेकून देताच दत्तमहाराजांवर घरफोडीचा फौजदारी गुन्हा त्याने दाखल केला. श्री. ब. ना. भिडे वकिलांसारख्यांनी यांचा खटला लढवून दीड-दोन वर्षांनी न्यायालयाकडून महाराजांना न्याय मिळवून दिला. घर बळकावणाऱ्या भक्ताला पू. दत्तमहाराजांनी लिहिलेले पत्रदेखील माझ्या संग्रही उपलब्ध असून ते प्रकाशात आले, तर या महात्म्याची महात्मता अधिक प्रकाशमान होईल.

पिढीजात संस्कृतविद्या आणि दत्तोपासना यांची ओतप्रोत पुण्याई लाभलेल्या कवीश्वर 'घराण्या'त दत्तमहाराजांचा जन्म २-३-१९१० मध्ये झाला आणि तेही कृष्णा-पंचगंगा यांच्या पवित्र संगमावर. तपस्यास्थळी असणाऱ्या श्रीनृसिंह सरस्वतींच्या परममंगल छत्रछायेत, नृसिंहवाडीत सूक्ष्म देहसिद्धी असणारे 'योगियांचे सम्राट' श्री वासुदेवानंद सरस्वती (टेंबे) स्वामी महाराज यांचा बालपणीच त्यांना अनुग्रह लाभला. नृसिंहवाडी, सांगली, धारवाड, शृंगेरी, पुणे यांसारख्या ठिकाणी न्यायवेदान्तासारख्या गहन शास्त्रांचा त्यांनी सूक्ष्माभ्यास केला. अलीकडेच राष्ट्रीय पंडित म्हणून राष्ट्रपती पुरस्काराचा बहुमान लाभलेले व पं. दत्तमहाराजांचे सहकारी प्राध्यापक म्हणून सान्निध्य लाभलेले थोर वैयाकरणी महापंडित प्राचार्य वामनशास्त्री भागवत गुरुजी संस्कृत विद्याक्षेत्रातील प्राचीन आणि अर्वाचीन विद्याविभूषित विद्वानांतील (शास्त्री आणि एम. ए., पीएच. डी) संघर्षाची समस्या किती घातक आणि घोर आहे, यावर प्रकाश टाकताना मला म्हणाले, "अहो, हे नव्यविद्याविभूषित पीएच. डी. डी. लिट्‌वाले आमच्यासारख्यांना (धोतर-उपरणे-टोपीवाल्यांना) भटजी समजून या वर्गाला कमी लेखतात, पाण्यात पाहतात. यांचे मानधन हजारांत तर आमचे शेकड्यांतही नसते." पंडित भागवत गुरुजींच्या म्हणण्यात तथ्य नाही, असे कोण म्हणेल?

आजच्या संगणकीय युगात, प्राच्य विद्यांचा प्राचीन पाठशाळा परंपरेने 'विद्या रसनाग्रनर्तकी' असणारा प्रं. दत्तमहाराजांसारख्या शास्त्री-पंडितांचा व्यासंगी वर्ग झपाट्याने काळाच्या पडद्याआड चालला आहे. नुसती विद्वत्ताच नव्हे, तर विवेक आणि वैराग्याबरोबरच ईश्वरी धर्मानुष्ठान प्रसादाची जोड लाभली, तर त्यालाच 'स्वर्ण कस्तुरिका संयोग' म्हणतात. हा हृद्य संगम ब्रह्मश्री दत्तमहाराजांच्या चरित्रात झाला आणि म्हणूनच डॉ. राजेंद्रप्रसाद, डॉ. वराहगिरी वेंकटगिरी, डॉ. शंकरदयाळ शर्मा यासारखी राष्ट्रपतीची त्रयी या दत्तमहाराजांच्या सन्मानांत स्वतःचा बहुमान मानू लागली. अशी धन्यता लाभलेले पू. दत्तमहाराज म्हणजे ज्ञान-विवेक-वैराग्याची त्रिविध ज्योत एकत्रच प्रकाशमय असणारा जगावेगळा थोर नंदादीप होता. शांत होऊन अमर झालेल्या या दिव्य नंदादीपाला आमचे अनंत प्रणाम. नमः शांताय तेजसे! ■

दिव्य नंदादीप

सुनीता देशपांडे यांच्या प्रतिभेची व्यापक ओळख सांगणारा ललित लेखांचा संग्रह

सोयरे सकळ

किंमत १२५ रुपये

न गृह, खटाववाडी, मुंबई ४

स्वादिष्ट तितक्याच पथ्यकारक पाककृती
रसवंती इंटरनॅशनल
- इंद्रायणी सावकार
पृष्ठे : ३४० ☐ भेटीयोग्य
मूल्य १२५ रू. ● सवलतीत १०० रू.

आचार्य अत्रे यांचे गाजलेले पुस्तक
आत्रेय विनोद
- प्रल्हाद केशव अत्रे
पृष्ठे : ३०० ☐ संग्राह्य
मूल्य २५० रू. ● सवलतीत १८५ रू.
डिंपल पब्लिकेशन, वसई, ठाणे.

इंग्रजीचा पाया मजबूत करा.
मनोविकास
ग्रामर ॲण्ड कंपोझिशन
तिसरी आवृत्ती अल्पावधीत संपली – आवृत्ती चौथी
लेखक - व्ही. पी. कामतकर
एम. ए. बी. एड.
मोठ्या आकाराची २६० पाने
किंमत रु. ९०
: प्रमुख विक्रेते :
मनोविकास प्रकाशन आणि बुक सेंटर
आमदार निवास आवार, मंत्रालयाशेजारी, चर्चगेट, मुंबई - ४०० ०३२.
फोन : ४१६४५०६
आणि महाराष्ट्रातील प्रमुख विक्रेते

नियतीला कलाटणी देणाऱ्या ५७ जगप्रसिध्द व्यक्तिंची गाजलेली भाषणे मराठीत प्रथमच संग्रहीत.
बोल अमृताचे
संपादक : श्री. मो. ग. तपस्वी
मुळ किंमत रु. ४०० /-
सवलतीत रु. ३०० /- फक्त
सर्व पुस्तक विक्रेत्यांकडे उपलब्ध
अश्वमेध प्रकाशन
१२४३, सदाशिव पेठ, साठे कॉ. हौ. सो. खुन्या मुरलीधराजवळ, पुणे: ४११ ०३०
फोन: ४७१०६१

स्तकाच्या किंमतीएवढी मनीऑर्डर अधिक
/- प्रत्येकी. (रविवार बंद)

लोकसत्ता २ मार्च १९९९

राष्ट्रीय पंडित कवीश्वर यांचे वृद्धापकाळाने निधन

प्रतिनिधी

पुणे, १ मार्च

राष्ट्रीय पंडित, विद्यावाचस्पती, महामहोपाध्याय दत्तात्रेयशास्त्री धुंडीराज कवीश्वर (वय ९०) यांचे आज वृद्धापकाळाने निधन झाले. न्यायशास्त्र, मीमांसा आणि श्रीमद् भागवताचे अभ्यासक म्हणून ते ख्यातनाम होते. येथील राहत्या घरापासून त्यांची अंत्ययात्रा उद्या (मंगळवार) सकाळी आठ वाजता निघणार आहे.

पं. कवीश्वर यांच्या कार्याचा आणि विद्वत्तेचा

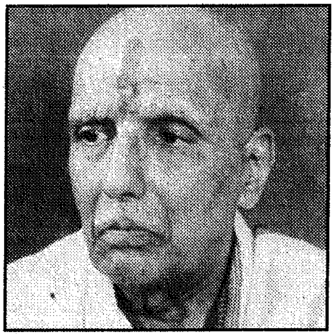

गौरव डॉ. राजेंद्रप्रसाद, व्ही. व्ही. गिरी आणि डॉ. शंकरदयाळ शर्मा अशा तीन राष्ट्रपतींच्या हस्ते अनुक्रमे १९६१, १९७० आणि १९९६ साली झाला होता. चारही पीठाच्या शंकराचार्यांनीही त्यांना सन्मानित केले होते. त्यांच्या पश्चात तीन मुलगे, तीन मुली, नातवंडे, पतवंडे असा परिवार आहे.

नरसोबाची वाडी येथे २ मार्च १९१० रोजी जन्मलेल्या दत्तात्रेयशास्त्री यांचे शिक्षण तेथील संस्कृत पाठशाळेत झाले. पुढे सांगली येथील वेदशास्त्रसंपन्न व्यंकटेशशास्त्री अभ्यंकर यांच्या संस्कृत पाठशाळेत त्यांनी व्याकरण शास्त्राचे तसेच धारवाड येथे न्यायशास्त्राचे अध्ययन केले. त्यानंतर पुण्यातील मीमांसा विद्यालयात मीमांसा अध्ययन, वेदान्त, धर्मशास्त्र यांचा अभ्यास करून ते त्यात पारंगत झाले.

धारवाड येथील पाठशाळेत तसेच श्री शंकराचार्य शिरोळकर स्वामी मठात त्यांनी न्याय व वेदान्ताचे अध्यापक म्हणून १९३३ ते १९४४ या काळात काम केले होते. पुढे तीस वर्षे पुण्यातील टिळक महाराष्ट्र संस्कृत विद्यापीठातही त्यांनी प्राध्यापक म्हणून काम केले. १९७४ पासून श्री. गुळवणी महाराज यांच्या मठाचे उत्तराधिकारी म्हणून ते अखेरपर्यंत कार्यरत राहिले. न्यायरत्न, न्यायचुडामणी, विद्यावाचस्पती, महामहोपाध्याय या पदव्या तसेच राष्ट्रीय संस्कृत पंडित, आदर्श शिक्षक हे पुरस्कार त्यांना मिळाले होते. अत्यंत साधी राहणी, विनम्र, शांत, निगर्वी स्वभाव, सोपे वक्तृत्व, अनेकविध विषयांचे व्यासंगी आणि गाढे पंडित ही त्यांची जीवनवैशिष्ट्ये होती.

अनेक आध्यात्मिक, धार्मिक ग्रंथाचे लेखनही पं. कवीश्वर यांनी केले होते. ■

TOI 02.03.99

Sanskrit scholar Kavishwar passes away

The Times of India News Service

PUNE: Pandit Dattatray Shastri Kavishwar, a noted Sanskrit scholar and former professor at the Tilak Maharashtra Vidyapeeth, died here on Monday. He was 90.

Pandit Kavishwar, conferred the title of 'Mahopadhyay' by Jagadguru Shankaracharya of Dwarka, had received honours at the hands of three Presidents — Rajendra Prasad, V.V. Giri and Shankar Dayal Sharma.

In 1961, Dr Rajendra Prasad conferred the title 'Vidyavachaspati' on this eminent scholar, while in 1970 he was honoured by President V.V. Giri as 'National Sanskrit Scholar'.

His work in such aspects of Hinduism as Mimansa, Nyaya, Vedanta and Dharmashastra is considered seminal in scholarly circles. His Marathi translations of Brahmasutras of Nimbakacharya titled 'Vedanta Parijat Saurabha' was published by the Tilak Maharashtra Vidyapeeth.

Born at Narsobachi Wadi in Sangli district, Kavishwar's spiritual discourses here were immensely popular with his disciples.

सर्वांना पावन करणारे प्रयागतीर्थ

नीला कृष्ण जोशी

प. पू. योगीराज वामनराव गुळवणी महाराज यांच्या शक्तिपीठाचे उत्तराधिकारी प. पू. दत्तमहाराज कवीश्वर यांचे नुकतेच निधन झाले. विद्यावाचस्पती, महामहोपाध्याय कवीश्वर महाराजांच्या ज्ञानसंपन्न, आचारसंपन्न व्यक्तिमत्त्वाविषयी...

राष्ट्रीय पंडित, विद्यावाचस्पती महामहोपाध्याय अशा अनेक भूषणावह बिरुदावलींनी ज्यांचे नाव उजळून निघाले आहे, जे वेदांताचे गाढे अभ्यासक आहेत, अशा ज्यांच्या जीवनाचे आणखी एक अमोलिक असे वैशिष्टच आहे ते असे की, बंगालमधून प. पू. लोकनाथ तीर्थ स्वामींनी आणलेली शक्तिपात दीक्षा शोध घेत घेत महाराष्ट्रात प. पू. योगीराज वामनरावजी गुळवणी महाराजांकडे आली व वाहत राहिली. प. पू. वामनरावजी गुळवणी महाराजांनाही पुढे लोकाकर्यासाठी ही शक्तिपात योगगंगा सतत वाहत ठेवावयाची होती. त्यासाठी निर्मळ समर्थ अंतरंग ते शोधत होते. प. पू.दत्तमहाराजांचे सात्विक संपन्न व्यक्तिमत्व त्यांना लाभले व प. पू. दत्तमहाराज कवीश्वर हे या शक्तिपीठाचे आचार्य झाले. ही पावनगंगा सर्वांसाठी वाहत राहिली. हे प. पू. दत्तमहाराजांच्या जीवनाचे फार मोठे वैशिष्टच आहे.

प. पू. दत्तमहाराज सर्वांचे झाले

श्री दत्तमहाराजांच्या ज्ञानाला शास्त्राची बैठक ठामपणे आहे. शास्त्रनिष्ठेप्रमाणे त्यांचा आचार आहे. इतके ज्ञानसंपन्न, आचारसंपन्न पंडित असूनही आणखी एक आगळेवेगळे पण त्यांच्या जीवनाला आहे. त्यांना ज्ञानाचेच व्यसन असल्यामुळे अशा प्रकारचे संशोधनात्मक लेखनाचे कार्य त्यांनी कितीतरी केले असते. पण ते थांबले व प्रत्यक्ष अनुभवाकडे वळले. मानवी जीवनाचे जे अंतिम ध्येय जे आत्मज्ञान त्याचा अनुभव त्यांनी घेतला. आपल्या अंतरंगात असलेला ज्ञानाचा आनंदाचा झरा अनुभवला. ही उत्कान्त जीवनाची अवस्था आहे. गीतेतील 'पुरुषोत्तम' ही पदवी त्यांना पूर्ण लागू पडते. त्यांच्या प्रकांड पांडित्यामुळे सामान्यजनापासून ते दूर गेले असते. तो दुरावा त्यांच्या आत्मवैभवामुळे उरलेला नाही. अगदी कोणत्याही स्तरावरील माणूस बाल, वृध्द, तरुण, शिक्षित, अशिक्षित त्यांचे जवळ पोचला. कारण त्यांच्या हृदयात समाजाविषयी प्रेमभाव तळमळ व समदृष्टी होती.

थोरपण पऱ्हा सांडिजे व्युत्पत्ती आघवी विसरिजे जै जगा धाकुटे होईजे तै जवळीक माझी ॥ ज्ञानेश्वरी ॥

तीन राष्ट्रपतींकडून सन्मानित झालेले आचार्यांच्या चारी पीठांकडून गौरविले गेलेले हे महाराजांचे संपन्न व्यक्तिमत्व विनम्रतेने भरलेले होते म्हणून वरील ओवी ज्ञानेश्वरीतील ही त्यांच्या जीवनात अनुभवातील सूत्र होती. नम्रता, ऋजुता हे त्यांचे अंगी मुरलेले गुण होते.

संगीताचे भोक्ते

तत्त्वज्ञानी मनुष्य गंभीर प्रवृत्तीचा असल्यामुळे कलेचा आस्वाद घेऊ शकत नाही अशी आपली कल्पना होते. पण प. पू. दत्तमहाराज संगीताचे भोक्ते होते. संगीताचे शिक्षण त्यांनी घेतले होते व ते तबलाही वाजवीत असत. त्यांचा ज्योतिषशास्त्राचा अभ्यास होता. संस्कृत, कानडी, मराठी, हिंदी भाषेवर त्यांचे प्रभुत्व होते.

सदैव कार्यरत

टिळक विद्यापीठात न्याय मीमांसा वेदान्त शास्त्राच्या अध्यापनाची धुरा त्यांनी १९५२ ते १९७० पर्यन्त समर्थपणे संभाळली. संकेश्वर पिठाधीश श्री शिरोळकर स्वामीनी उभ्या केलेल्या शांकर विद्यापीठात त्यांच्याजवळ अनेक विद्यार्थ्यांनी शास्त्राभ्यास केला. या अध्यापन काळात ग्रंथसंशोधन कार्याचा व्याप सांभाळला.

'वेदान्त पारिजात सौरभ' हा ग्रंथ श्री निंबार्काचार्य यांनी संस्कृतमधून लिहिलेला आहे. श्री. प. पू. दत्तमहाराजांनी त्याचा मराठी अनुवाद केला तो प्रसिध्द आहे.

श्री सद्गुरु प. पू. वासुदेवानंद स्वामी महाराजांचे संपूर्ण वाङ्मय पुन्हा प्रसिध्द करण्याचे फार मोठे काम, प. पू. वामनरावजी गुळवाणी महाराजांच्या प्रेरणेने यांचे हातून झाले आहे. भागवत् हा त्यांचा फार आवडता ग्रंथ. त्यांची हजारो पारायणे केली आहेत. गावोगावी बोलावणे आले की तेथे जाऊन हे भागवत सप्ताह झाले आहेत.

विविध विषयावर सुमारे १७ हजार प्रवचने त्यांनी केली आहेत. ते उत्तम अध्यापक होते . त्यांच्या अध्यापनात कौशल्य तर होतेच.

पण त्यांच्या अध्यापनाची तीन वैशिष्ठचे आहेत. १) विषय सोपा करून सांगणे, २) ज्ञानाची आत्यंतिक खोली, ३) विद्यार्थ्यांविषयी जिव्हाळा.

अध्यापकाना महत्त्वाचा संदेश

विद्यार्थ्यांचे कल्याण व्हावे ही इच्छा असणे हा एक संस्कार आहे; तो पक्का असावा लागतो. विद्यार्थ्यांच्या मनात आपल्याविषयी आदर आहे का नाही हासुध्दा विचार करू

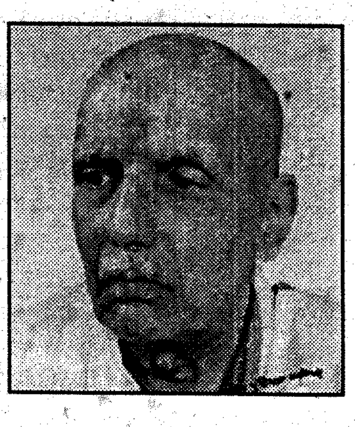

नये. आपले कर्तव्य चोख व जिव्हाळ्याने करावे. ही दृढ भावना होण्यास कदाचित कोणास वेळ लागेल. पण ती झालीच पाहिजे. अवघड असला तरी हा त्यांचा संदेश प्रत्येकाने आपल्या जीवनात मन:पूर्वक बाणवला पाहिजे असे त्याचे अमोल महत्त्व आहे.

'वामन निवास' हे प. पू. गुळवणी महाराजांचे स्मारक उभे करून त्यास स्त्रियांकरिता रोगचिकित्सेची अल्पमोलात सोय उपलब्ध करून ठेवली आहे. या ठिकाणी सकाळी योगासनाचे वर्गही चालतात. सामाजिक बांधिलकी हे तर अशाचे व्रतच असते. नरसोबावाडीच्या पैलतीरावर अमेश्वर या जुन्या स्थानाचा उत्तम जीर्णोध्दार करून त्या औखड गावाचे रूपच बदलले आहे. त्या ठिकाणी कृष्णाबाईला घाट नाही तोही संकल्प जनताजनार्दनाच्या सहाय्याने केला आहे. ''सत्य संकल्पाचा दाता भगवान'' या उक्तीप्रमाणे तो सिध्द होईल याची खात्री आहे. वाडीमधील त्यांचे वाडवडिलार्जित राहते घर व त्यांचे जन्मस्थान त्याचाही जीर्णोध्दार करून ते सर्वांना (सेवा अनुष्ठान यासाठी) उपलब्ध करून दिले आहे.

मराठवाड्यात त्यांचे परंपरागत राहणे आहे. त्यांचे घराणेच तपस्वी भगवत्भक्तांचे असल्यामुळे आजोबा व डील यांची परंपरा ही त्यांनी पूर्णपणे सांभाळली आहे. सतत प्रवास व जागोजागी ज्ञान प्रसार हे त्यांच्या जीवनाचे ध्येयच होते. त्यामुळे अनेकांना सदविचार देऊन त्यांचे जीवन सन्मार्गाला लावले आहे. असे त्यांचे समग्र जीवन सदैव लोकांसाठी व्यतीत झाले आहे.

परदु:ख ते आपले मानीत त्यामुळे त्यांची स्थिती श्री ज्ञानेश्वरांनी १६ व्या अध्यायात दयेचे जे वर्णन १६/५७ केले आहे. ''तैसे पुढीलांचे तापे कळवळीलिये कृपे सर्वस्वेसी दिधले आपण पे। तरी थोडेची गमे ॥ दुसऱ्या दु:खाने कळवळून सर्वस्वासह अर्पण केले तरी थोडे वाटते अशी त्यांच्या मनाची स्थिती होती. यामुळे सामान्य जनांना दिलासा तर मिळेल. प्रेरणाही मिळे. पण जीवने उभी रहात. हे त्यांच्या जीवनाचे मोठेपण लहान-थोरांना जाणवते.

आम्ही जातो आमुच्या गावा

प. पू. दत्तमहाराज कवीश्वर गृहस्थाश्रमी होते. एकनाथांप्रमाणे गृहस्थाश्रमाचा आदर्श त्यांनी लोकांपुढे ठेवला. नुकत्याच महिन्यापूर्वी सौ. लक्ष्मीबाई कवीश्वर (त्यांच्या पत्नी) यांनी शास्त्राप्रमाणे अहेवपण घेऊन आपला देह ठेवला. दोघांचे ६८ वर्षांचे सहजीवन संपन्नतेने संपले. प. पू. दत्तमहाराज मुळातून संसारातून कर्तव्यपूर्ण करूनही अलिप्त होते. आता ते पूर्ण अंतर्मुख झाले. (आपल्या पत्नीचे) सौ. आईसाहेबांचे शास्त्रविधी यथायोग्य त्यांच्यादेखत मुलांनी केले. प. पू. दत्तमहाराजांना चालवत नव्हते तरीही ते घरच्या प्रवेशद्वारापर्यन्त आपल्या जीवनभरल्या सहचारीला निरोप देण्यासाठी गेले हे त्यांचे थकलेल्या शरीराची ही कर्तव्यपूर्ती व प्रेम पाहून सर्वांचे डोळे ओलावले. नातवंडे, पतवंडे, सुना, मुलांनी, लेकी-जावयांनी गजबजलेले घर होते. मोठा वटवृक्ष होता. आता प. पू. दत्तमहाराज पूर्ण अलिप्त झाले. त्यांच्या सर्व वृत्ती कृष्णमय झाल्या. त्यांनी मौन स्वीकारले. आपल्या अंतरंगात परमेश्वराशी ते एकरूप झाले होते. शरद ऋतूत नदी शांत वाहते तसे ते भासत होते. अनाहत ध्वनी तर त्यांचा केव्हापासूनच सुरू झालेला होता. फक्त खऱ्याखुऱ्या जागृतीतच ते होते.

अव्यक्त अशा विश्वरूपात त्यांचे मन विश्वाकार झाले होते. आता ते सर्व विश्वाचे झाले होते. चेहरा शांत होता, कसलीच तक्रार नव्हती. तृप्ती होती. मागणे 'सर्वत्र सुखीन: सन्तु' हेच होते. वेदान्ताचे गाडे अभ्यासक महामहोपाध्याय, विद्यावाचस्पती असे हे थोर पंडित. परमेश्वराशी विलिन होत होते.

प्रयाग

श्री प. पू. दत्तमहाराज कवीश्वर हे सर्वांना पावन करणारे प्रयाग तीर्थ होते. प. पू. वासुदेवानंद सरस्वती स्वामीमहाराज व प. पू. दीक्षित स्वामीमहाराज यांच्याकडून प्राप्त झालेली ज्ञानगंगा वंशपरंपरेने व पिताजींकडून मिळालेली प्रपंचरूपी यमुना आणि प. पू. लोकनाथतीर्थांकडून आलेली प.पू. योगचुडामणी, वामनरावजी गुळवणी महाराजांकडून मिळालेल्या शक्तिपात दीक्षास्वरूप सरस्वतीचा गुप्त प्रवाह अशा तीन अलौकिक गंगा-यमुना-सरस्वती यांचा त्रिवेणी संगम आपल्या प. पू. दत्तमहाराजांच्या ठिकाणी वास करीत होता. अशा या महापुरुषाच्या चरणी नम्रतापूर्वक भाव सुमनांजली वाहून आमच्या महाराष्ट्राला सदैव सदविचारांचे अधिष्ठान लाभावे ही प्रार्थना करते.

वाचक लिहितात

मराठी भाषेची शोकांतिका

रवि. दि. २१ फेब्रुवारी १९९९ च्या अंकातील स्पंदन सदरामधील डॉ. सदा कऱ्हाडे यांचा 'साहित्य सृष्टीचे कौतुक जाण बाळा'! हा लेख वाचला. मराठी भाषा, साहित्य, साहित्यिक आणि शासन यांच्या परस्पर संबंधीच्या वस्तुस्थितीचा उत्तम प्रकारे परामर्श घेतला आहे.

महाराष्ट्राच्या प्रत्येक व्यवहार क्षेत्रात मराठीचा वापर झाला पाहिजे. शासकीय कर्मचाऱ्याला जर मराठी भाषा लिहिता बोलता येणे आवश्यक असेल तर ज्या राज्यपालांच्या नावे आणि स्वाक्षरीने राज्यकारभार चालतो त्या महाराष्ट्राच्या राज्यपालांना मराठी लिहिता, बोलता, वाचता का येऊ नये? असा रोखठोक सवाल डॉ. सदा कऱ्हाडे यांनी केला त्याबद्दल त्यांना धन्यवाद द्यायला हवेत. राज्याच्या राज्यपालांना त्या राज्यातील लोकांच्या भाषेतच बोलता यायला पाहिजे.

महाराष्ट्राच्या राज्यपालांचा थाट हा इंग्रजी वाटतो असे म्हटले तर ते वावगे वाटू नये. राज्यपालानी मराठी शिकण्यासाठी शिक्षक ठेवला होता असे ऐकले होते. एखाद्या कार्यक्रमात राज्यपाल दोनचार मराठी वाक्ये बोलतात तेव्हा सर्वजण टाळ्या वाजवतात. आता टाळ्या वाजवणाऱ्यांचे कौतुक करायचे की कींव करायची हे ज्याने त्याने ठरवायचे. महाराष्ट्राचे राज्यपाल नेहमी इंग्रजीतून बोलतात ही वस्तुस्थिती आहे. देशाला स्वातंत्र्य मिळून पन्नास वर्षाचा काळ उलटून गेला तरी राज्यपाल राज्यातील जनतेला इंग्रजीमधून संदेश देतात हीच मराठी भाषेची शोकांतिका आहे.

राज्यपालांना मराठी लिहिता बोलता येत नाही या वस्तुस्थितीचा निषेध करण्याची किमान 'भाषिक कृती' जरी स्वागताध्यक्षांनी अथवा संमेलनाध्यक्षांनी केली असती तरी संमेलनाला उपस्थित नसलेल्यानीही टाळ्या वाजविल्या असत्या अशी कोपरखळी डॉ. कऱ्हाडे यांनी मारली आहे. हे सगळे खरे असले तरी युती शासन राज्यपालांवर खुष आहे म्हणून वर त्यांना पुन्हा मुदत वाढ दिली. सत्तेपुढे शहाणपण चालत नाही म्हणतात ते खरेच आहे.

- वि. अ. सावंत
मुलुंड

प. पू. ब्रह्मश्री दत्तमहाराज कवीश्वर

पुण्यस्मृतिदिनानिमित्त विशेष पुरवणी

जाहिरात पुरस्कृत

श्रीमद् भागवत हे सर्व पुराणांचे सार

श्रीमद् भागवत हे सर्व पुराणांचे सार आहे असे सांगतात. वेद व उपनिषदे यांच्यातील तत्त्वार्थ सामान्यजनांना सहज आकलन होत नाही म्हणून महर्षी व्यासांनी पुराणे, वेद व उपनिषदांचे सार असलेला श्रीमद् भागवत हा ग्रंथ मुद्दाम निर्माण केला. या अत्युत्तम ग्रंथामुळे सामान्यजनांना भगवान श्रीकृष्ण चरित्र आणि इतर विषयांचे ज्ञान सहज प्राप्त होते व स्वउद्धाराचा मार्ग त्यांना आकलन होतो.

विसाव्या शतकातील श्रेष्ठ संत, वेदविद्येचे गाढे अभ्यासक होऊन गेलेले प. पू. ब्रह्मर्षी दत्तमहाराज कवीश्वर हे अत्यंत स्थितप्रज्ञ विरागी असलेले महापुरुष! त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वात अनेक श्रेष्ठ ईश्वरभक्तांच्या व ईश्वरावताराच्या अत्युच्च गुणांचा समुच्चय झालेला आपल्याला आढळून येईल म्हणूनच अनेक संतमहात्म्यांच्या आणि ईश्वराच्या सद्गुणांचा 'विचारावतार' म्हणून प. पू. ब्रह्मर्षी दत्त महाराज कवीश्वर प्रकट झाले, असे म्हणायला निश्चित वाव आहे. वरील संकल्पनेवर आधारित असलेले प. पू. ब्रह्मर्षी दत्तमहाराजांवरचे अष्टक इथे सादर करीत आहे.

जसे भागवत सार आहे पुराणी
तसा दत्तराज हा या युगी मेरूमणी
सदा भक्तिगंगा वाहता जाहला
महाराज तो स्वामी मुमुक्षू जीवाला ॥१॥
सदैव असे जो ईश्वरभावात बद्ध
चराचर सृष्टी मायेतून निबद्ध
स्वशक्तीचे ज्यास सहज विस्मरण झाले
जणू वर्तमानी तो हनुमंत चाले ॥२॥
वासुदेवाचे ज्ञान जो ग्रंथरूपाने सांगे
बहुजनांसी उद्धरे ईशशक्तीच्या मार्गे
लोकनिंदे वा दुःखे कधी जो न ढळला
जणू वर्तमानी तो एकनाथ झाला ॥३॥
सदा प्रयत्नवादाचे महत्त्व वर्णिले
स्वकर्मे आचरणे जगा दाखविले
पारमार्थिकतेतून व्यवहार अंगिकारिला
जणू वर्तमानी तो रामदास चेला ॥४॥
सदा सर्वांभूती एका देवासी पाहे
निर्मोही असंग तो स्वानंदात राहे
इथे भक्तिरसाचा हलकल्लोळ केला
जणू वर्तमानी तो तुकाराम आला ॥५॥
सर्व वेदांतमार्गांचा समन्वय दाखविला
गुरूशक्तीचा केवळ विकास तो केला
ईशनामाची दीक्षा संप्रदाया दिधली
जणू वर्तमानी ती माऊलीची साऊली ॥६॥
निष्काम कर्मयोगी तो आदर्श झाला
नारायण भज रे म्हणती मंत्र झाला
केवळ भक्तीचा प्रचार कलीयुगी केला
जणू वर्तमानी तो प्रल्हाद प्रकटिला ॥७॥
मायपित्यांची निष्ठा प्रखर बाणविली
संयम आणि विवेकाची जीवनधारा केली
लोक आणि लोकोत्तरांचे उत्थान केले
जणू वर्तमानी रामराणा मिळाले ॥८॥

श्री. अजित कवीश्वर, पुणे

नित्य स्मरणात राहणारे मूर्तिमंत

ब्रह्मश्री दत्तमहाराज कवीश्वर यांचे आज तृतीय पुण्यस्मरण! खरं पाहता नित्य स्मरणात राहणारे मूर्तिमंत स्मर्तृगामी भगवान दत्तात्रेय महाराज मनुष्यवेष धारण करून आम्हा सर्वसामान्य जनसमुदायासमवेत इतके वर्षे राहिले आणि सर्व भक्त समुदायाच्या आयुष्याला भक्तिमार्गाची वाट दाखवून अनंतात विलीन झाले. त्याला आज ३ वर्षे झाली. एकही दिवस असा जात नाही, की दत्तमहाराजांचे स्मरण झाले नाही. त्यामुळे ते नाहीत, असे मानण्यास माझे मन तरी तयार नाही.

पुण्यासारख्या काहीही उणे नसणाऱ्या शहरात ६० ते ६५ वर्षे राहत असता श्री. प. पू. दत्तमहाराज कवीश्वर यांनी संस्कृत अध्यापनाबरोबरच आपले परमगुरू श्री. प. प. वासुदेवानंद सरस्वती यांनी जगाला मार्गदर्शन करणाऱ्या ज्या मंत्रमय, स्तोत्रमय साहित्याची निर्मिती केली होती ते सर्व साहित्य संकलित करून सर्व भक्तसमुदायाच्या मनोमय कोशामध्ये भक्ती आणि श्रद्धेची लावणी केली, एवढेच नव्हे तर त्या इवल्याशा रोपांना स्वतःच्या समर्थ ज्ञानमय प्रेमाचे पाणी देऊन भक्तीचा वेलू गगनावेरी चढवण्याची शक्तिदायी किमयासुद्धा करून दाखविली. हे सर्व करीत असता स्वतःची आचारशुद्धता, विचारांची उत्तुंगता आणि विलक्षण प्रसिद्धीपराङ्मुखता या गुणत्रयाचे दर्शन घडवित सत्कर्मयोगे वय कसे घालवावे याचे उत्तम उदाहरण घालून दिले.

माझे दीक्षागुरू के. योगीराज गुळवणी महाराज श्री दत्तमहाराज यांना आपले मानसपुत्र व दत्तमहाराजांच्या प्रेमळ पत्नी ती. सौ. आईसाहेब यांना स्नुषा मानीत. शक्तिपात योगदीक्षेचा केवळ महान गुळवणी महाराज आपल्यामागे या शक्तिपात योगदीक्षेच्या महामेरूची सर्व धुरा, आपले सर्व उत्तराधिकार ब्रह्मश्री दत्तमहाराज यांच्या हातात सोपवून स्वर्गस्थ झाले. त्यावेळी माझ्यासारखे अल्पवयीन भक्त आत्यंतिक गोंधळाच्या मनस्थितीत होते. आता आपले पुढे कसे होणार, या दीक्षेचे पुढे आयुष्यात काय करावयाचे, असा प्रामाणिक प्रश्न मला पडला असता, श्री दत्तमहाराजांनी भक्ती व श्रद्धेचे सुमधुर रोप माझ्या विचारांच्या चिखलमातीत रोवले. भक्तिश्रद्धेचे हे इवलेसे रोप सतत फुलवित राहावे म्हणून आत्यंतिक मायेची समर्थ ऊब श्री दत्तमहाराज व ती. सौ. आईसाहेब या उभयतांनी सदैव दिली. आयुष्यात असे कितीतरी प्रसंग येतात, की ज्यामुळे भल्याभल्यांची श्रद्धा डळमळू लागते. देवधर्म या सर्व गोष्टी थोतांड किंवा अंधश्रद्धा वाटू लागतात; पण व्यावहारिक पातळीवरसुद्धा श्रद्धा आणि भक्तीच कसे उपयोगी पडतात हे भक्तांना (आणि अभक्तांना सुद्धा) अत्यंत साधेपणाने पण समर्थपणे दाखवून, पटवून देण्याचे कसब श्री दत्तमहाराज यांच्या उभ्या आयुष्यात ठायी ठायी दिसून येते. अत्यंत साधे व प्रेमळ व्यक्तिमत्त्व असल्यामुळे अतिचिकित्सक जिज्ञासू एवढेच नव्हे तर नास्तिक लोकसुद्धा महाराजांच्या सहवासात आल्यावर त्यांचेच होऊन जात. त्यांच्या बुद्धीतच असा फरक पडे, की क्रमाक्रमाने बुद्धिविकास होऊन साधक मुमुक्षू व भक्तिमान होऊन शाश्वत शांतीचा अनुभव घेऊ लागे. याचे साधे उदाहरण द्यावयाचे झाले तर पुण्यात श्री महाराजांनी स्थापन केलेले श्री तुळजाभवानी आरोग्यधाम! श्री गुळवणी महाराजांचे स्मारक असणाऱ्या श्री वामननिवास या वास्तूची सर्व जडणघडण श्री दत्तमहाराजांनी स्वकर्तृत्वाने केली. तेथेच कै. श्री. प. पू. गुळवणी महाराजांचे द्वितीय सद्गुरू श्री. प. प. लोकनाथतीर्थ स्वामी महाराजांचे स्मारक म्हणून या आरोग्यधामाची स्थापना १९९१ मध्ये श्री दत्त महाराज कवीश्वर यांनी केली. येथे इतर सर्व औषध उपचारांबरोबरच योगोपचारसुद्धा केले जातात. या आरोग्यधामाच्या स्थापनेवेळी मी महाराजांना विचारले, की रोगाने जर्जर झाल्यावर श्रद्धा, भक्ती कशी काय उपयोगी पडेल? तथ... डॉक्टरच शकतील. तेव्हा महाराज मला म्हणाले,

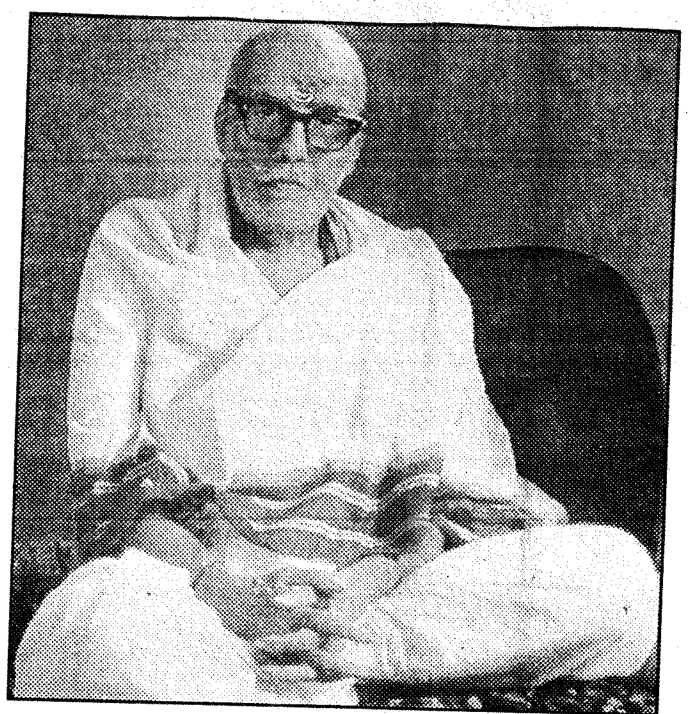

प. पू. ब्रह्मश्री दत्तमहाराज कवीश्वर

की वास्तविक डॉक्टराचा व्यवसाय हा डॉक्टरांना लोकांवर उपकार करावयाची संधी मिळाली आहे, असे मानून करावयाचा व्यवसाय आहे; पण जेथे डॉक्टरी प्रयत्न थकतात तेथे भवरोगांचे डॉक्टर म्हणजे हे सद्गुरू व त्यांचा अनुग्रह (शक्तिपात) आपल्या कामास येतो. सर्व योगी, ऋषी, मुनी यांनी आपल्या तपश्चर्येचे बळ घालून मंत्रशक्ती किंवा योगशक्ती अशा दिव्य शक्ती निर्माण केल्या आहेत. त्यांची मदत आपण आपल्या रुग्णांना तर द्याच; पण त्याचबरोबर भवरोगाने पीडित असलेले रुग्णांचे नातेवाईकसुद्धा जप, ध्यान, प्रार्थना, योग, प्राणायाम या सर्वांमुळे चिंतामुक्त होऊन शांतीचा अनुभव घेऊ शकतील. एवढेच सांगून महाराज थांबले नाहीत, तर या सर्वांचा स्वतःच्या आजारपणात कसा उपयोग होतो हे स्वतः सिद्ध करून दाखविले. श्री महाराजांना सीसीएफ किंवा हार्टफेल्युअरचा त्रास होऊ लागला तेव्हा केवलकुंभक ही योगमार्गातील अत्यंत अवघड क्रिया लीलया करून महाराजांनी स्वतःची खालावलेली शारीरिक स्थिती तत्काळ सामान्य पातळीवर आणून दाखविली. सर्व भक्तवर्ग त्यांना हॉस्पिटलमध्ये अतिदक्षता... स्वतःची आचारसंहिता व शुचिता त्यागून हॉस्पिटलमध्ये जाण्यापेक्षा त्यांनी योगशास्त्राचा अवलंब केल्यास गंभीर आजारसुद्धा कसे तत्काळ बरे होतात हे मला सप्रयोग पटवून दिले. यापेक्षा कळकळीने योगाचा प्रचार कोणी आभावानेच केला आहे, असे मला वाटते. 'आधी केले मग सांगितले' अशीच माझ्या सद्गुरूंची वागण्याची पद्धत होती. कठीणसमयी सुद्धा श्रद्धा, भक्ती याचा अवलंब केल्यास, व्यावहारिक पातळीवर सुद्धा त्याचा यशस्वीपणे उपयोग करण्याचे कसब श्री दत्तमहाराजांकडूनच शिकावे. 'दिगंबरा दिगंबरा श्रीपाद वल्लभ दिगंबरा' या महामंत्राचा सतत जप केल्यास आपणास सदैव शांती मिळेल, असा भक्तियुक्त आशीर्वाद देऊन दत्तमहाराज कवीश्वर अनंतात विलीन झाले. त्याला आज ३ वर्षे झाली; पण भगवान दत्तात्रेयांप्रमाणे स्मर्तृगामी असणारे श्री दत्तमहाराज सदैव आपल्या भक्त परिवारासाठी सज्ज असून त्यांच्या अस्तित्वाची जाणीव श्रद्धावान भक्तांना नेहमी होत असते. त्यांच्या स्मारकाचे भव्य दिव्य काम भगवती स्वरूपिणी तीर्थस्वरूप सौ. ताईमहाराज चाटुफळे यांच्या मार्गदर्शनाखाली श्री क्षेत्र जालना (दत्ताश्रम), येथे होत आहे. श्री क्षेत्र आजही मार्गदर्शन करतात त्याचप्रमाणे श्री दत्त महाराज कवीश्वरांचे स्मारक आपल्या भक्तांना, आर्त, मुमुक्षू साधकांना सदैव मार्गदर्शकच ठरणार आहे हे निश्चित.श्री महाराजांचरणी एवढीच प्रार्थना, की दत्ताश्रम (जालना) येथे कल्पवृक्ष आम्हा भक्तांसाठी लावूनिया आपण निघून गेलात. वैभवाने बहरून येता पाहण्यासाठी पुनर्जन्म घेऊन परत सगुण स्वरूपात या.

डॉ. मानवी
तुळजाभवानी रुग्णालय, पुणे ४

गुरुविण ऐसे कोण करी?

सूरदासांचा अभंग आहे...
गुरुविण ऐसे कोण करी?
देई तिलक मनोहर वसने, माला, छत्र शिरी
भवसागरी नच बुडू देतसे, दिवा करात घरी,
सूर श्याम गुरु समर्थ ऐसा,
क्षणी उद्धार करी
गुरुवीण ऐसे कोण करी?

प. पू. दत्त महाराजांचे स्मरण केले, की अंतःकरण भरून येतं. आपल्याच भाग्याचा आपल्याला हेवा वाटायला लागतो आणि 'कोणते पुण्य असे आले फळाला जोंधळ्याला चांदणे लखडून जावे' या कवितेच्या ओळी मनात रुंजी घालायला लागतात. सामान्य जीवाचे आयुष्य असे गुरुकृपेने लखडून गेले, बहरून गेले, की 'धन्योस्मी' असेच उद्गार बाहेर पडतात.

अत्यंत साधेपणा हेच ज्यांचे सौंदर्य आहे. प्रत्येकाविषयी आत्मीयता हाच ज्यांचा प्रेमभाव आहे, सर्वांच्याच मस्तकावर स्थिरावणारा अभयहस्त हे साधकाचे छत्र आहे, अत्यंत करूणादृष्टीने सर्व जीवांवर अनवरत वर्षणारे आणि संसारातील ताणतणावांच्या भोवऱ्यातून सहजगत्या बाहेर काढणारे प. पू. श्री दत्त महाराज कवीश्वर सद्गुरूंचं वर्णन हे शब्दांनी, उपमांनी करणं कठीण. सद्गुरू स्वरूप हे स्वयंभू आहेत. ज्ञानदेव म्हणतात, सूर्याचे शरीर चकचकीत दिसावे म्हणून त्यास घासण्याची आवश्यकता नाही. चंदनाला उटी लावण्याची गरज नाही किंवा ज्याप्रमाणे आकाशावर मांडव घालणे शक्य नाही त्याप्रमाणे श्री गुरूंच्या मोठेपणाचे आकलन करणारे साधन नाही. त्यामुळे शब्द, उपमा, साहित्य हा सारा द्वैत पसारा आहे आणि परब्रह्म स्वरूपाच्या ठिकाणी अद्वैत आहे. तिथे वाचा मौनावते. मन अगतिक होतं, जीवाचं अपुरेपण विराम पावतं. तेथे वर्णन कोणी, कशाचे व कशाच्या माध्यमातून करावे, असं असलं तरी त्यांनी केलेल्या... ऋणांचं स्मरण होऊन मनी भाव दाटून येतो. त्यांचं स्तवन करावं असं वाटतं. संत तुकाराम महाराजांचा अभंग आहे.

चंदनाचे हात पायही चंदन।
परिसा नाही हीन कोणी अंग॥
दीपा नाही पाठीपोटी अंधःकार।
सर्वांगे साकर अवघी गोड॥
तुका म्हणे तैसे सज्जनापासून ।
पहाता अवगुण मिळेची ना॥

सज्जनपणा श्री दत्तमहाराजांची सहज प्रवृत्ती होती. दिव्याला पाठ नाही, पोट नाही. त्यामुळे सर्वत्र त्याचा प्रकाश सारखाच पडतो. साखरेच्या कणाकणात गोडवा भरलेला असतो. तसे श्री महाराज सर्वार्थाने सज्जन होते. सज्जनमधील सत् हा साधुत्ववाचक आहे. सत्यत्व, साधुत्व आणि ब्रह्मत्व ज्यात सामावलेलं आहे, असा तो साधू, असा साधू ज्ञानाचा दिवा करात धरून भवसागरी बुडणाऱ्यांना तारत असतो. प. पू. श्री दत्त महाराजांनी प्रवचनांच्या माध्यमातून हा ज्ञानाचा दिवा सतत हातात धरला. सामान्य जीवाच्या बाबतीत भवसागरात बुडायला त्याचा 'मी' पूर्णपणे समर्थ असतो. त्या 'मी' ची सूक्ष्मता आपल्याही ध्यानी येत नाही. यासंदर्भात संतसंग या पुस्तकात श्री महाराज बळिराजाचं उदाहरण देतात. दान देताना तिसरा पाय ठेवण्यासाठी वामनांना सांगितले. हे माझे शरीर शिल्लक आहे. तिथे तिसरा पाय ठेवा. बाह्यदृष्टीने फार मोठे दान आहे. शरीरही परतंत्र झालं आहे; पण एक दोष शिल्लक राहिला. तो पत्नीने ओळखला आणि विष्णूंजवळ प्रार्थना केली, हे माझे शरीर म्हणताहेत ते यांनी कुठून आणले? पंचमहाभूतं जी निर्माण झाली ती कोणाची आहेत? त्यापासून तयार झालेले हे शरीर यांनी कधी तयार केले? आईच्या उदरात हे अंश कसे जमा झाले? गर्भावस्था कशी परिणत झाली? हे काय यांचे सामर्थ्य आहे? मग मी देह अर्पण करतो असे कसे म्हणतात? पुढे श्री महाराज सांगतात की अभिमान उत्पन्न न होणं ही वृत्ती निरंतर राहिली पाहिजे. आपण झडझडून जागं व्हावं, असं श्री महाराजांची अनेक ठिकाणी लिहिलं आहे. मी केल्याचा अभिमान अगदी ठासून आपल्यात भरलेला असतो व तोच भवसागरात बुडायला लावतो. याविषयीची सावधानता बाळगायला सांगतात. यासाठी श्री महाराजांनी नामस्मरण आणि ईश्वरशरणता अत्यंत महत्त्वाची मानली आहे.

...सौ. दीपक जोगळेकर, ...

स्वानंद साम्राज्याचे चक्रवर्ती सम्राट ब्रह्मर्षी श्री दत्तमहाराज

आपणास निवेदावे। आपण विवेके नुरावे।
आत्मनिवेदन जाणावे । याचे नाव ॥
-श्री समर्थ रामदास

"आपण स्वतःला स्वरूपात लीन करावे. विवेकाच्या अभ्यासाने आपण स्वस्वरूपाहून वेगळे उरूच नये. स्वस्वरूपात लीन होण्याच्या या अवस्थेला आत्मनिवेदन म्हणतात," असे श्री समर्थ रामदास स्वामी दासबोधात सांगतात.

ब्रह्मर्षी श्री दत्तमहाराज यांच्या तृतीय पुण्यस्मरणाच्या निमित्ताने वरील ओवीचे स्मरण प्रकर्षाने झाले.

आत्मनिवेदना उपरी। निखळ वस्तू निरंतरी।

आत्मनिवेदन झाल्यावर निव्वळ, शाश्वत आत्मवस्तू तेवढी उरते. मी व आत्मा एकच आहोत असे ज्ञान होते. श्रवण, मनन, निदिध्यास व आत्मसाक्षात्कार ही चार पायऱ्यांची उपनिषदसिद्ध परमार्थ साधना म्हणजे श्री दत्तमहाराजांची जीवनगाथा, असेच म्हणावेसे वाटते. श्री दत्तमहाराजांचे जीवन म्हणजे ब्रह्मज्ञान, भक्ती, गुरूपद, वाङ्मय आणि लोकसंग्रह या पाचही अंगांनी वैभवसंपन्न आहे. माता-पित्यांच्या सद्भक्तीला आलेले ते सुमधुर फळच होते. सद्वासनेच्या सुपीक भूमीवर सुसंस्काराच्या अमाप मेहनतीने वाढलेला तो चैतन्याचा कोंब होता. सुभूमी आणि उत्तम कण यांचा तर येथे संगम झालेलाच होता.

श्री दत्तमहाराजांचे बहुमोल गुण

श्री महाराजांच्या ठिकाणी दिसून येणारे बहुमोल गुण म्हणजे अपार सामर्थ्य व क्षमाशील वृत्ती, ज्ञानाची प्रखर तेजस्विता पण त्याच्या जोडीला मनाचे मार्दव, कठोर कर्तव्यनिष्ठा पण त्याबरोबरच हळुवार आणि कोमल अंतःकरण, निरपवाद सत्यनिष्ठा पण तितकीच सर्वांशी सौख्यकारी वागणूक, सर्वांच्या कल्याणासाठी झटणारे, अत्यंत बुद्धिमान पण तितकेच निगर्वी, सर्व ज्ञानात (विद्यात) पारंगत, पण अत्यंत विनयशील. अशा अनंत सद्गुणांचा पुतळा म्हणून महाराज मर्यादा पुरुषोत्तम प्रभू रामचंद्रच होते, असे म्हटल्याशिवाय राहवत नाही. श्री महाराजांच्या या जीवन चरित्रामध्ये त्यांच्या पत्नी सौ. लक्ष्मीदेवी व आमच्या सौ. आईसाहेब यांचे स्थान अपूर्व, अजोड असेच होते. श्री दत्तमहाराजांच्या जीवन चरित्रामध्येच सौ. आईसाहेबांचे जीवन चरित्र अनुस्युत आहे. साक्षात भगवान श्री कृष्णस्वरूप श्री दत्तमहाराज व सौ. आईसाहेब हे अद्वितीय पती -पत्नी ... एकसंध अशी एकच एक मूर्ती होते.

-सुशीला मोडक, पुणे.

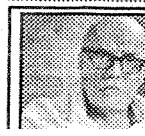

लेकुरांचे हित । जाणे माऊलीचे चित्त ।
ऐसी कळवळ्याची जाती । करी लाभाविण प्रीती ॥
जगी जन्मुनी जाहलो धन्य धन्य । असा सद्गुरू लाभला पूर्वपुण्य ।

प.पू. ब्रह्मश्री दत्तमहाराज कवीश्वर यांच्या तृतीय पुण्यस्मृतिदिनानिमित्त

आमानित्वाचा महामेरू
पूज्य डोळा न देखावि ! स्वकीर्ती कानी नायकावी !

धर्म स्थापनेचे नर ! ते ईश्वराचे अवतार
दर्शनार्थी भक्तामध्ये ...

जालना–नाव्हा रस्त्यांवर प्रशांतीनगर परिसरात उभारण्यात येत असलेली श्री दत्ताश्रमाची भव्य इमारत. (चौकटीत) दत्तमहाराज कवीश्वर.

दत्तमहाराज कवीश्वर यांची आज पुण्यतिथी

जालना, ता. २६ (बातमीदार) : जालना-नाव्हा रस्त्यावरील दत्ताश्रमात बुधवारी (ता. २७) श्री दत्तमहाराज कवीश्वर (पुणे) यांच्या तृतीय पुण्यतिथीनिमित्त धार्मिक उत्सवाचे आयोजन करण्यात आले आहे. या सोहळ्यासाठी महाराष्ट्रातील अनेक ठिकाणांसह इतरही राज्यांतून हजारो भाविक दत्ताश्रमात जमले आहेत, अशी माहिती आश्रमाचे विश्वस्त आणि कार्यक्रमाच्या संयोजकांनी दिली.

शहराजवळ प्रशांतीनगरातील श्री दत्ताश्रमाच्या प्रमुख असलेल्या श्रीमती ताईमहाराज चाटुफळे या श्री दत्तमहाराज कवीश्वर यांच्या गुरूभगिनी आहेत. त्यांचे दोघांचे गुरू श्री धुंडीराज महाराज कवीश्वर हे देऊळगावराजा (जि. बुलडाणा) येथे वास्तव्यास होते. नंतरच्या काळात श्री दत्तमहाराज कवीश्वर हे पुणे येथे वास्तव्यास गेले. एक मार्च १९९९ रोजी त्यांचे निधन झाले.

दरम्यान, गेल्या तीन वर्षांपासून या दत्ताश्रमात श्री दत्तमहाराज कवीश्वर यांची पुण्यतिथी नियमितपणे साजरी केली जाते. या सोहळ्यासाठी ठिकठिकाणचे हजारो भाविक आवर्जून सर्व कार्यक्रमांना हजेरी लावतात. येत्या वर्षभरात या आश्रमातील साधना कक्षामध्ये श्री दत्तमहाराजांच्या मूर्तीची प्रतिष्ठापना करण्यात येणार आहे.

बुधवारी होणाऱ्या या पुण्यतिथी सोहळ्याच्या पार्श्वभूमीवर आश्रमामध्ये गेला आठवडाभर पंचकुंडी विष्णूपंचायतन विश्वशांती यज्ञाचे आयोजन करण्यात आले होते. त्यातही भाविकांचा मोठा सहभाग होता. तर आठवडाभराच्या काळात आसपासच्या पंचक्रोशीतील सुमारे १५-२० गावांतील लोकांना आमंत्रित करून मोठ्या प्रमाणावर अन्नदान करण्यात आले. यज्ञासाठी तसेच पुण्यतिथी सोहळ्यासाठी पुणे, मुंबई, सातारा, कराड, कोल्हापूर, हुबळी, बेळगाव, नागपूर, अकोला, धुळे या आणि इतर ठिकाणांहून अनेक अनुयायी आलेले आहेत. बुधवारी पुण्यतिथीनिमित्त दिवसभर अन्नदान, कीर्तन, प्रवचन, बौद्धिक, दत्तधून असे विविध धार्मिक कार्यक्रम होणार आहेत. या सोहळ्यासाठी डॉ. अशोक कवीश्वर आणि अन्य मान्यवर आले असल्याची माहिती संयोजकांनी दिली.

प. पू. ब्रह्मश्री दत्तमहाराज कवीश्वर

पुण्यस्मृतिदिनानिमित्त विशेष पुरवणी

जाहिरात पुरस्कृत

श्रीमद् भागवत हे सर्व पुराणांचे सार

श्रीमद् भागवत हे सर्व पुराणांचे सार आहे असे सांगतात. वेद व उपनिषदे यांच्यातील तत्त्वार्थ सामान्यजनांना सहज आकलन होत नाही म्हणून महर्षी व्यासांनी पुराणे, वेद व उपनिषदांचे सार असलेला श्रीमद् भागवत हा ग्रंथ मुद्दाम निर्माण केला. या अत्युत्तम ग्रंथामुळे सामान्यजनांना भगवान श्रीकृष्ण चरित्र आणि इतर विषयांचे ज्ञान सहज प्राप्त होते व स्वउद्धाराचा मार्ग त्यांना आकलन होतो.

विसाव्या शतकातील श्रेष्ठ संत, वेदविद्येचे गाढे अभ्यासक होऊन गेलेले प. पू. ब्रह्मर्षी दत्तमहाराज कवीश्वर हे अत्यंत स्थितप्रज्ञ विरागी असलेले महापुरुष! त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वात अनेक श्रेष्ठ ईश्वरभक्तांच्या व ईश्वरावताराच्या अत्युच्च गुणांचा समुच्चय झालेला आपल्याला आढळून येईल म्हणूनच अनेक संतमहात्म्यांच्या आणि ईश्वराच्या सद्गुणांचा 'विचारावतार' म्हणून प. पू. ब्रह्मर्षी दत्त महाराज कवीश्वर प्रकट झाले, असे म्हणायला निश्चित वाव आहे. वरील संकल्पनेवर आधारित असलेले प. पू. ब्रह्मर्षी दत्तमहाराजांवरचे अष्टक इथे सादर करीत आहे.

जसे भागवत सार आहे पुराणी
तसा दत्तराज हा या युगी मेरूमणी
सदा भक्तिगंगा वाहता जाहला
महाराज तो स्वामी मुमुक्षू जीवाला ॥१॥
सदैव असे जो ईश्वरभावात बद्ध
चराचर सृष्टी मायेतून निबद्ध
स्वशक्तीचे ज्यास सहज विस्मरण झाले
जणू वर्तमानी तो हनुमंत चाले ॥२॥
वासुदेवाचे ज्ञान जो ग्रंथरूपाने सांगे
बहुजनांसी उद्धरे ईशशक्तीच्या मार्गे
लोकनिंदे वा दुःखे कधी जो न ढळला
जणू वर्तमानी तो एकनाथ झाला ॥३॥
सदा प्रयत्नवादाचे महत्त्व वर्णिले
स्वकर्मे आचरणे जगा दाखविले
पारमार्थिकतेतून व्यवहार अंगिकारिला
जणू वर्तमानी तो रामदास चेला ॥४॥
सदा सर्वांभूती एका देवासी पाहे
निर्मोही असंग तो स्वानंदात राहे
इथे भक्तिरसाचा हलकल्लोळ केला
जणू वर्तमानी तो तुकाराम आला ॥५॥
सर्व वेदांतमार्गांचा समन्वय दाखविला
गुरुशक्तीचा केवळ विकास तो केला
ईशनामाची दीक्षा संप्रदाया दिधली
जणू वर्तमानी ती माऊलीची साऊली ॥६॥
निष्काम कर्मयोगी तो आदर्श झाला
नारायण भज रे म्हणती मंत्र झाला
केवळ भक्तीचा प्रचार कलीयुगी केला
जणू वर्तमानी तो प्रल्हाद प्रकटिला ॥७॥
मायपित्यांची निष्ठा प्रखर बाणविली
संयम आणि विवेकाची जीवनधारा केली
लोक आणि लोकोत्तरांचे उत्थान केले
जणू वर्तमानी रामराणा मिळाले ॥८॥

श्री. अजित कवीश्वर, पुणे

नित्य स्मरणात राहणारे मूर्तिमंत

ब्रह्मश्री दत्तमहाराज कवीश्वर यांचे आज तृतीय पुण्यस्मरण! खरं पाहता नित्य स्मरणात राहणारे मूर्तिमंत स्मर्तृगामी भगवान दत्तात्रेय महाराज मनुष्यवेष धारण करून आम्हा सर्वसामान्य जनसमुदायासमवेत इतके वर्षे राहिले आणि सर्व भक्त समुदायाच्या आयुष्याला भक्तिमार्गाची वाट दाखवून अनंतात विलीन झाले. त्याला आज ३ वर्षे झाली. एकही दिवस असा जात नाही, की दत्तमहाराजांचे स्मरण झाले नाही. त्यामुळे ते नाहीत, असे मानण्यास माझे मन तरी तयार नाही.

पुण्यासारख्या काहीही उणे नसणाऱ्या शहरात ६० ते ६५ वर्षे राहत असता श्री. प. पू. दत्तमहाराज कवीश्वर यांनी संस्कृत अध्यापनाबरोबरच आपले परमगुरू श्री. प. प. वासुदेवानंद सरस्वती यांनी जगाला मार्गदर्शन करणाऱ्या ज्या मंत्रमय, स्तोत्रमय साहित्याची निर्मिती केली होती ते सर्व साहित्य संकलित करून सर्व भक्तसमुदायाच्या मनोमय कोशामध्ये भक्ती आणि श्रद्धेची लावणी केली, एवढेच नव्हे तर त्या इवल्याशा रोपांना स्वतःच्या समर्थ ज्ञानमय प्रेमाचे पाणी देऊन भक्तीचा वेलू गगनावेरी चढवण्याची शक्तिदायी किमयासुद्धा करून दाखविली. हे सर्व करीत असता स्वतःची आचारशुद्धता, विचारांची उत्तुंगता आणि विलक्षण प्रसिद्धीपराङ्मुखता या गुणत्रयाचे दर्शन घडवित सत्कर्मयोगे वय कसे घालवावे याचे उत्तम उदाहरण घालून दिले.

माझे दीक्षागुरू के. योगीराज गुळवणी महाराज श्री दत्तमहाराज यांना आपले मानसपुत्र व दत्तमहाराजांच्या प्रेमळ पत्नी ती. सौ. आईसाहेब यांना स्नुषा मानीत. शक्तिपात योगदीक्षेचा केवळ महामेरू गुळवणी महाराज आपल्यामागे या शक्तिपात योगदीक्षेच्या महामेरूची सर्व धुरा, आपले सर्व उत्तराधिकार ब्रह्मश्री दत्तमहाराज यांच्या हातात सोपवून स्वर्गस्थ झाले. त्यावेळी माझ्यासारखे अल्पवयीन भक्त आत्यंतिक गोंधळाच्या मनस्थितीत होते. आता आपले पुढे कसे होणार, या दीक्षेचे पुढे आयुष्यात काय करावयाचे, असा प्रामाणिक प्रश्न मला पडला असता, श्री दत्तमहाराजांनी भक्ती व श्रद्धेचे सुमधुर रोप माझ्या विचारांच्या चिखलमातीत रोवले. भक्तिश्रद्धेचे हे इवलेसे रोप सतत फुलवित राहावे म्हणून आत्यंतिक मायेची समर्थ ऊब श्री दत्तमहाराज व ती. सौ. आईसाहेब या उभयतांनी सदैव दिली. आयुष्यात असे कितीतरी प्रसंग येतात, की ज्यामुळे भल्याभल्यांची श्रद्धा डळमळू लागते. देवधर्म या सर्व गोष्टी थोतांड किंवा अंधश्रद्धा वाटू लागतात; पण व्यावहारिक पातळीवरसुद्धा श्रद्धा आणि भक्तीच कसे उपयोगी पडतात हे भक्तांना (आणि अभक्तांना सुद्धा) अत्यंत साधेपणाने पण समर्थपणे दाखवून, पटवून देण्याचे कसब श्री दत्तमहाराज यांच्या उभ्या आयुष्यात ठायी ठायी दिसून येते. अत्यंत साधे व प्रेमळ व्यक्तिमत्त्व असल्यामुळे अतिचिकित्सक जिज्ञासू एवढेच नव्हे तर नास्तिक लोकसुद्धा महाराजांच्या सहवासात आल्यावर त्यांचेच होऊन जात. त्यांच्या बुद्धीतच असा फरक पडे, की क्रमाक्रमाने बुद्धिविकास होऊन साधक मुमुक्षू व भक्तिमान होऊन शाश्वत शांतीचा अनुभव घेऊ लागे. याचे साधे उदाहरण द्यावयाचे झाले तर पुण्यात श्री महाराजांनी स्थापन केलेले श्री तुळजाभवानी आरोग्यधाम! श्री गुळवणी महाराजांचे स्मारक असणाऱ्या श्री वामननिवास या वास्तूची सर्व जडणघडण श्री दत्तमहाराजांनी स्वकर्तृत्वाने केली. तेथेच कै. श्री. प. पू. गुळवणी महाराजांचे द्वितीय सद्गुरु श्री. प. प. लोकनाथतीर्थ स्वामी महाराजांचे स्मारक म्हणून या आरोग्यधामाची स्थापना १९९१ मध्ये श्री दत्त महाराज कवीश्वर यांनी केली. येथे इतर सर्व औषध उपचारांबरोबरच योगोपचारसुद्धा केले जातात. या आरोग्यधामाच्या स्थापनेवेळी मी महाराजांना विचारले, की रोगाने जर्जर झाल्यावर श्रद्धा, भक्ती कशी काय उपयोगी पडेल? तेथे डॉक्टरच काही मदत करू शकतील. तेव्हा श्री महाराज मला म्हणाले,

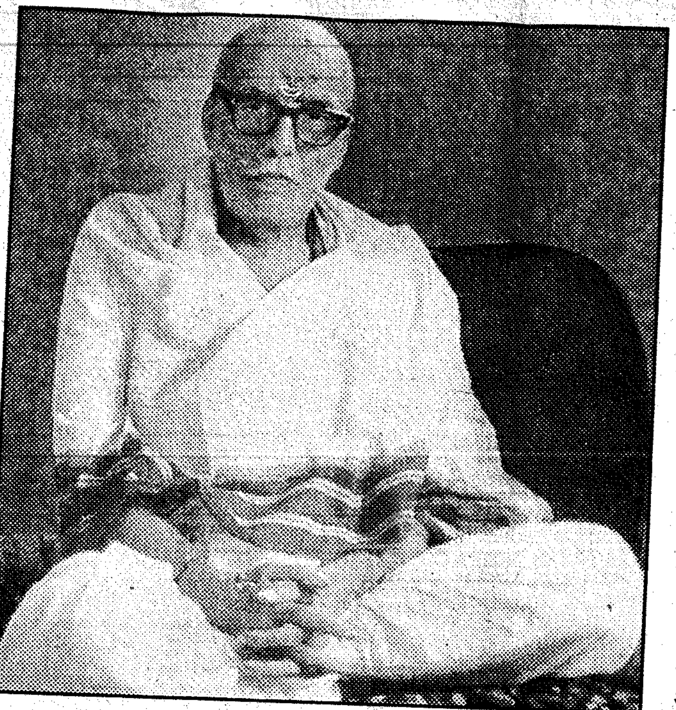

प. पू. ब्रह्मश्री दत्तमहाराज कवीश्वर

की वास्तविक डॉक्टराचा व्यवसाय हा डॉक्टरांना लोकांवर उपकार करावयाची संधी मिळाली आहे, असे मानून करावयाचा व्यवसाय आहे; पण जेथे डॉक्टरी प्रयत्न थकतात तेथे भवरोगांचे डॉक्टर म्हणजे हे सद्गुरू व त्यांचा अनुग्रह (शक्तिपात) आपल्या कामास येतो. सर्व योगी, ऋषी, मुनी यांनी आपल्या तपश्चर्येचे बळ घालून मंत्रशक्ती किंवा योगशक्ती अशा दिव्य शक्ती निर्माण केल्या आहेत. त्यांची मदत आपण आपल्या रुग्णांना तर द्याच; पण त्याचबरोबर भवरोगाने पीडित असलेले रुग्णांचे नातेवाईकसुद्धा जपं, ध्यान, प्रार्थना, योग, प्राणायाम या सर्वांमुळे चिंतामुक्त होऊन शांतीचा अनुभव घेऊ शकतील. एवढेच सांगून महाराज थांबले नाहीत, तर या सर्वांचा स्वतःच्या आजारपणात कसा उपयोग होतो हे स्वतः सिद्ध करून दाखविले. श्री महाराजांना सीसीएफ किंवा हार्टफेल्युअरचा त्रास होऊ लागला तेव्हा केवलकुंभक ही योगमार्गातील अत्यंत अवघड क्रिया लीलया करून महाराजांनी स्वतःची खालावलेली शारीरिक स्थिती तत्काळ सामान्य पातळीवर आणून दाखविली. सर्व भक्तवर्ग त्यांना हॉस्पिटलमध्ये अतिदक्षता विभागात जाण्यासंबंधी सांगत असत. स्वतःची आचारसंहिता व शुचिता त्यागून हॉस्पिटलमध्ये जाण्यापेक्षा त्यांनी योगशास्त्राचा अवलंब केल्यास गंभीर आजारसुद्धा कसे तत्काळ बरे होतात हे मला सप्रयोग पटवून दिले. यापेक्षा कळकळीने योगाचा प्रचार कोणी आभावानेच केला आहे, असे मला वाटते. 'आधी केले मग सांगितले' अशीच माझ्या सद्गुरूंची वागण्याची पद्धत होती. कठीणसमयी सुद्धा श्रद्धा, भक्ती याचा अवलंब केल्यास, व्यावहारिक पातळीवर सुद्धा त्याचा यशस्वीपणे उपयोग करण्याचे कसब श्री दत्तमहाराजांकडूनच शिकावे. 'दिगंबरा दिगंबरा श्रीपाद वल्लभ दिगंबरा' या महामंत्राचा सतत जप केल्यास आपणास सदैव शांती मिळेल, असा भक्तियुक्त आशीर्वाद देऊन दत्तमहाराज कवीश्वर अनंतात विलीन झाले. त्याला आज ३ वर्षे झाली; पण भगवान दत्तात्रेयांप्रमाणे स्मर्तृगामी असणारे श्री दत्तमहाराज सदैव आपल्या भक्त परिवारासाठी सज्ज असून त्यांच्या अस्तित्वाची जाणीव श्रद्धावान भक्तांना नेहमी होत असते. त्यांच्या स्मारकाचे भव्य दिव्य काम भगवती स्वरूपिणी तीर्थस्वरूप सौ. ताईमहाराज चाटुफळे यांच्या मार्गदर्शनाखाली श्री क्षेत्र जालना (दत्ताश्रम) येथे होत आहे. श्री क्षेत्र नृसिंहवाडीत जशा दत्तप्रभूंच्या पादुका आजही मार्गदर्शन करतात त्याचप्रमाणे श्री दत्त महाराज कवीश्वरांचे स्मारक आपल्या भक्तांना, आर्त, मुमुक्षू साधकांना सदैव मार्गदर्शकच ठरणार आहे हे निश्चित.श्री महाराजांचरणी एवढीच प्रार्थना, की दत्ताश्रम (जालना) येथे कल्पवृक्ष आम्हा भक्तांसाठी लावूनिया आपण निघून गेलात. वैभवाने बहरून येता पाहण्यासाठी पुनर्जन्म घेऊन परत सगुण स्वरूपात या.

डॉ. मानवी
तुळजाभवानी रुग्णालय, पुणे ४

गुरुविण ऐसे कोण करी?

सूरदासांचा अभंग आहे...
गुरुविण ऐसे कोण करी?
देई तिलक मनोहर वसने, माला, छत्र शिरी
भवसागरी नच बुडू देतसे, दिवा करात घरी,
सूर श्याम गुरु समर्थ ऐसा,
क्षणी उद्धार करी
गुरुवीण ऐसे कोण करी?

प. पू. दत्त महाराजांचे स्मरण केले, की अंतःकरण भरून येतं. आपल्याच भाग्याचा आपल्याला हेवा वाटायला लागतो आणि 'कोणते पुण्य असे आले फळाला जोंधळ्याला चांदणे लखडून जावे' या कवितेच्या ओळी मनात रुंजी घालायला लागतात. सामान्य जीवाचे आयुष्य असे गुरुकृपेने लखडून गेले, बहरून गेले, की 'धन्योस्मी' असेच उद्गार बाहेर पडतात.

अत्यंत साधेपणा हेच ज्यांचे सौंदर्य आहे. प्रत्येकाविषयी आत्मीयता हाच ज्यांचा प्रेमभाव आहे, सर्वांच्याच मस्तकावर स्थिरावणारा अभयहस्त हे साधकाचे छत्र आहे, अत्यंत करूणादृष्टीने सर्व जीवांवर अनवरत वर्षणारे आणि संसारातील ताणतणावांच्या भोवऱ्यातून सहजगत्या बाहेर काढणारे प. पू. श्री दत्त महाराज कवीश्वर सद्गुरूंचं वर्णन हे शब्दांनी, उपमांनी करणं कठीण. सद्गुरू स्वरूप हे स्वयंभू आहेत. ज्ञानदेव म्हणतात, सूर्याचे शरीर चकचकीतं दिसावे म्हणून त्यास घासण्याची आवश्यकता नाही. चंदनाला उटी लावण्याची गरज नाही किंवा ज्याप्रमाणे आकाशावर मांडव घालणे शक्य नाही त्याप्रमाणे श्री गुरूंच्या मोठेपणाचे आकलन करणारे साधन नाही. त्यामुळे शब्द, उपमा, साहित्य हा सारा द्वैत पसारा आहे आणि परब्रह्म स्वरूपाच्या ठिकाणी अद्वैत आहे. तिथे वाचा मौनावते. मन अगतिक होतं, जीवाचं अपुरेपण विराम पावतं. तेथे वर्णन कोणी, कशाचे व कशाच्या माध्यमातून करायचे? असं असलं तरी त्यांनी केलेल्या ऋणांचं स्मरण होऊन मनी भाव दाटून येतो. त्यांचं स्तवन करावं असं वाटतं. संत तुकाराम महाराजांचा अभंग आहे.

चंदनाचे हात पायही चंदन।
परिसा नाही हीन कोणी अंग॥
दीपा नाही पाठीपोटी अंधःकार।
सर्वांगे साकर अवघी गोड॥
तुका म्हणे तैसे सज्जनापासून ।
पहाता अवगुण मिळेची ना॥

सज्जनपणा श्री दत्तमहाराजांची सहज प्रवृत्ती होती. दिव्याला पाठ नाही, पोट नाही. त्यामुळे सर्वत्र त्याचा प्रकाश सारखाच पडतो. साखरेच्या कणाकणात गोडवा भरलेला असतो. तसे श्री महाराज सर्वार्थाने सज्जन होते. सज्जनमधील सत् हा साधुत्ववाचक आहे. सत्यत्व, साधुत्व आणि ब्रह्मत्व ज्यात सामावलेलं आहे, असा तो साधू, असा साधू ज्ञानाचा दिवा करात धरून भवसागरी बुडणाऱ्यांना तारत असतो. प. पू. श्री दत्त महाराजांनी प्रवचनांच्या माध्यमातून हा ज्ञानाचा दिवा सतत हातात धरला. सामान्य जीवाच्या बाबतीत भवसागरात बुडायला त्याचा 'मी' पूर्णपणे समर्थ असतो. त्या 'मी' ची सूक्ष्मता आपल्याही ध्यानी येत नाही. यासंदर्भात संतसंग या पुस्तकात श्री महाराज बळिराजाचं उदाहरण देतात. दान देताना तिसरा पाय ठेवण्यासाठी वामनांना सांगितले. हे माझे शरीर शिल्लक आहे. तिथे तिसरा पाय ठेवा. बाह्यदृष्टीने फार मोठे दान आहे. शरीरही परतंत्र झालं आहे; पण एक दोष शिल्लक राहिला. तो पत्नीने ओळखला आणि विष्णूंजवळ प्रार्थना केली, हे माझे शरीर म्हणताहेत ते यांनी कुठून आणले? पंचमहाभूतं जी निर्माण झाली ती कोणाची आहेत? त्यापासून तयार झालेले हे शरीर यांनी कधी तयार केले? आईच्या उदरात हे अंश कसे जमा झाले? गर्भावस्था कशी परिणत झाली? हे काय यांचे सामर्थ्य आहे? मग मी देह अर्पण करतो असे कसे म्हणतात? पुढे श्री महाराज सांगतात की अभिमान उत्पन्न न होणं ही वृत्ती निरंतर राहिली पाहिजे. आपण झडझडून जागं व्हावं, असं श्री महाराजांची अनेक ठिकाणी लिहिलं आहे. मी केल्याचा अभिमान अगदी ठासून आपल्यात भरलेला असतो व तोच भवसागरात बुडायला लावतो. याविषयीची सावधानता बाळगायला सांगतात. यासाठी श्री महाराजांनी नामस्मरण आणि ईश्वरशरणता अत्यंत महत्त्वाची मानली आहे.

[illegible] दीपक जोगळेकर, मुंबई

स्वानंद साम्राज्याचे चक्रवर्ती सम्राट ब्रह्मर्षी श्री दत्तमहाराज

आपणास निवेदावे। आपण विवेके नुरावे।
आत्मनिवेदन जाणावे । याचे नाव ॥
-श्री समर्थ रामदास

"आपण स्वतःला स्वरूपात लीन करावे. विवेकाच्या अभ्यासाने आपण स्वस्वरूपाहून वेगळे उरूच नये. स्वस्वरूपात लीन होण्याच्या या अवस्थेला आत्मनिवेदन म्हणतात," असे श्री समर्थ रामदास स्वामी दासबोधात सांगतात.

ब्रह्मर्षी श्री दत्तमहाराज यांच्या तृतीय पुण्यस्मरणाच्या निमित्ताने वरील ओवीचे स्मरण प्रकर्षाने झाले.

आत्मनिवेदना उपरी। निखळ वस्तू निरंतरी।

आत्मनिवेदन झाल्यावर निव्वळ, शाश्वत आत्मवस्तू तेवढी उरते. मी व आत्मा एकच आहोत असे ज्ञान होते. श्रवण, मनन, निदिध्यास व आत्मसाक्षात्कार ही चार पायऱ्यांची उपनिषदसिद्ध परमार्थ साधना म्हणजे श्री दत्तमहाराजांची जीवनगाथा, असेच म्हणावेसे वाटते. श्री दत्तमहाराजांचे जीवन म्हणजे ब्रह्मज्ञान, भक्ती, गुरूपद, वाङ्मय आणि लोकसंग्रह या पाचही अंगांनी वैभवसंपन्न आहे. माता-पित्यांच्या सद्भक्तीला आलेले ते सुमधुर फळच होते. सद्वासनेच्या सुपीक भूमीवर सुसंस्काराच्या अमाप मेहनतीने वाढलेला तो चैतन्याचा कोंब होता. सुभूमी आणि उत्तम कण यांचा तर येथे संगम झालेलाच होता.

श्री दत्तमहाराजांचे बहुमोल गुण

श्री महाराजांच्या ठिकाणी दिसून येणारे बहुमोल गुण म्हणजे अपार सामर्थ्य व क्षमाशील वृत्ती, ज्ञानाची प्रखर तेजस्विता पण त्याच्या जोडीला मनाचे मार्दव, कठोर कर्तव्यनिष्ठा पण त्याबरोबरच हळुवार आणि कोमल अंतःकरण, निरपवाद सत्यनिष्ठा पण तितकीच सर्वांशी सौख्यकारी वागणूक, सर्वांच्या कल्याणासाठी झटणारे, अत्यंत बुद्धिमान पण तितकेच निगर्वी, सर्व ज्ञानात (विद्यात) पारंगत, पण अत्यंत विनयशील. अशा अनंत सद्गुणांचा पुतळा म्हणून महाराज मर्यादा पुरुषोत्तम प्रभू रामचंद्रच होते, असे म्हटल्याशिवाय राहवत नाही. श्री महाराजांच्या या जीवन चरित्रामध्ये त्यांच्या पत्नी सौ. लक्ष्मीदेवी व आमच्या सौ. आईसाहेब यांचे स्थान अपूर्व, अजोड असेच होते. श्री दत्तमहाराजांच्या जीवन चरित्रामध्येच सौ. आईसाहेबांचे जीवन चरित्र अनुस्युत आहे. साक्षात भगवान श्री कृष्णस्वरूप श्री दत्तमहाराज व सौ. आईसाहेब हे अद्वितीय पती -पत्नी [illegible] एकसंध असी एकच एक मूर्ती होते असेच वाटते.

[illegible], पुणे

लेकुरांचे हित । जाणे माऊलीचे चित्त ।

सर्वांना पावन करणारे प्रयागतीर्थ

नीला कृष्ण जोशी

राष्ट्रीय पंडित, विद्यावाचस्पती महामहोपाध्याय अशा अनेक भूषणावह बिरुदावलींनी ज्यांचे नाव उजळून निघाले आहे, जे वेदांताचे गाढे अभ्यासक आहेत, अशा ज्यांच्या जीवनाचे आणखी एक अमोलिक असे वैशिष्ट्य आहे ते असे की, बंगालमधून प. पू. लोकनाथ तीर्थ स्वामींनी आणलेली शक्तिपात दीक्षा शोध घेत घेत महाराष्ट्रात प. पू. योगीराज वामनरावजी गुळवणी महाराजांकडे आली व वाहत राहिली. प. पू. वामनरावजी गुळवणी महाराजांनाही पुढे लोकाकार्यासाठी ही शक्तिपात योगगंगा सतत वाहत ठेवावयाची होती. त्यासाठी निर्मळ समर्थ अंतरंग ते शोधत होते. प. पू.दत्तमहाराजांचे सात्विक संपन्न व्यक्तिमत्व त्यांना लाभले व प. पू. दत्तमहाराज कवीश्वर हे या शक्तिपीठाचे आचार्य झाले. ही पावनगंगा सर्वांसाठी वाहत राहिली. हे प. पू. दत्तमहाराजांच्या जीवनाचे फार मोठे वैशिष्ट्य आहे.

प. पू. योगीराज वामनराव गुळवणी महाराज यांच्या शक्तिपीठाचे उत्तराधिकारी प. पू. दत्तमहाराज कवीश्वर यांचे नुकतेच निधन झाले. विद्यावाचस्पती, महामहोपाध्याय कवीश्वर महाराजांच्या ज्ञानसंपन्न, आचारसंपन्न व्यक्तिमत्त्वाविषयी...

प. पू. दत्तमहाराज सर्वांचे झाले

श्री दत्तमहाराजांच्या ज्ञानाला शास्त्राची बैठक ठामपणे आहे. शास्त्रनिष्ठेप्रमाणे त्यांचा आचार आहे. इतके ज्ञानसंपन्न, आचारसंपन्न पंडित असूनही आणखी एक आगळेवेगळे पण त्यांच्या जीवनाला आहे. त्यांना ज्ञानाचेच व्यसन असल्यामुळे अशा प्रकारचे संशोधनात्मक लेखनाचे कार्य त्यांनी कितीतरी केले असते. पण ते थांबले व प्रत्यक्ष अनुभवाकडे वळले. मानवी जीवनाचे जे अंतिम ध्येय जे आत्मज्ञान त्याचा अनुभव त्यांनी घेतला. आपल्या अंतरंगात असलेला ज्ञानाचा आनंदाचा झरा अनुभवला. ही उत्क्रान्त जीवनाची अवस्था आहे. गीतेतील 'पुरुषोत्तम' ही पदवी त्यांना पूर्ण लागू पडते. त्यांच्या प्रकांड पांडित्यामुळे सामान्यजनापासून ते दूर गेले असते. तो दुरावा त्यांच्या आत्मवैभवामुळे उरलेला नाही. अगदी कोणत्याही स्तरावरील माणूस बाल, वृध्द, तरुण, शिक्षित, अशिक्षित त्यांचे जवळ पोचला. कारण त्यांच्या हृदयात समाजाविषयी प्रेमभाव तळमळ व समदृष्टी होती.

थोरपण पऱ्हा सांडिजे व्युत्पत्ती आघवी विसरिजे जै जगा धाकुटे होईजे तै जवळीक माझी ॥ ज्ञानेश्वरी ॥

तीन राष्ट्रपतींकडून सन्मानित झालेले आचार्यांच्या चारी पीठांकडून गौरविले गेलेले हे महाराजांचे संपन्न व्यक्तिमत्व विनम्रतेने भरलेले होते म्हणून वरील ओवी ज्ञानेश्वरीतील ही त्यांच्या जीवनात अनुभवातील सूत्र होती.

नम्रता, ऋजुता हे त्यांचे अंगी मुरलेले गुण होते.

संगीताचे भोक्ते

तत्त्वज्ञानी मनुष्य गंभीर प्रवृत्तीचा असल्यामुळे कलेचा आस्वाद घेऊ शकत नाही अशी आपली कल्पना होते. पण प. पू. दत्तमहाराज संगीताचे भोक्ते होते. संगीताचे शिक्षण त्यांनी घेतले होते व ते तबलाही वाजवीत असत. त्यांचा ज्योतिषशास्त्राचा अभ्यास होता. संस्कृत, कानडी, मराठी, हिंदी भाषेवर त्यांचे प्रभुत्व होते.

सदैव कार्यरत

टिळक विद्यापीठात न्याय मीमांसा वेदान्त शास्त्राच्या अध्यापनाची धुरा त्यांनी १९५२ ते १९७० पर्यन्त समर्थपणे संभाळली. संकेश्वर पिठाधीश श्री शिरोळकर स्वामीनी उभ्या केलेल्या शांकर विद्यापीठात त्यांच्याजवळ अनेक विद्यार्थ्यांनी शास्त्राभ्यास केला. या अध्यापन काळात ग्रंथसंशोधन कार्याचा व्याप सांभाळला.

'वेदान्त पारिजात सौरभ' हा ग्रंथ श्री निंबार्काचार्य यांनी संस्कृतमधून लिहिलेला आहे. श्री. प. पू. दत्तमहाराजांनी त्याचा मराठी अनुवाद केला तो प्रसिध्द आहे.

श्री सद्गुरु प. पू. वासुदेवानंद स्वामी महाराजांचे संपूर्ण वाङ्मय पुन्हा प्रसिध्द करण्याचे फार मोठे काम, प. पू. वामनरावजी गुळवाणी महाराजांच्या प्रेरणेने यांचे हातून झाले आहे. भागवत् हा त्यांचा फार आवडता ग्रंथ. त्यांची हजारो पारायणे केली आहेत. गावोगावी बोलावणे आले की तेथे जाऊन हे भागवत सप्ताह झाले आहेत.

विविध विषयावर सुमारे १७ हजार प्रवचने त्यांनी केली आहेत. ते उत्तम अध्यापक होते . त्यांच्या अध्यापनात कौशल्य तर होतेच. पण त्यांच्या अध्यापनाची तीन वैशिष्टे आहेत. १) विषय सोपा करून सांगणे, २) ज्ञानाची आत्यंतिक खोली, ३) विद्यार्थ्यांविषयी जिव्हाळा.

अध्यापकाना महत्त्वाचा संदेश

विद्यार्थ्यांचे कल्याण व्हावे ही इच्छा असणे हा एक संस्कार आहे; तो पक्का असावा लागतो. विद्यार्थ्यांच्या मनात आपल्याविषयी आदर आहे का नाही हासुध्दा विचार करू

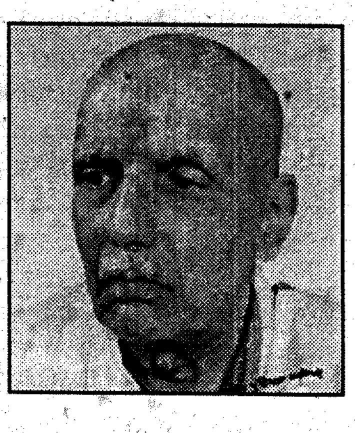

नये. आपले कर्तव्य चोख व जिव्हाळ्याने करावे. ही दृढ भावना होण्यास कदाचित कोणास वेळ लागेल. पण ती झालीच पाहिजे. अवघड असला तरी हा त्यांचा संदेश प्रत्येकाने आपल्या जीवनात मन:पूर्वक बाणवला पाहिजे असे त्याचे अमोल महत्त्व आहे.

'वामन निवास' हे प. पू. गुळवणी महाराजांचे स्मारक उभे करून त्यास स्त्रियांकरिता रोगचिकित्सेची अल्पमोलात सोय उपलब्ध करून ठेवली आहे. या ठिकाणी सकाळी योगासनाचे वर्गही चालतात. सामाजिक बांधिलकी हे तर अशाचे व्रतच असते. नरसोबावाडीच्या पैलतीरावर अमेश्वर या जुन्या स्थानाचा उत्तम जीर्णोध्दार करून त्या औखड गावाचे रूपच बदलले आहे. त्या ठिकाणी कृष्णाबाईला घाट नाही तोही संकल्प जनताजनार्दनाच्या सहाय्याने केला आहे. "सत्य संकल्पाचा दाता भगवान" या उक्तीप्रमाणे तो सिध्द होईल याची खात्री आहे. वाडीमधील त्यांचे वाडवडिलार्जित राहते घर व त्यांचे जन्मस्थान त्याचाही जीर्णोध्दार करून ते सर्वांना (सेवा अनुष्ठान यासाठी) उपलब्ध करून दिले आहे.

मराठवाड्यात त्यांचे परंपरागत राहणे आहे. त्यांचे घराणेच तपस्वी भगवत्भक्तांचे असल्यामुळे आजोबा व डील यांची परंपरा ही त्यांनी पूर्णपणे सांभाळली आहे. सतत प्रवास व जागोजागी ज्ञान प्रसार हे त्यांच्या जीवनाचे ध्येयच होते. त्यामुळे अनेकांना सद्विचार देऊन त्यांचे जीवन सन्मार्गाला लावले आहे. असे त्यांचे समग्र जीवन सदैव लोकांसाठी व्यतीत झाले आहे.

परदु:ख ते आपले मानीत त्यामुळे त्यांची स्थिती श्री ज्ञानेश्वरांनी १६ व्या अध्यायात दयेचे जे वर्णन १६/५७ केले आहे. "तैसे पुढीलांचे तापे कळवळीलिये कृपे सर्वस्वेसी दिधले आपण पे। तरी थोडेची गमे ॥ दुसऱ्या दु:खाने कळवळून सर्वस्वासह अर्पण केले तरी थोडे वाटते अशी त्यांच्या मनाची स्थिती होती. यामुळे सामान्य जनांना दिलासा तर मिळेल. प्रेरणाही मिळे. पण जीवने उभी रहात. हे त्यांच्या जीवनाचे मोठेपण लहान-थोरांना जाणवते.

आम्ही जातो आमुच्या गावा

प. पू. दत्तमहाराज कवीश्वर गृहस्थाश्रमी होते. एकनाथांप्रमाणे गृहस्थाश्रमाचा आदर्श त्यांनी लोकांपुढे ठेवला. नुकत्याच महिन्यापूर्वी सौ. लक्ष्मीबाई कवीश्वर (त्यांच्या पत्नी) यांनी शास्त्राप्रमाणे अहेवपण घेऊन आपला देह ठेवला. दोघांचे ६८ वर्षांचे सहजीवन संपन्नतेने संपले. प. पू. दत्तमहाराज मुळातून संसारातून कर्तव्यपूर्ण करूनही अलिप्त होते. आता ते पूर्ण अंतर्मुख झाले. (आपल्या पत्नीचे) सौ. आईसाहेबांचे शास्त्रविधी यथायोग्य त्यांच्यादेखत मुलांनी केले. प. पू. दत्तमहाराजांना चालवत नव्हते तरीही ते घरच्या प्रवेशद्वारापर्यन्त आपल्या जीवनभरल्या सहचारीला निरोप देण्यासाठी गेले हे त्यांचे थकलेल्या शरीराची ही कर्तव्यपूर्ती व प्रेम पाहून सर्वांचे डोळे ओलावले. नातवंडे, पतवंडे, सुना, मुलांनी, लेकी-जावयांनी गजबजलेले घर होते. मोठा वटवृक्ष होता. आता प. पू. दत्तमहाराज पूर्ण अलिप्त झाले. त्यांच्या सर्व वृत्ती कृष्णमय झाल्या. त्यांनी मौन स्वीकारले. आपल्या अंतरंगात परमेश्वराशी ते एकरूप झाले होते. शरद ऋतूत नदी शांत वाहते तसे ते भासत होते. अनाहत ध्वनी तर त्यांचा केव्हापासूनच सुरू झालेला होता. फक्त खऱ्याखुऱ्या जागृतीतच ते होते.

अव्यक्त अशा विश्वरूपात त्यांचे मन विश्वाकार झाले होते. आता ते सर्व विश्वाचे झाले होते. चेहरा शांत होता, कसलीच तक्रार नव्हती. तृप्ती होती. मागणे 'सर्वत्र सुखीन: सन्तु' हेच होते. वेदान्ताचे गाढे अभ्यासक महामहोपाध्याय, विद्यावाचस्पती असे हे थोर पंडित. परमेश्वराशी विलिन होत होते.

प्रयाग

श्री प. पू. दत्तमहाराज कवीश्वर हे सर्वांना पावन करणारे प्रयाग तीर्थ होते. प. पू. वासुदेवानंद सरस्वती स्वामीमहाराज व प. पू. दीक्षित स्वामीमहाराज यांच्याकडून प्राप्त झालेली ज्ञानगंगा वंशपरंपरेने व पिताजींकडून मिळालेली प्रपंचरूपी यमुना आणि प. पू. लोकनाथतीर्थांकडून आलेली प.पू. योगचुडामणी, वामनरावजी गुळवणी महाराजांकडून मिळालेल्या शक्तिपात दीक्षास्वरूप सरस्वतीचा गुप्त प्रवाह अशा तीन अलौकिक गंगा-यमुना-सरस्वती यांचा त्रिवेणी संगम आपल्या प. पू. दत्तमहाराजांच्या ठिकाणी वास करीत होता. अशा या महापुरुषाच्या चरणी नम्रतापूर्वक भाव सुमनांजली वाहून आमच्या महाराष्ट्राला सदैव सद्विचारांचे अधिष्ठान लाभावे ही प्रार्थना करते.

वाचक लिहितात ...

मराठी भाषेची शोकांतिका

रवि. दि. २१ फेब्रुवारी १९९९ च्या अंकातील स्पंदन सदरामधील डॉ. सदा कऱ्हाडे यांचा 'साहित्य सृष्टीचे कौतुक जाण बाळा'! हा लेख वाचला. मराठी भाषा, साहित्य, साहित्यिक आणि शासन यांच्या परस्पर संबंधीच्या वस्तुस्थितीचा उत्तम प्रकारे परामर्श घेतला आहे.

महाराष्ट्राच्या प्रत्येक व्यवहार क्षेत्रात मराठीचा वापर झाला पाहिजे. शासकीय कर्मचाऱ्याला जर मराठी भाषा लिहिता बोलता येणे आवश्यक असेल तर ज्या राज्यपालांच्या नावे आणि स्वाक्षरीने राज्यकारभार चालतो त्या महाराष्ट्राच्या राज्यपालांना मराठी लिहिता, बोलता, वाचता का येऊ नये? असा रोखठोक सवाल डॉ. सदा कऱ्हाडे यांनी केला त्याबद्दल त्यांना धन्यवाद द्यायला हवेत. राज्याच्या राज्यपालांना त्या राज्यातील लोकांच्या भाषेतच बोलता यायला पाहिजे.

महाराष्ट्राच्या राज्यपालांचा थाट हा इंग्रजी वाटतो असे म्हटले तर ते वावगे वाटू नये. राज्यपालानी मराठी शिकण्यासाठी शिक्षक ठेवला होता असे ऐकले होते. एखाद्या कार्यक्रमात राज्यपाल दोनचार मराठी वाक्ये बोलतात तेव्हा सर्वजण टाळ्या वाजवतात. आता टाळ्या वाजवणाऱ्यांचे कौतुक करायचे की कींव करायची हे ज्याने त्याने ठरवायचे. महाराष्ट्राचे राज्यपाल नेहमी इंग्रजीतून बोलतात ही वस्तुस्थिती आहे. देशाला स्वातंत्र्य मिळून पन्नास वर्षाचा काळ उलटून गेला तरी राज्यपाल राज्यातील जनतेला इंग्रजीमधून संदेश देतात हीच मराठी भाषेची शोकांतिका आहे.

राज्यपालांना मराठी लिहिता बोलता येत नाही या वस्तुस्थितीचा निषेध करण्याची किमान 'भाषिक कृती' जरी स्वागताध्यक्षांनी अथवा संमेलनाध्यक्षांनी केली असती तरी संमेलनाला उपस्थित नसलेल्यांनीही टाळ्या वाजविल्या असत्या अशी कोपरखळी डॉ. कऱ्हाडे यांनी मारली आहे. हे सगळे खरे असले तरी युती शासन राज्यपालांवर खुष आहे म्हणून वर त्यांना पुन्हा मुदत वाढ दिली. सत्तेपुढे शहाणपण चालत नाही म्हणतात ते खरेच आहे.

- वि. अ. सावंत
मुलुंड

दिव्य नंदादीप

– पं. वसंत अ. गाडगीळ

'जया अंगी मोठेपण
तया यातना कठीण ।।'
'चणे खावे लोखंडाचे
तेव्हा ब्रह्मपदी नाचे ।।''

ही दोन्ही संतवचने पुराणिक, प्रवचनकार, कीर्तनकार यांच्या तोंडून महाराष्ट्राने थोर **अवतारी पुरुषश्रेष्ठांच्या जीवनचरिताच्या,** अवतारकार्याच्या निरूपणांतून अनेक वेळा ऐकली असतील; परंतु १ मार्च ९९ या दिवशी परमेश्वरचरणी विलीन झालेले थोर ब्रह्मर्षी, न्यायवेदान्तासारख्या प्राचीन शास्त्रांचे प्रकाण्ड पंडित, विद्यावाचस्पती दत्तात्रेयशास्त्री तथा दत्तमहाराज कवीश्वर यांच्यासारख्या भागवतोत्तमाला असह्य अशा यमयातनांतून जावे लागलेले असेल, याची त्यांना 'निष्काम परब्रह्म', 'चालताबोलता वेदान्त', 'मूर्तिमंत स्थितप्रज्ञ'मानून, त्यांच्यासमोर नतमस्तक झालेल्या आजच्या असंख्य उपासक भक्तांपैकी कुणाला फारशी कल्पना असेल, असे मला वाटत नाही. याचे कारण वाचकवर्गासमोर आलेल्या त्यांच्या कोणत्याही चरित्रग्रंथांत, आठवणींच्या संग्रहात, आत्मनिवेदनपर पत्रात याचा अगदी पुसटसासुद्धा उल्लेख कुठेही आढळला नाही. विसाव्या चालू ख्रिस्ती शतकाच्या अस्तमानाच्या वेळी महाराष्ट्राच्या धार्मिक विश्वातील विद्वत क्षेत्रातील एका सर्वश्रेष्ठ थोर महात्म्याचे (या शतकातील ऐतिहासिक महत्त्वाचे ठरणारे), ब्रह्मश्री दत्तमहाराजांचे 'ब्रह्मपद' कशी खडतर वाटचाल करीत त्यांच्याजवळ आले, याची साक्ष म्हणून याचा उल्लेख मला आज करावा लागत आहे.

ज्यांच्या सहकुटुंब परिवार निर्दय हत्येच्या भीषण आठवणीने आजही आपले चित्त थरारते, त्या व्याकरणमहापंडित प्रा. काशिनाथशास्त्री अभ्यंकर यांना, '५५१ शनिवार पेठ, पुणे २' या आपल्या निवासस्थानातून न्यायवेदान्त महापंडित प्रा. दत्तात्रेयशास्त्री कवीश्वर यांनी १९ जून १९६५ रोजी लिहिलेले चार पृष्ठांचे प्रदीर्घ पत्र कुणाचेही अंतःकरण पिळवटून टाकेल आणि सात्त्विक संतापाच्या त्वेषाने कुणीही पेटून उठावे अशा दाहक, विदारक सत्याने भरलेले हे आत्मनिवेदन आहे. याच महाविद्यालयात स्थापनेपासून (डिसेंबर १९४८) न्यायामीमांसा वेदान्त शिकविणारे पं. द. धुं. कवीश्वर यांना, त्यांच्या 'तथाकथित' अपराधाबद्दल आरोपीच्या पिंजऱ्यात उभे करून, एकतर्फी निकाल देऊन, त्यांच्या मासिक पाचशे रुपये वेतनापैकी निम्मे, म्हणजे पंधरा दिवसांचे वेतन अडीचशे रुपये दंड ठोकून कठोर शिक्षा करण्यात आली होती. यांचा अपराध कोणता? तर हे (पं. कवीश्वर) आजारी असल्याचे सांगून पंधरा दिवस गैरहजर राहिले. पं. द. धुं. कवीश्वर गुरुजी या पत्रात संस्कृतमंडलाध्यक्षांसमोर आपली बाजू मांडताना प्रारंभीच लिहितात-

'फाल्गुन पौर्णिमेपासून चैत्र पौर्णिमेपर्यंत सुटी एक महिना आहे,' असे श्री. अधिपतींनी सांगितल्यामुळे मी वृद्ध मातापितरांच्या भेटीस जालना मुक्कामी गेलो. सुटी सुरू झाल्यावरही येथेच राहून विद्यार्थ्यांचे आवश्यक विभागांचे पाठ संपवून गेलो. जालन्यास चैत्र शुक्ल पक्षात मी आजारी झालो. लगेच तेथील प्रसिद्ध, प्रामाणिक डॉक्टर श्री. नाईक यांचे औषध सुरू केले. चार-पाच दिवसांनी ताप कमी झाला, तरी औषध चालूच होते. त्या वेळी पौर्णिमेपर्यंत आपण पुण्यास जाऊ शकू, अशा भावनेने मी त्या सुमारास पौर्णिमेचे आधी एक पत्र श्री. अधिपतींना पाठविले, की बहुतेक पौर्णिमेस तिथे येईन, पू. पिताजीही आजारी असल्याने त्यांना वाडीचा दुरचा प्रवास झेपणार नाही, म्हणून चैत्र वद्य सप्तमीपर्यंत मला वाडीस (नृसिंहवाडी) पू. पिताजींच्या अनुष्ठानासाठी जावे लागेल. नंतर इंजेक्शन चालू होती. शक्तीही पूर्ण आली नव्हती, म्हणून डॉक्टरांच्या व वडील मंडळींच्या सांगण्याप्रमाणे मी पौर्णिमेनंतरही दोन-तीन दिवस जालन्यास राहून संकष्टीस सकाळी निघून सायंकाळी येथे आलो. येताना औषध बरोबर घेऊन आलो. नंतर मंगळवार-बुधवार

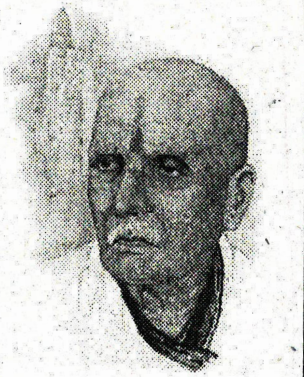

दोन दिवस विश्रांती घेऊन बुधवारी रात्री मी वाडीस गेलो. तेथील उत्सवांग सेवा आटोपून वैशाख शुद्ध प्रतिमेस येथे रात्री परत आलो. पुढे एक-दोन दिवसांत श्री. अधिपतींनी सुटीतील वेतन वगळून काही उरलेले द्रव्य हातावर ठेविले, ते मुकाट्याने घेऊन मी घरी आलो...'

याच पत्रात ते पुढे म्हणतात '... त्या सभेत येण्यास मला अधिकार नाही, असा लोकशाहीचा कायदा असेल, तर वाटेल त्याच्यावर वाटेल तसे आक्षेप सभेपुढे यावेत आणि त्याचा निर्णय मात्र विचारवंतांनी आक्षेप घेणाऱ्यांच्या इच्छेप्रमाणे तत्काळ द्यावा, ही लोकशाहीची पद्धत मात्र न्याय्य आहे काय? ईशेच्छा!'

''... आज हा विद्यादेवीचा अपमान आपल्यासमोर घडून आला, याचा विषाद वाटतो,'' असे 'विद्यादेवीमुपास्महे' असे बिरुद मिरविणाऱ्या विद्यापीठाला सांगून पत्राच्या शेवटी : संमार्जन कर्मकर्त्यापेक्षा (झाडूवाल्यापेक्षा) सुद्धा हीन वागणूक दिल्याबद्दल 'हरीची इच्छा' असे लिहिताना ते म्हणतात '...या वेळी पाकिस्तानात नसतानाही मी निर्वासित होत आहे... ज्या द्रव्यामुळे सर्वांची बुद्धीच घात करून नियामकताच विजयी झाली आहे, ते माझे वेतनद्रव्य कायमचेच स्थगित व्हावे, फक्त गेल्या १५-१६ वर्षांप्रमाणेच यापुढेही विद्यादेवीचे निर्वेतन आजीव सेवकत्व मला लाभावे, हीच अंतिम इच्छा.'

त्या काळच्या प्रशासनाने या विद्यापीठाच्या सत्त्वशील अशा आपल्या गुरुजींना अशी अन्याय्य वागणूक देऊन त्यांना छळले, असे समजताच आपल्या गुरुजींच्या सात्त्विक वृत्तीला शोभेल असाच प्रतिशोध (सूड) विधायक मार्गाने आपण घ्यावा, असे आम्ही- त्यांच्या सर्व विद्यार्थ्यांनी- ठरविले आणि पाच, दहा, पंधरा असे करत पाचशे रुपये, संस्कृतप्रेमी कवीश्वरभक्तांकडून उभे केले. आणि 'कमवा आणि शिका' योजनेखाली ज्या 'सकाळ'चा वार्ताहर, छायाचित्रकार म्हणून १९५२ पासून मी काम करीत होतो, त्या 'सकाळ'चे संपादक डॉ. नानासाहेब परुळेकर या विद्याप्रेमींच्या हस्ते ही गुरुदक्षिणा समारंभपूर्वक टि. म. वि. चे कुलगुरू म. म. प्रा. द. वा. पोतदार यांच्या समक्ष पू.

(पान ६ पाहा)

दिव्य नंदादीप

(पान ५ वरून)

गुरुचरणी समर्पण केली. प्रज्ञाचक्षू पं. यशवंतराव मराठे यांच्या घरी हा समारंभ झाला.

"यापुढे विद्वानांची अशीच परवड झालेली दिसली तर याच विधायक मार्गाचा अवलंब करा," असे सांगून डॉ. परुळेकरांनी छात्रांच्या या गुरुभक्तीचे कौतुक केले आणि आमच्या कवीश्वर गुरुजींनी गुरुदक्षिणा म्हणून दिलेल्या पाचशे रुपयांपैकी त्यांना विद्यापीठाने ठोकलेल्या दंडाइतकीच म्हणजे अडीचशे रुपये ही रक्कम स्वीकारली. बाकीचे अडीचशे रुपये त्यांनी आम्हाला परत केले. त्याच सभेत डॉ. नानासाहेब परुळेकर यांनी अडीचशे रुपये मूलधन मानून 'सकाळ पुरस्कृत विद्वत पोषण निधी' हे नवीन काम उभे केले. या निधीच्या संचालक मंडळात स्वतः डॉ. ना. भि. परुळेकर आणि श्री. म. स. (बाबूराव) पारखे, पं. ना. श्री. (नानासाहेब) सोनटक्के, उद्यान कार्यालयाचे श्री. शंकरराव थत्ते, पं. वसन्त अ. गाडगीळ (चिटणीस) अशी पाच मंडळी होती. रुपया-दोन रुपये प्रत्येकाकडून दरमहा गोळा करून त्या निधीतून याचना न करणाऱ्या; परंतु विपद्ग्रस्त संस्कृत विद्वानांना दरमहा आवश्यक तेवढे अन्नधान्य शिधा (रेशन) घरपोच देऊन त्यांचा गौरव करण्याची ही योजना डॉ. परुळेकरांच्या हयातीपर्यंत चालू होती. (माझ्याशिवाय सर्व संचालक मंडळ आज काळाच्या पडद्याआड गेलेले आहे.) मॉडर्न हायस्कूलचे अंध झालेले पं. नारायणशास्त्री दीक्षित यांच्यासारख्या अनेक विपद्ग्रस्तांना ही सेवा पोचविता आली.

घासून, तोडून, तापवून आणि ठोकून सुवर्णाची परीक्षा व्हावी, तसे पू. कवीश्वर गुरुजींचे अवतारकार्य काळाच्या आणि कालानुरूप कलीच्या कसोटीवर तावूनसुलाखून निघण्याचा हा काही एकमेव प्रसंग नव्हे. एके दिवशी पुण्याच्या एका दैनिकातील पहिल्याच पानावर एका वार्तेच्या शीर्षकाने लक्ष वेधून चक्रावून सोडले. 'पं. दत्तात्रेयशास्त्री कवीश्वरांना अटक.' पुढील वार्तेत म्हटले होते- 'घरफोडीच्या गुन्ह्याबद्दल पं. दत्तात्रेय धुंडिराज कवीश्वरांना अटक करण्यात आली आहे.' याबद्दल चौकशी करता आढळून आले, की सध्या पू. दत्तमहाराजांचा निवास होता, ते रेणुका हे घर अर्धवट बांधकाम झाले असताना एका भक्ताने गयावया करून तात्पुरता आसरा म्हणून तिथे राहायची संमती मागितली. हरिश्चंद्राचे अवतार असणाऱ्या दत्तमहाराजांनी उदारपणे त्याला तिथे आसरा दिला आणि तो ते बळकावूनच बसला. म्हणाला, "माझा ताबा. घर माझे!" यांच्या चिरंजीवांनी या बळकावणाऱ्याचे कुलूप तोडून फेकून देताच दत्तमहाराजांवर घरफोडीचा फौजदारी गुन्हा त्याने दाखल केला. श्री. ब. ना. भिडे वकिलांसारख्यांनी यांचा खटला लढवून दीड-दोन वर्षांनी न्यायालयाकडून महाराजांना न्याय मिळवून दिला. घर बळकावणाऱ्या भक्ताला पू. दत्तमहाराजांनी लिहिलेले पत्रदेखील माझ्या संग्रही उपलब्ध असून ते प्रकाशात आले, तर या महात्म्याची महात्मता अधिक प्रकाशमान होईल.

पिढीजात संस्कृतविद्या आणि दत्तोपासना यांची ओतप्रोत पुण्याई लाभलेल्या कवीश्वर 'घराण्या'त दत्तमहाराजांचा जन्म २-३-१९१० मध्ये झाला आणि तेही कृष्णा-पंचगंगा यांच्या पवित्र संगमावर. तपस्यास्थळी असणाऱ्या श्रीनृसिंह सरस्वतींच्या परममंगल छत्रछायेत, नृसिंहवाडीत सूक्ष्म देहसिद्धी असणारे 'योगियांचे सम्राट' श्री वासुदेवानंद सरस्वती (टेंबे) स्वामी महाराज यांचा बालपणीच त्यांना अनुग्रह लाभला. नृसिंहवाडी, सांगली, धारवाड, शृंगेरी, पुणे यांसारख्या ठिकाणीं न्यायवेदान्तासारख्या गहन शास्त्रांचा त्यांनी सूक्ष्माभ्यास केला.अलीकडेच राष्ट्रीय पंडित म्हणून राष्ट्रपती पुरस्काराचा बहुमान लाभलेले व पं. दत्तमहाराजांचे सहकारी प्राध्यापक म्हणून सान्निध्य लाभलेले थोर वैयाकरणी महापंडित प्राचार्य वामनशास्त्री भागवत गुरुजी संस्कृत विद्याक्षेत्रातील प्राचीन आणि अर्वाचीन विद्याविभूषित विद्वानांतील (शास्त्री आणि एम. ए., पीएच. डी) संघर्षाची समस्या किती घातक आणि घोर आहे, यावर प्रकाश टाकताना मला म्हणाले, "अहो, हे नव्यविद्याविभूषित पीएच. डी, डी. लिट्वाले आमच्यासारख्यांना (धोतर-उपरणे-टोपीवाल्यांना) भटजी समजून या वर्गाला कमी लेखतात, पाण्यात पाहतात. यांचे मानधन हजारांत तर आमचे शेकड्यांतही नसते." पंडित भागवत गुरुजींच्या म्हणण्यात तथ्य नाही, असे कोण म्हणेल?

आजच्या संगणकीय युगात, प्राच्य विद्यांचा प्राचीन पाठशाळा परंपरेने 'विद्या रसनाग्रनर्तकी' असणारा पं. दत्तमहाराजांसारख्या शास्त्री-पंडितांचा व्यासंगी वर्ग झपाट्याने काळाच्या पडद्याआड चालला आहे. नुसती विद्वत्ताच नव्हे, तर विवेक आणि वैराग्याबरोबरच ईश्वरी धर्मानुष्ठान प्रसादाची जोड लाभली, तर त्यालाच 'स्वर्ण कस्तुरिका संयोग' म्हणतात. हा हृद्य संगम ब्रह्मश्री दत्तमहाराजांच्या चरित्रात झाला आणि म्हणूनच डॉ. राजेंद्रप्रसाद, डॉ. वराहगिरी वेंकटगिरी, डॉ. शंकरदयाळ शर्मा यासारखी राष्ट्रपतीची त्रयी या दत्तमहाराजांच्या सन्मानांत स्वतःचा बहुमान मानू लागली. अशी धन्यता लाभलेले पू. दत्तमहाराज म्हणजे ज्ञान-विवेक-वैराग्याची त्रिविध ज्योत एकत्रच प्रकाशमय असणारा जगावेगळा थोर नंदादीप होता. शांत होऊन अमर झालेल्या या दिव्य नंदादीपाला आमचे अनंत प्रणाम. नमः शांताय तेजसे! ■

सुनीता देशपांडे यांच्या प्रतिभेची व्यापक ओळख सांगणारा ललित लेखांचा संग्रह
सोयरे सकळ
किंमत १२५ रुपये
...न गृह, खटाववाडी, मुंबई ४

इंग्रजीचा पाया मजबूत करा.
मनोविकास
ग्रामर अॅण्ड कंपोझिशन
तिसरी आवृत्ती अल्पावधीत संपली – आवृत्ती चौथी
लेखक - व्ही. पी. कामतकर
एम. ए. बी. एड.
मोठ्या आकाराची २६० पाने
किंमत रु. ९०
: प्रमुख विक्रेते :
मनोविकास प्रकाशन आणि बुक सेंटर
आमदार निवास आवार, मंत्रालयाशेजारी,
चर्चगेट, मुंबई - ४०० ०३२.
फोन : ४१६४५०६
आणि महाराष्ट्रातील प्रमुख विक्रेते
...स्तकाच्या किंमतीएवढी मनीऑर्डर अधिक
...)/- प्रत्येकी. (रविवार बंद)

स्वादिष्ट तितक्याच पथ्यकारक पाककृती
रसवंती इंटरनॅशनल
- इंद्रायणी सावकार
पृष्ठे : ३४० □ भेटीयोग्य
मूल्य १२५ रू. ● सवलतीत १०० रू.
आचार्य अत्रे यांचे गाजलेले पुस्तक
आत्रेय विनोद
- प्रल्हाद केशव अत्रे
पृष्ठे : ३०० □ संग्राह्य
मूल्य २५० रू. ● सवलतीत १८५ रू.
डिपल पब्लिकेशन, वसई, ठाणे.

नियतीला कलाटणी देणाऱ्या ५७ जगप्रसिध्द व्यक्तिंची गाजलेली भाषणे मराठीत प्रथमच संग्रहीत.
बोल अमृताचे
संपादक : श्री. मो. ग. तपस्वी
मुळ किंमत रु. ४०० /-
सवलतीत रु. ३०० /- फक्त
सर्व पुस्तक विक्रेत्यांकडे उपलब्ध
अश्वमेध प्रकाशन
१२४३, सदाशिव पेठ, साठे कॉ. हौ. सो.
खुन्या मुरलीधराजवळ, पुणे : ४११ ०३०
फोन : ४७१०६१

भक्तवत्सल योगी

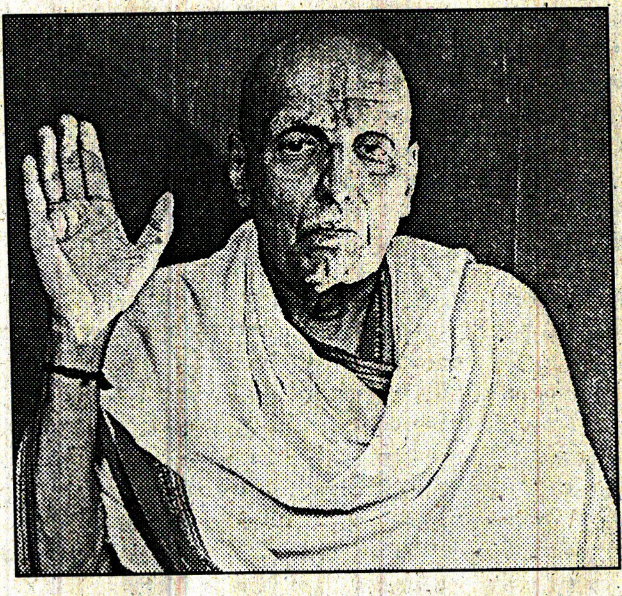

या देशाचे थोर भाग्य असे, की आजही ज्ञानयोगी, तपस्वी येथे आहेत. त्या परंपरेतील त्या योग्यतेचेच ज्ञानयोगी, कर्मयोगी व भक्तिरसमय झालेले दत्तमहाराज कवीश्वर हे होते. कवीश्वर घराण्यातील गेल्या चार पिढ्यांनी अखंडपणे तेवत राहणाऱ्या नंदादीपाप्रमाणे ज्ञानदान व आत्मज्ञानदानाचे कार्य केले आहे. त्यांच्या घराण्याचा वारसा आणि दत्तमहाराजांचे कार्य, याची नव्या पिढीला विस्ताराने ओळख होणे गरजेचे आहे. दोन मार्च १९१० रोजी नरसोबाची वाडी येथे दत्तमहाराजांचा जन्म झाला आणि तीन मार्च १९९९ रोजी सूर्यास्तसमयी त्यांच्या अस्थींचे कृष्ण-पंचगंगा संगमात नरसोबाची वाडी येथे विसर्जन करण्यात आले.

दत्त महाराजांचे मूळ घराणे नगरजवळील मांडवगण येथील. यजुर्वेदी शाखेचे, उपमन्यू गोत्र व प्रारंभीचे आडनाव 'सप्तर्षी' असे होते. पुढे 'दीक्षित' व त्यानंतर 'कवीश्वर' हे आडनाव झाले. सप्तर्षी आडनावाप्रमाणे याच कुळातील थोर, महान, सातवे सत्पुरुष म्हणजे 'ब्रह्मर्षी दत्तमहाराज कवीश्वर' होय. पूर्वजांची पुराणसेवा, भागवतसेवा, महाभारत, रामायण, वेदान्त, तसेच मंत्रविद्या शास्त्र अवगत असलेल्या थोर घराण्याचा वारसा महाराजांनी हिमालयाइतका विशाल केला. दत्त महाराजांचे पूर्वज दाजी दीक्षित हे संस्कृतमध्ये काव्यरचना करणारे कविराज होते. त्यांच्या साहित्यावरून त्यांना लोक 'कवीश्वर' म्हणून ओळखू लागले.

महाराष्ट्रात आध्यात्मिक व सांस्कृतिकतेने संपन्न, असे दोन उपासना प्रवाह आहेत. एक वारकरी संप्रदाय, दुसरा दत्त संप्रदाय. तसे पाहता, शांतिब्रह्मसेवन केलेल्या एकनाथांनी हा दत्तसंप्रदाय भागवत धर्माच्या प्रवाहात समाविष्ट केला. त्याच प्रवाहात दत्तमहाराजांच्या पावनकुळाने उत्तरोत्तर भर टाकीत हा प्रवाह समृद्ध केला आहे. कवीश्वरांच्या घराण्यातील भालचंद्र महाराज, वक्रतुंड महाराज, धुंडिराज महाराज व दत्त महाराज या सर्वांनी प्राचीन विद्या, उपासना, पवित्र आचरण व भक्तिप्रेमाने हा प्रवाह विस्तारित केला. पू. वासुदेवानंद सरस्वती, पू. मौनी स्वामी (वाडी), पू. दीक्षित स्वामी, पू. योगिराज गुळवणी महाराज, पू. भगवान श्रीधर स्वामी महाराज या सर्वांच्या अनुग्रहाने आणि महाराजांचे स्वधर्म, स्वकर्तव्य व स्वकर्माच्या नैष्ठिक आचरणाने महाराजांचे जीवन म्हणजे

सहस्र दीपे दीप, कैसी प्रकाशली प्रभा।
उजळल्या दशदिशा, गगना आलीसें
शोभा।।

असे हे कोंदलेले तेज, प्रभा, नित्य नवा आनंद देत आता महाराज विश्वात्मक झाले आहेत.

दत्तमहाराजांचे बालपण नृसिंहवाडीत गेले होते. वाडीतच प्राथमिक शिक्षण झाल्यानंतर, जेरे स्वामी महाराजांच्या पाठशाळेत वेदाध्ययनाला प्रारंभ झाला. तेथे काव्य व व्याकरण यांचा अभ्यास झाल्यानंतर सांगली येथे व्यंकटेशशास्त्री अभ्यंकरांकडे व्याकरणशास्त्राचे अध्ययन पूर्ण झाले. पुढे धारवाड येथे अप्पिनबेटगिरी यांच्याकडे न्यायशास्त्राचे अध्ययन झाले व पुढे पुणे येथे मीमांसा विद्यालयात, श्री. सुब्बाशास्त्री यांच्याकडे मीमांसा, वेदान्त, धर्मशास्त्र इत्यादी वेदांगाचा अभ्यास झाला. धारवाडच्या पाठशाळेत १९३३ ते १९३७ दरम्यान अध्यापन, १९३८ ते ४४ या

दत्तात्रेयशास्त्री कवीश्वर यांना सर्व सांप्रदायांत अग्रपूजेचा मान मिळाला होता. सर्वांना ते आपलेच वाटत, याचे कारण 'वासुदेव जगत् सर्वम् ।' ही त्यांची भूमिका होती. वेळोवेळी त्यांनी व्यक्त केलेल्या विचारधनापैकी एखाद्या विचाराचे पालन करणे, हीच त्यांना खरी श्रद्धांजली ठरेल.

काळात शंकराचार्य शिरोळकर स्वामी यांच्या वेदपाठशाळेत न्याय व वेदान्ताचे अध्यापक, १९४५ ते ६९ टिळक महाराष्ट्र संस्कृत विद्यापीठात प्र-पाठक म्हणून काम केले. या अध्यापन कार्याबरोबर गुरुकुल पद्धतीने पुण्यात अनेक विद्यार्थ्यांना त्यांनी ज्ञानदान केले.

पू. दीक्षित स्वामी व योगिराज गुळवणी महाराज यांच्या कृपादृष्टीमुळे औरवाडला वयाच्या १६ व्या वर्षी म्हणजे १९२६ मध्ये दत्त महाराजांनी पहिला भागवत सप्ताह केला. त्यानंतर १९६६ पर्यंत महाराज तेथे सप्ताह करण्यासाठी जात. पू. गुळवणी महाराज यांच्या आशीर्वादाने पुढे १९६७ मध्ये 'वासुदेव निवासा'त हे ज्ञानसत्र सुरू केले. सुमारे ६५ वर्षे अखंडपणे ठिकठिकाणी महाराजांनी ज्ञानयज्ञ पूर्ण केले. त्यांच्या मधुरवाणीतून ऐकायला मिळणाऱ्या ज्ञानाचा आस्वाद पुणेकरांनी व अन्य ठिकाणच्या जनतेनेही घेतला.

बंगालचे लोकनाथ तीर्थस्वामी महाराज शक्तिपात सांप्रदायाचे लोकोत्तर अधिकारी. पू. गुळवणी महाराज यांच्यानंतर १९७४ मध्ये पू. दत्त महाराजांना उत्तराधिकारी नेमले. आजमितीपर्यंत त्यांनी केवळ गुरुआज्ञा व विश्वस्ताच्या भावनेने हे पद सांभाळले. अशा प्रकारच्या अलौकिक कार्यामुळे 'विवेकचूडामणी'त शंकराचार्य म्हणतात, तो लाभ दत्त महाराजांना झाला-

वैराग्यं च मुमुक्षुत्वं तीव्रं यस्य तु विद्यते।
तस्मिन्नेवार्थवन्तः स्युः फलवन्तः
समादयः ।।३०।।

ज्या महापुरुषांचे वैराग्य व मोक्षेच्छा तीव्र असतात, त्याच्या ठिकाणी शमदमादिक षड्गुणांचा समुच्चय सार्थ रूपाने फलद्रुप होतात. असे वैराग्य व शमादी षड्गुणांचा समुच्चय महाराजांच्या ठिकाणी होता. त्यामुळे दत्तमहाराज 'सद्गुरु'पदावर आरूढ झाले होते. तसेच 'विवेकचूडामणी'त (मंत्र ३३ ते ३५) व्यक्त झालेली मोक्षगुरूची लक्षणे महाराजांच्या जीवनात प्रकर्षाने जाणवत होती. वेदशास्त्रसंपन्नता, सदाचारसंपन्नता, निरिच्छ, ब्रह्मवेत्ते, आत्मस्वरूपी लीन झालेले, रागद्वेषादिकरहित, तेजस्वी, निर्हेतुक, दयेचे सागर, सदैव सत्कर्म परायण, सर्वांचेच हितचिंतक असल्याने शांती ब्रह्म सेवन केलेले दत्त महाराज मोक्षगुरू होते. त्यामुळेच आज देशात व परदेशांतही त्यांचे अनेक शिष्य आहेत.

दत्तमहाराजांच्या पांडित्याचा वेगवेगळ्या स्तरांवर बहुमान झाला. काशी, म्हैसूर येथील विद्वत सभेत 'न्यायरत्न', 'न्यायचूडामणी' या पदव्या त्यांना देण्यात आल्या. १९५७ मध्ये कांची कामकोटीच्या शंकराचार्यांकडून सुवर्णकंकण भेट मिळाले. १९६१ मध्ये तत्कालीन राष्ट्रपती

अजित कुलकर्णी

डॉ. राजेंद्रप्रसाद यांच्या हस्ते केंद्रीय शिक्षण संचालनालयाकडून 'विद्यावाचस्पती' पदवीने त्यांना सन्मानित करण्यात आले. १९६९ मध्ये पुण्यात 'आदर्श शिक्षक' म्हणून त्यांना सन्मानपत्रक मिळाले. १९७० मध्ये तत्कालीन राष्ट्रपती व्ही. व्ही. गिरी यांच्याकडून 'राष्ट्रीय संस्कृत पंडित' पदवी प्रदान करण्यात आली. १९७४ मध्ये महामहोपाध्याय पदवीने दत्तमहाराज सन्मानित झाले. १९९३ मध्ये वेदाचार्य घैसासगुरुजी यांच्या अमृतमहोत्सवाच्या वेळी पुण्यात महाराजांना डॉ. शंकरदयाळ शर्मा यांच्या हस्ते रजतपत्र देण्यात आले. याशिवाय चारही पीठांच्या शंकराचार्यांकडून त्यांना सन्मान प्राप्त झाले होते. महर्षी वेदव्यास प्रतिष्ठानच्या पुरस्काराचे पहिले मानकरी महाराजच होते. याज्ञवल्क्य पुरस्कारही त्यांना मिळाला.

महाराजांची शास्त्रपारंगता, अभिजात अध्यायमानकौशल्य, मूलग्राही संशोधन यांमुळे त्यांची कीर्ती दूरवर पसरली. ज्ञानदेवांच्या शब्दांत म्हणायचे, तर सन्मानांनी महाराजांना विभूषित केले नाही, तर सारे सन्मानच महाराजांच्या प्रगल्भ बुद्धीने व अमानित्वाने तेजस्वी झाले. असे मोठमोठे बहुमान त्यांच्या वाट्याला आले होते. शिष्य परिवार होता तरी दत्तमहाराजांचे वागणे, त्यांचे सहज बोलणे हाच हितोपदेश असे. तसेच, 'दाता एक रघुनंदन' यावर पूर्ण निष्ठा होती. औदार्याच्या भूमिकेतून व विशालदृष्टीने आपद्प्रसंगी पाहणे, अशी निर्दोष दृष्टी त्यांच्या ठायी होती. म्हणूनच महाराज कोणत्याही प्रसंगात शांत असत. महाराज अत्यंत अबोल, प्रसिद्धिपराङ्मुख असल्याने कधीकधीं आपले मनोगत पत्राद्वारे व्यक्त करीत असत. आज ती पत्रे वाचली अथवा पाहिली, तर कोणाच्याही मनात संदेहाचा गंध येऊ नये, इतके त्यांतील विचार व्यापक आहेत.

'जगाच्या कल्याणा संतांच्या विभूती।
देह कष्टविती उपकारे।।'

प्रमाणे कोणालाही दोष न देता सद्गुण, धर्माचरण व शास्त्र विचारांची कास महाराजांनी कधीही सोडली नाही. श्रीमत् भागवतात श्रीकृष्णाने उद्धवाला जो उपदेश दिला, त्यामध्ये तीस गुणांची मांडणी मनुष्याच्या अंगीकारासाठी दिली आहे. त्यामध्ये एक गुण असा आहे, की सदैव चांगल्या गोष्टींचा सत्कार करावा. महाराजांना हे पूर्णपणे आकळले होते. छोट्या छोट्या गोष्टींतही असामान्य

(पान १० पाहा)

भक्तवत्सल योगी

(पान ९ वरून)

दृष्टिकोनातून पाहणे व सातत्याने ते पाहणे, हे केवळ दत्तमहाराजांनाच शक्य झाले होते. त्यांचे घरमालक (कै.) ग. या. नातू हे सत्पुरुषांचे घराणे म्हणून महाराजांकडून भाडे घेत नसत, तर भाडे घेत नाही म्हणून जागा सोडणारे दत्तमहाराज हे एका दृष्टीने विरळाच म्हणायला हवेत. भक्ती-ज्ञानसाधनेत जशी विशाल वृत्ती दिसे, तशीच ती प्रत्यक्ष व्यवहारांतही आढळे. त्यामुळेच दत्तात्रेयशास्त्रींना सर्व सांप्रदायांत जगभर अग्रपूजेचा मान मिळाला होता. वारकरी असो, दत्तसंप्रदायी असो, नाथ संप्रदायी असो, भाक्त असो वा गाणपत्य उपासक असो! सर्वांना महाराज आपलेच वाटत. याचे कारण एकच 'वासुदेव जगत् सर्वम्' ही महाराजांची भूमिका होती.

दत्तमहाराजांनी आपली सर्व विचारसंपदा समाजाला प्रदान केली आहे. दत्तमहाराज सर्व लोकांना मार्गदर्शन करीत असत. तसेच अनेक संस्थांनाही मार्गदर्शन करीत. श्री वासुदेव निवास येथे मुख्य विश्वस्त व पू. गुळवणी महाराजांचे उत्तराधिकारी म्हणून काम पाहत. श्री धुंडिराज महाराज ट्रस्ट (देऊळगावराजा, जि. बुलढाणा) येथेही ते विश्वस्त होते. तसेच श्री गुरुचरित्र अखंड पारायण संस्था, आनंदाश्रम येथे अध्यक्ष होते. तुळजाभवानी आरोग्यधाम ट्रस्ट येथे विश्वस्त होते.

अध्यात्मसाधनेतील अधिकारी दत्तमहाराज कुटुंबवत्सलही होते. त्यांच्या पत्नी लक्ष्मीबाई कवीश्वर १० जानेवारी १९९९ रोजी गेल्या. पाठोपाठ दत्तमहाराजांचे एक मार्च रोजी महानिर्वाण झाले. तीन मुले व तीन मुली, नातवंडे, पतवंडे असा हा विस्तृत परिवार गोकुळाप्रमाणे नांदत आहे.

भक्तवत्सल योगी दत्तमहाराजांनी प्रवचनांद्वारा जे जे चिंतन व्यक्त केले आहे, त्यातील एखाद्या विचाराच्या साह्याने यावत्जीवन आचरण्याचा प्रयत्न करणे, हीच त्यांना खरी श्रद्धांजली ठरेल. ■

भक्तवत्सल योगी

(पान ९ वरून)

दृष्टिकोनातून पाहणे व सातत्याने ते पाहणे, हे केवळ दत्तमहाराजांनाच शक्य झाले होते. त्यांचे घरमालक (कै.) ग. या. नातू हे सत्पुरुषांचे घराणे म्हणून महाराजांकडून भाडे घेत नसत, तर भाडे घेत नाही म्हणून जागा सोडणारे दत्तमहाराज हे एका दृष्टीने विरळाच म्हणायला हवेत. भक्ती-ज्ञानसाधनेत जशी विशाल वृत्ती दिसे, तशीच ती प्रत्यक्ष व्यवहारांतही आढळे. त्यामुळेच दत्तात्रेयशास्त्रींना सर्व सांप्रदायांत जगभर अग्रपूजेचा मान मिळाला होता. वारकरी असो, दत्तसंप्रदायी असो, नाथ संप्रदायी असो, भाक्त असो वा गाणपत्य उपासक असो! सर्वांना महाराज आपलेच वाटत. याचे कारण एकच 'वासुदेव जगत् सर्वम्' ही महाराजांची भूमिका होती.

दत्तमहाराजांनी आपली सर्व विचारसंपदा समाजाला प्रदान केली आहे. दत्तमहाराज सर्व लोकांना मार्गदर्शन करीत असत. तसेच अनेक संस्थांनाही मार्गदर्शन करीत. श्री वासुदेव निवास येथे मुख्य विश्वस्त व पू. गुळवणी महाराजांचे उत्तराधिकारी म्हणून काम पाहत. श्री धुंडिराज महाराज ट्रस्ट (देऊळगावराजा, जि. बुलढाणा) येथेही ते विश्वस्त होते. तसेच श्री गुरुचरित्र अखंड पारायण संस्था, आनंदाश्रम येथे अध्यक्ष होते. तुळजाभवानी आरोग्यधाम ट्रस्ट येथे विश्वस्त होते.

अध्यात्मसाधनेतील अधिकारी दत्तमहाराज कुटुंबवत्सलही होते. त्यांच्या पत्नी लक्ष्मीबाई कवीश्वर १० जानेवारी १९९९ रोजी गेल्या. पाठोपाठ दत्तमहाराजांचे एक मार्च रोजी महानिर्वाण झाले. तीन मुले व तीन मुली, नातवंडे, पतवंडे असा हा विस्तृत परिवार गोकुळाप्रमाणे नांदत आहे.

भक्तवत्सल योगी दत्तमहाराजांनी प्रवचनांद्वारा जे जे चिंतन व्यक्त केले आहे, त्यातील एखाद्या विचाराच्या साह्याने यावत्जीवन आचरण्याचा प्रयत्न करणे, हीच त्यांना खरी श्रद्धांजली ठरेल. ■

लोकसत्ता २ मार्च १९९९

राष्ट्रीय पंडित कवीश्वर यांचे वृद्धापकाळाने निधन

प्रतिनिधी

पुणे, १ मार्च

राष्ट्रीय पंडित, विद्यावाचस्पती, महामहोपाध्याय दत्तात्रेयशास्त्री धुंडीराज कवीश्वर (वय ९०) यांचे आज वृद्धापकाळाने निधन झाले. न्यायशास्त्र, मीमांसा आणि श्रीमद् भागवताचे अभ्यासक म्हणून ते ख्यातनाम होते. येथील राहत्या घरापासून त्यांची अंत्ययात्रा उद्या (मंगळवार) सकाळी आठ वाजता निघणार आहे.

पं. कवीश्वर यांच्या कार्याचा आणि विद्वत्तेचा

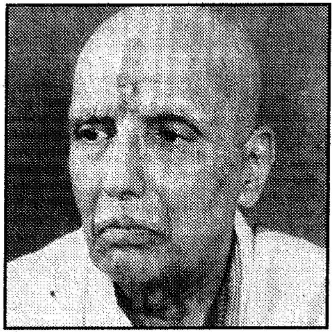

गौरव डॉ. राजेंद्रप्रसाद, व्ही. व्ही. गिरी आणि डॉ. शंकरदयाळ शर्मा अशा तीन राष्ट्रपतींच्या हस्ते अनुक्रमे १९६१, १९७० आणि १९९६ साली झाला होता. चारही पीठाच्या शंकराचार्यांनीही त्यांना सन्मानित केले होते. त्यांच्या पश्चात तीन मुलगे, तीन मुली, नातवंडे, पतवंडे असा परिवार आहे.

नरसोबाची वाडी येथे २ मार्च १९१० रोजी जन्मलेल्या दत्तात्रेयशास्त्री यांचे शिक्षण तेथील संस्कृत पाठशाळेत झाले. पुढे सांगली येथील वेदशास्त्रसंपन्न व्यंकटेशशास्त्री अभ्यंकर यांच्या संस्कृत पाठशाळेत त्यांनी व्याकरण शास्त्राचे तसेच धारवाड येथे न्यायशास्त्राचे अध्ययन केले. त्यानंतर पुण्यातील मीमांसा विद्यालयात मीमांसा अध्ययन, वेदान्त, धर्मशास्त्र यांचा अभ्यास करून ते त्यात पारंगत झाले.

धारवाड येथील पाठशाळेत तसेच श्री शंकराचार्य शिरोळकर स्वामी मठात त्यांनी न्याय व वेदान्ताचे अध्यापक म्हणून १९३३ ते १९४४ या काळात काम केले होते. पुढे तीस वर्षे पुण्यातील टिळक महाराष्ट्र संस्कृत विद्यापीठातही त्यांनी प्राध्यापक म्हणून काम केले. १९७४ पासून श्री. गुळवणी महाराज यांच्या मठाचे उत्तराधिकारी म्हणून ते अखेरपर्यंत कार्यरत राहिले. न्यायरत्न, न्यायचुडामणी, विद्यावाचस्पती, महामहोपाध्याय या पदव्या तसेच राष्ट्रीय संस्कृत पंडित, आदर्श शिक्षक हे पुरस्कार त्यांना मिळाले होते. अत्यंत साधी राहणी, विनम्र, शांत, निगर्वी स्वभाव, सोपे वक्तृत्व, अनेकविध विषयांचे व्यासंगी आणि गाढे पंडित ही त्यांची जीवनवैशिष्ट्ये होती.

अनेक आध्यात्मिक, धार्मिक ग्रंथाचे लेखनही पं. कवीश्वर यांनी केले होते. ■

TOI 02.03.99

Sanskrit scholar Kavishwar passes away

The Times of India News Service

PUNE: Pandit Dattatray Shastri Kavishwar, a noted Sanskrit scholar and former professor at the Tilak Maharashtra Vidyapeeth, died here on Monday. He was 90.

Pandit Kavishwar, conferred the title of 'Mahopadhyay' by Jagadguru Shankaracharya of Dwarka, had received honours at the hands of three Presidents — Rajendra Prasad, V.V. Giri and Shankar Dayal Sharma.

In 1961, Dr Rajendra Prasad conferred the title 'Vidyavachaspati' on this eminent scholar, while in 1970 he was honoured by President V.V. Giri as 'National Sanskrit Scholar'.

His work in such aspects of Hinduism as Mimansa, Nyaya, Vedanta and Dharmashastra is considered seminal in scholarly circles. His Marathi translations of Brahmasutras of Nimbakacharya titled 'Vedanta Parijat Saurabha' was published by the Tilak Maharashtra Vidyapeeth.

Born at Narsobachi Wadi in Sangli district, Kavishwar's spiritual discourses here were immensely popular with his disciples.

प. पू. ब्रह्मश्री दत्तमहाराज कवीश्वर

पुण्यस्मृतिदिनानिमित्त विशेष पुरवणी

जाहिरात पुरस्कृत

श्रीमद् भागवत हे सर्व पुराणांचे सार

श्रीमद् भागवत हे सर्व पुराणांचे सार आहे असे सांगतात. वेद व उपनिषदे यांच्यातील तत्त्वार्थ सामान्यजनांना सहज आकलन होत नाही म्हणून महर्षी व्यासांनी पुराणे, वेद व उपनिषदांचे सार असलेला श्रीमद् भागवत हा ग्रंथ मुद्दाम निर्माण केला. या अत्युत्तम ग्रंथामुळे सामान्यजनांना भगवान श्रीकृष्ण चरित्र आणि इतर विषयांचे ज्ञान सहज प्राप्त होते व स्वउद्धाराचा मार्ग त्यांना आकलन होतो.

विसाव्या शतकातील श्रेष्ठ संत, वेदविद्येचे गाढे अभ्यासक होऊन गेलेले प. पू. ब्रह्मर्षी दत्तमहाराज कवीश्वर हे अत्यंत स्थितप्रज्ञ विरागी असलेले महापुरुष! त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वात अनेक श्रेष्ठ ईश्वरभक्तांच्या व ईश्वरावताराच्या अत्युच्च गुणांचा समुच्चय झालेला आपल्याला आढळून येईल म्हणूनच अनेक संतमहात्म्यांच्या आणि ईश्वराच्या सद्गुणांचा 'विचारावतार' म्हणून प. पू. ब्रह्मर्षी दत्त महाराज कवीश्वर प्रकट झाले, असे म्हणायला निश्चित वाव आहे. वरील संकल्पनेवर आधारित असलेले प. पू. ब्रह्मर्षी दत्तमहाराजांवरचे अष्टक इथे सादर करीत आहे.

जसे भागवत सार आहे पुराणी
तसा दत्तराज हा या युगी मेरूमणी
सदा भक्तिगंगा वाहता जाहला
महाराज तो स्वामी मुमुक्षू जीवाला ॥१॥
सदैव असे जो ईश्वरभावात बद्ध
चराचर सृष्टी मायेतून निबद्ध
स्वशक्तीचे ज्यास सहज विस्मरण झाले
जणू वर्तमानी तो हनुमंत चाले ॥२॥
वासुदेवाचे ज्ञान जो ग्रंथरूपाने सांगे
बहुजनांसी उद्धरे ईशशक्तीच्या मार्गे
लोकनिंदे वा दुःखे कधी जो न ढळला
जणू वर्तमानी तो एकनाथ झाला ॥३॥
सदा प्रयत्नवादाचे महत्त्व वर्णिले
स्वकर्मे आचरणे जगा दाखविले
पारमार्थिकतेतून व्यवहार अंगिकारिला
जणू वर्तमानी तो रामदास चेला ॥४॥
सदा सर्वांभूती एका देवासी पाहे
निर्मोही असंग तो स्वानंदात राहे
इथे भक्तिरसाचा हलकल्लोळ केला
जणू वर्तमानी तो तुकाराम आला ॥५॥
सर्व वेदांतमार्गांचा समन्वय दाखविला
गुरूशक्तीचा केवळ विकास तो केला
ईशनामाची दीक्षा संप्रदाया दिधली
जणू वर्तमानी ती माऊलीची साऊली ॥६॥
निष्काम कर्मयोगी तो आदर्श झाला
नारायण भज रे म्हणती मंत्र झाला
केवळ भक्तीचा प्रचार कलीयुगी केला
जणू वर्तमानी तो प्रल्हाद प्रकटिला ॥७॥
मायपित्यांची निष्ठा प्रखर बाणविली
संयम आणि विवेकाची जीवनधारा केली
लोक आणि लोकोत्तरांचे उत्थान केले
जणू वर्तमानी रामराणा मिळाले ॥८॥

श्री. अजित कवीश्वर, पुणे

नित्य स्मरणात राहणारे मूर्तिमंत

ब्रह्मश्री दत्तमहाराज कवीश्वर यांचे आज तृतीय पुण्यस्मरण! खरं पाहता नित्य स्मरणात राहणारे मूर्तिमंत स्मर्तृगामी भगवान दत्तात्रेय महाराज मनुष्यवेष धारण करून आम्हा सर्वसामान्य जनसमुदायासमवेत इतके वर्षे राहिले आणि सर्व भक्त समुदायाच्या आयुष्याला भक्तिमार्गाची वाट दाखवून अनंतात विलीन झाले. त्याला आज ३ वर्षे झाली. एकही दिवस असा जात नाही, की दत्तमहाराजांचे स्मरण झाले नाही. त्यामुळे ते नाहीत, असे मानण्यास माझे मन तरी तयार नाही.

पुण्यासारख्या काहीही उणे नसणाऱ्या शहरात ६० ते ६५ वर्षे राहत असता श्री. प. पू. दत्तमहाराज कवीश्वर यांनी संस्कृत अध्यापनाबरोबरच आपले परमगुरू श्री. प. प. वासुदेवानंद सरस्वती यांनी जगाला मार्गदर्शन करणाऱ्या ज्या मंत्रमय, स्तोत्रमय साहित्याची निर्मिती केली होती ते सर्व साहित्य संकलित करून सर्व भक्तसमुदायाच्या मनोमय कोशामध्ये भक्ती आणि श्रद्धेची लावणी केली, एवढेच नव्हे तर त्या इवल्याशा रोपांना स्वतःच्या समर्थ ज्ञानमय प्रेमाचे पाणी देऊन भक्तीचा वेलू गगनावेरी चढवण्याची शक्तिदायी किमयासुद्धा करून दाखविली. हे सर्व करीत असता स्वतःची आचारशुद्धता, विचारांची उत्तुंगता आणि विलक्षण प्रसिद्धीपराङ्मुखता या गुणत्रयाचे दर्शन घडवित सत्कर्मयोगे वय कसे घालवावे याचे उत्तम उदाहरण घालून दिले.

माझे दीक्षागुरू के. योगीराज गुळवणी महाराज श्री दत्तमहाराज यांना आपले मानसपुत्र व दत्तमहाराजांच्या प्रेमळ पत्नी ती. सौ. आईसाहेब यांना स्नुषा मानीत. शक्तिपात योगदीक्षेचा केवळ महान गुळवणी महाराज आपल्यामागे या शक्तिपात योगदीक्षेच्या महामेरूची सर्व धुरा, आपले सर्व उत्तराधिकार ब्रह्मश्री दत्तमहाराज यांच्या हातात सोपवून स्वर्गस्थ झाले. त्यावेळी माझ्यासारखे अल्पवयीन भक्त आत्यंतिक गोंधळाच्या मनस्थितीत होते. आता आपले पुढे कसे होणार, या दीक्षेचे पुढे आयुष्यात काय करावयाचे, असा प्रामाणिक प्रश्न मला पडला असता, श्री दत्तमहाराजांनी भक्ती व श्रद्धेचे सुमधुर रोप माझ्या विचारांच्या चिखलमातीत रोवले. भक्तिश्रद्धेचे हे इवलेसे रोप सतत फुलवित राहावे म्हणून आत्यंतिक मायेची समर्थ ऊब श्री दत्तमहाराज व ती. सौ. आईसाहेब या उभयतांनी सदैव दिली. आयुष्यात असे कितीतरी प्रसंग येतात, की ज्यामुळे भल्याभल्यांची श्रद्धा डळमळू लागते. देवधर्म या सर्व गोष्टी थोतांड किंवा अंधश्रद्धा वाटू लागतात; पण व्यावहारिक पातळीवरसुद्धा श्रद्धा आणि भक्तीच कसे उपयोगी पडतात हे भक्तांना (आणि अभक्तांना सुद्धा) अत्यंत साधेपणाने पण समर्थपणे दाखवून, पटवून देण्याचे कसब श्री दत्तमहाराज यांच्या उभ्या आयुष्यात ठायी ठायी दिसून येते. अत्यंत साधे व प्रेमळ व्यक्तिमत्त्व असल्यामुळे अतिचिकित्सक जिज्ञासू एवढेच नव्हे तर नास्तिक लोकसुद्धा महाराजांच्या सहवासात आल्यावर त्यांचेच होऊन जात. त्यांच्या बुद्धीतच असा फरक पडे, की क्रमाक्रमाने बुद्धिविकास होऊन साधक मुमुक्षू व भक्तिमान होऊन शाश्वत शांतीचा अनुभव घेऊ लागे. याचे साधे उदाहरण द्यावयाचे झाले तर पुण्यात श्री महाराजांनी स्थापन केलेले श्री तुळजाभवानी आरोग्यधाम! श्री गुळवणी महाराजांचे स्मारक असणाऱ्या श्री वामननिवास या वास्तूची सर्व जडणघडण श्री दत्तमहाराजांनी स्वकर्तृत्वाने केली. तेथेच कै. श्री. प. पू. गुळवणी महाराजांचे द्वितीय सद्गुरु श्री. प. प. लोकनाथतीर्थ स्वामी महाराजांचे स्मारक म्हणून या आरोग्यधामाची स्थापना १९९१ मध्ये श्री दत्त महाराज कवीश्वर यांनी केली. येथे इतर सर्व औषध उपचारांबरोबरच योगोपचारसुद्धा केले जातात. या आरोग्यधामाच्या स्थापनेवेळी मी महाराजांना विचारले, की रोगाने जर्जर झाल्यावर श्रद्धा, भक्ती कशी काय उपयोगी पडेल? तेथे डॉक्टरच महाराज मला म्हणाले, की वास्तविक डॉक्टराचा व्यवसाय हा डॉक्टरांना लोकांवर उपकार करावयाची संधी मिळाली आहे, असे मानून करावयाचा व्यवसाय आहे; पण जेथे डॉक्टरी प्रयत्न थकतात तेथे भवरोगांचे डॉक्टर म्हणजे हे सद्गुरू व त्यांचा अनुग्रह (शक्तिपात) आपल्या कामास येतो. सर्व योगी, ऋषी, मुनी यांनी आपल्या तपश्चर्येचे बळ घालून मंत्रशक्ती किंवा योगशक्ती अशा दिव्य शक्ती निर्माण केल्या आहेत. त्यांची मदत आपण आपल्या रुग्णांना तर द्याच; पण त्याचबरोबर भवरोगाने पीडित असलेले रुग्णांचे नातेवाईकसुद्धा जपं, ध्यान, प्रार्थना, योग, प्राणायाम या सर्वांमुळे चिंतामुक्त होऊन शांतीचा अनुभव घेऊ शकतील. एवढेच सांगून महाराज थांबले नाहीत, तर या सर्वांचा स्वतःच्या आजारपणात कसा उपयोग होतो हे स्वतः सिद्ध करून दाखविले. श्री महाराजांना सीसीएफ किंवा हार्टफेल्युअरचा त्रास होऊ लागला तेव्हा केवलकुंभक ही योगमार्गातील अत्यंत अवघड क्रिया लीलया करून महाराजांनी स्वतःची खालावलेली शारीरिक स्थिती तत्काळ सामान्य पातळीवर आणून दाखविली. सर्व भक्तवर्ग त्यांना हॉस्पिटलमध्ये अ[illegible] स्वतःची आचारसंहिता व शुचिता त्यागून हॉस्पिटलमध्ये जाण्यापेक्षा त्यांनी योगशास्त्राचा अवलंब केल्यास गंभीर आजारसुद्धा कसे तत्काळ बरे होतात हे मला सप्रयोग पटवून दिले. यापेक्षा कळकळीने योगाचा प्रचार कोणी आभावानेच केला आहे, असे मला वाटते. 'आधी केले मग सांगितले' अशीच माझ्या सद्गुरूंची वागण्याची पद्धत होती. कठीणसमयी सुद्धा श्रद्धा, भक्ती याचा अवलंब केल्यास, व्यावहारिक पातळीवर सुद्धा त्याचा यशस्वीपणे उपयोग करण्याचे कसब श्री दत्तमहाराजांकडूनच शिकावे. 'दिगंबरा दिगंबरा श्रीपाद वल्लभ दिगंबरा' या महामंत्राचा सतत जप केल्यास आपणास सदैव शांती मिळेल, असा भक्तियुक्त आशीर्वाद देऊन दत्तमहाराज कवीश्वर अनंतात विलीन झाले. त्याला आज ३ वर्षे झाली; पण भगवान दत्तात्रेयांप्रमाणे स्मर्तृगामी असणारे श्री दत्तमहाराज सदैव आपल्या भक्त परिवारासाठी सज्ज असून त्यांच्या अस्तित्वाची जाणीव श्रद्धावान भक्तांना नेहमी होत असते. त्यांच्या स्मारकाचे भव्य दिव्य काम भगवती स्वरूपिणी तीर्थस्वरूप सौ. ताईमहाराज चाटुफळे यांच्या मार्गदर्शनाखाली श्री क्षेत्र जालना (दत्ताश्रम) येथे होत आहे. श्री क्षेत्र आजही मार्गदर्शन करतात त्याचप्रमाणे श्री दत्त महाराज कवीश्वरांचे स्मारक आपल्या भक्तांना, आर्त, मुमुक्षू साधकांना सदैव मार्गदर्शकच ठरणार आहे हे निश्चित.श्री महाराजांचरणी एवढीच प्रार्थना, की दत्ताश्रम (जालना) येथे कल्पवृक्ष आम्हा भक्तांसाठी लावूनिया आपण निघून गेलात. वैभवाने बहरून येता पाहण्यासाठी पुनर्जन्म घेऊन परत सगुण स्वरूपात या.

डॉ. मानवी
तुळजाभवानी रुग्णालय, पुणे ४

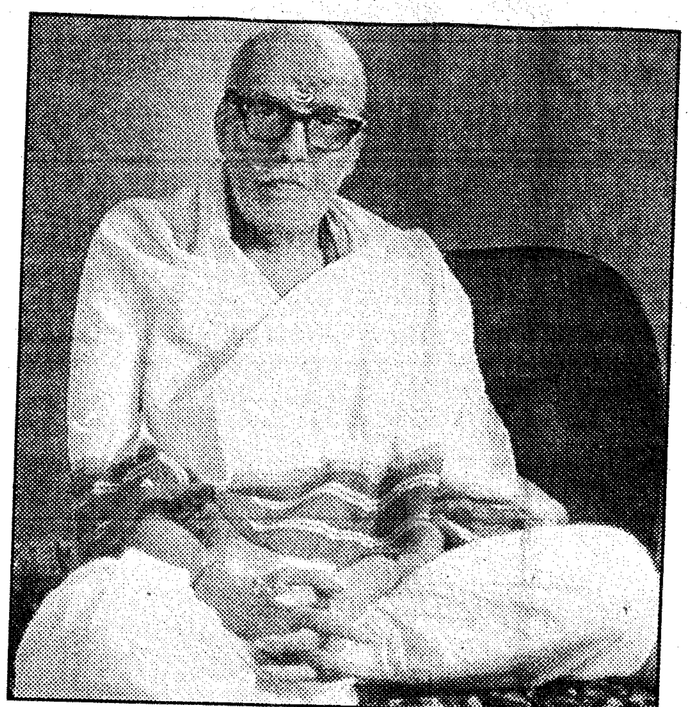

प. पू. ब्रह्मश्री दत्तमहाराज कवीश्वर

गुरूविण ऐसे कोण करी?

सूरदासांचा अभंग आहे...
गुरूविण ऐसे कोण करी?
देई तिलक मनोहर वसने, माला, छत्र शिरी
भवसागरी नच बुडू देतसे, दिवा करात घरी,
सूर श्याम गुरु समर्थ ऐसा,
क्षणी उद्धार करी
गुरूवीण ऐसे कोण करी?

प. पू. दत्त महाराजांचे स्मरण केले, की अंतःकरण भरून येतं. आपल्याच भाग्याचा आपल्याला हेवा वाटायला लागतो आणि 'कोणते पुण्य असे आले फळाला जोंधळ्याला चांदणे लखडून जावे' या कवितेच्या ओळी मनात रुंजी घालायला लागतात. सामान्य जीवाचे आयुष्य असे गुरुकृपेने लखडून गेले, बहरून गेले, की 'धन्योस्मी' असेच उद्गार बाहेर पडतात.

अत्यंत साधेपणा हेच ज्यांचे सौंदर्य आहे. प्रत्येकाविषयी आत्मीयता हाच ज्यांचा प्रेमभाव आहे, सर्वांच्याच मस्तकावर स्थिरावणारा अभयहस्त हे साधकाचे छत्र आहे, अत्यंत करूणादृष्टीने सर्व जीवांवर अनवरत वर्षणारे आणि संसारातील ताणतणावांच्या भोवऱ्यातून सहजगत्या बाहेर काढणारे प. पू. श्री दत्त महाराज कवीश्वर सद्गुरूंचं वर्णन हे शब्दांनी, उपमांनी करणं कठीण. सद्गुरू स्वरूप हे स्वयंभू आहेत. ज्ञानदेव म्हणतात, सूर्याचे शरीर चकचकीतं दिसावे म्हणून त्यास घासण्याची आवश्यकता नाही. चंदनाला उटी लावण्याची गरज नाही किंवा ज्याप्रमाणे आकाशावर मांडव घालणे शक्य नाही त्याप्रमाणे श्री गुरूंच्या मोठेपणाचे आकलन करणारे साधन नाही. त्यामुळे शब्द, उपमा, साहित्य हा सारा द्वैत पसारा आहे आणि परब्रह्म स्वरूपाच्या ठिकाणी अद्वैत आहे. तिथे वाचा मौनावते. मन अगतिक होतं, जीवाचं अपुरेपण विराम पावतं. तेथे वर्णन कोणी, कशाचे व कशाच्या माध्यमातून करायचे, असं असलं तरी त्यांनी केलेल्या ऋणांचं स्मरण होऊन मनी भाव दाटून येतो. त्यांचं स्तवन करावं असं वाटतं. संत तुकाराम महाराजांचा अभंग आहे.

चंदनाचे हात पायही चंदन।
परिसा नाही हीन कोणी अंग॥
दीपा नाही पाठीपोटी अंधःकार।
सर्वांगे साकर अवघी गोड॥
तुका म्हणे तैसे सज्जनापासून ।
पहाता अवगुण मिळेची ना॥

सज्जनपणा श्री दत्तमहाराजांची सहज प्रवृत्ती होती. दिव्याला पाठ नाही, पोट नाही. त्यामुळे सर्वत्र त्याचा प्रकाश सारखाच पडतो. साखरेच्या कणाकणात गोडवा भरलेला असतो. तसे श्री महाराज सर्वार्थाने सज्जन होते. सज्जनमधील सत् हा साधुत्ववाचक आहे. सत्यत्व, साधुत्व आणि ब्रह्मत्व ज्यात सामावलेलं आहे, असा तो साधू, असा साधू ज्ञानाचा दिवा करात धरून भवसागरी बुडणाऱ्यांना तारत असतो. प. पू. श्री दत्त महाराजांनी प्रवचनांच्या माध्यमातून हा ज्ञानाचा दिवा सतत हातात धरला. सामान्य जीवाच्या बाबतीत भवसागरात बुडायला त्याचा 'मी' पूर्णपणे समर्थ असतो. त्या 'मी' ची सूक्ष्मता आपल्याही ध्यानी येत नाही. यासंदर्भात संतसंग या पुस्तकात श्री महाराज बळिराजाचं उदाहरण देतात. दान देताना तिसरा पाय ठेवण्यासाठी वामनांना सांगितले. हे माझे शरीर शिल्लक आहे. तिथे तिसरा पाय ठेवा. बाह्यदृष्टीने फार मोठे दान आहे. शरीरही परतंत्र झालं आहे; पण एक दोष शिल्लक राहिला. तो पत्नीने ओळखला आणि विष्णूंजवळ प्रार्थना केली, हे माझे शरीर म्हणताहेत ते यांनी कुठून आणले? पंचमहाभूतं जी निर्माण झाली ती कोणाची आहेत? त्यापासून तयार झालेले हे शरीर यांनी कधी तयार केले? आईच्या उदरात हे अंश कसे जमा झाले? गर्भावस्था कशी परिणत झाली? हे काय यांचे सामर्थ्य आहे? मग मी देह अर्पण करतो असे कसे म्हणतात? पुढे श्री महाराज सांगतात की अभिमान उत्पन्न न होणं ही वृत्ती निरंतर राहिली पाहिजे. आपण झडझडून जागं व्हावं, असं श्री महाराजांची अनेक ठिकाणी लिहिलं आहे. मी केल्याचा अभिमान अगदी ठासून आपल्यात भरलेला असतो व तोच भवसागरात बुडायला लावतो. याविषयीची सावधानता बाळगायला सांगतात. यासाठी श्री महाराजांनी नामस्मरण आणि ईश्वरशरणता अत्यंत महत्वाची मानली [illegible]

[illegible] सौ. दीपक जोगळेकर, [illegible]

स्वानंद साम्राज्याचे चक्रवर्ती सम्राट ब्रह्मर्षी श्री दत्तमहाराज

आपणास निवेदावे। आपण विवेके नुरावे।
आत्मनिवेदन जाणावे । याचे नाव ॥
-श्री समर्थ रामदास

"आपण स्वतःला स्वरूपात लीन करावे. विवेकाच्या अभ्यासाने आपण स्वस्वरूपाहून वेगळे उरूच नये. स्वस्वरूपात लीन होण्याच्या या अवस्थेला आत्मनिवेदन म्हणतात," असे श्री समर्थ रामदास स्वामी दासबोधात सांगतात.

ब्रह्मर्षी श्री दत्तमहाराज यांच्या तृतीय पुण्यस्मरणाच्या निमित्ताने वरील ओवीचे स्मरण प्रकर्षाने झाले.

आत्मनिवेदना उपरी। निखळ वस्तू निरंतरी।

आत्मनिवेदन झाल्यावर निव्वळ, शाश्वत आत्मवस्तू तेवढी उरते. मी व आत्मा एकच आहोत असे ज्ञान होते. श्रवण, मनन, निदिध्यास व आत्मसाक्षात्कार ही चार पायऱ्यांची उपनिषदसिद्ध परमार्थ साधना म्हणजे श्री दत्तमहाराजांची जीवनगाथा, असेच म्हणावेसे वाटते. श्री दत्तमहाराजांचे जीवन म्हणजे ब्रह्मज्ञान, भक्ती, गुरूपद, वाङ्मय आणि लोकसंग्रह या पाचही अंगांनी वैभवसंपन्न आहे. माता-पित्यांच्या सद्भक्तीला आलेले ते सुमधुर फळच होते. सद्वासनेच्या सुपीक भूमीवर सुसंस्काराच्या अमाप मेहनतीने वाढलेला तो चैतन्याचा कोंब होता. सुभूमी आणि उत्तम कण यांचा तर येथे संगम झालेलाच होता.

श्री दत्तमहाराजांचे बहुमोल गुण

श्री महाराजांच्या ठिकाणी दिसून येणारे बहुमोल गुण म्हणजे अपार सामर्थ्य व क्षमाशील वृत्ती, ज्ञानाची प्रखर तेजस्विता पण त्याच्या जोडीला मनाचे मार्दव, कठोर कर्तव्यनिष्ठा पण त्याबरोबरच हळुवार आणि कोमल अंतःकरण, निरपवाद सत्यनिष्ठा पण तितकीच सर्वांशी सौख्यकारी वागणूक, सर्वांच्या कल्याणासाठी झटणारे, अत्यंत बुद्धिमान पण तितकेच निगर्वी, सर्व ज्ञानात (विद्यात) पारंगत, पण अत्यंत विनयशील. अशा अनंत सद्गुणांचा पुतळा म्हणून महाराज मर्यादा पुरुषोत्तम प्रभू रामचंद्रच होते, असे म्हटल्याशिवाय राहवत नाही. श्री महाराजांच्या या जीवन चरित्रामध्ये त्यांच्या पत्नी सौ. लक्ष्मीदेवी व आमच्या सौ. आईसाहेब यांचे स्थान अपूर्व, अजोड असेच होते. श्री दत्तमहाराजांच्या जीवन चरित्रामध्येच सौ. आईसाहेबांचे जीवन चरित्र अनुस्युत आहे. साक्षात भगवान श्री कृष्णस्वरूप श्री दत्तमहाराज व सौ. आईसाहेब हे अद्वितीय पती -पत्नी [illegible] एकसंध अशी एकच एक मूर्ती [illegible]

--सुशीला मोडक, पुणे.

लेकुरांचे हित । जाणे माऊलीचे चित्त ।
ऐसी कळवळ्याची जाती । करी लाभाविण प्रीती ॥
जगी जन्मुनी जाहलो धन्य धन्य । असा सद्गुरू लाभला पूर्वपुण्य ।

प.पू. ब्रह्मश्री दत्तमहाराज कवीश्वर यांच्या तृतीय पुण्यस्मृतिदिनानिमित्त

आमानित्वाचा महामेरू
पूज्य डोळा न देखावि ! स्वकीर्ती कानी नायकावी !

धर्म स्थापनेचे नर ! ते ईश्वराचे अवतार

जालना–नाव्हा रस्त्यांवर प्रशांतीनगर परिसरात उभारण्यात येत असलेली श्री दत्ताश्रमाची भव्य इमारत. (चौकटीत) दत्तमहाराज कवीश्वर.

दत्तमहाराज कवीश्वर यांची आज पुण्यतिथी

जालना, ता. २६ (बातमीदार) : जालना-नाव्हा रस्त्यावरील दत्ताश्रमात बुधवारी (ता. २७) श्री दत्तमहाराज कवीश्वर (पुणे) यांच्या तृतीय पुण्यतिथीनिमित्त धार्मिक उत्सवाचे आयोजन करण्यात आले आहे. या सोहळ्यासाठी महाराष्ट्रातील अनेक ठिकाणांसह इतरही राज्यांतून हजारो भाविक दत्ताश्रमात जमले आहेत, अशी माहिती आश्रमाचे विश्वस्त आणि कार्यक्रमाच्या संयोजकांनी दिली.

शहराजवळ प्रशांतीनगरातील श्री दत्ताश्रमाच्या प्रमुख असलेल्या श्रीमती ताईमहाराज चाटुफळे या श्री दत्तमहाराज कवीश्वर यांच्या गुरूभगिनी आहेत. त्यांचे दोघांचे गुरू श्री धुंडीराज महाराज कवीश्वर हे देऊळगावराजा (जि. बुलडाणा) येथे वास्तव्यास होते. नंतरच्या काळात श्री दत्तमहाराज कवीश्वर हे पुणे येथे वास्तव्यास गेले. एक मार्च १९९९ रोजी त्यांचे निधन झाले.

दरम्यान, गेल्या तीन वर्षांपासून या दत्ताश्रमात श्री दत्तमहाराज कवीश्वर यांची पुण्यतिथी नियमितपणे साजरी केली जाते. या सोहळ्यासाठी ठिकठिकाणचे हजारो भाविक आवर्जून सर्व कार्यक्रमांना हजेरी लावतात. येत्या वर्षभरात या आश्रमातील साधना कक्षामध्ये श्री दत्तमहाराजांच्या मूर्तीची प्रतिष्ठापना करण्यात येणार आहे.

बुधवारी होणाऱ्या या पुण्यतिथी सोहळ्याच्या पार्श्वभूमीवर आश्रमामध्ये गेला आठवडाभर पंचकुंडी विष्णूपंचायतन विश्वशांती यज्ञाचे आयोजन करण्यात आले होते. त्यातही भाविकांचा मोठा सहभाग होता. तर आठवडाभराच्या काळात आसपासच्या पंचक्रोशीतील सुमारे १५-२० गावांतील लोकांना आमंत्रित करून मोठ्या प्रमाणावर अन्नदान करण्यात आले. यज्ञासाठी तसेच पुण्यतिथी सोहळ्यासाठी पुणे, मुंबई, सातारा, कराड, कोल्हापूर, हुबळी, बेळगाव, नागपूर, अकोला, धुळे या आणि इतर ठिकाणांहून अनेक अनुयायी आलेले आहेत. बुधवारी पुण्यतिथीनिमित्त दिवसभर अन्नदान, कीर्तन, प्रवचन, बौद्धिक, दत्तधून असे विविध धार्मिक कार्यक्रम होणार आहेत. या सोहळ्यासाठी डॉ. अशोक कवीश्वर आणि अन्य मान्यवर आले असल्याची माहिती संयोजकांनी दिली.

प. पू. ब्रह्मश्री दत्तमहाराज कवीश्वर

पुण्यस्मृतिदिनानिमित्त विशेष पुरवणी

जाहिरात पुरस्कृत

श्रीमद् भागवत हे सर्व पुराणांचे सार

श्रीमद् भागवत हे सर्व पुराणांचे सार आहे असे सांगतात. वेद व उपनिषदे यांच्यातील तत्त्वार्थ सामान्यजनांना सहज आकलन होत नाही म्हणून महर्षी व्यासांनी पुराणे, वेद व उपनिषदांचे सार असलेला श्रीमद् भागवत हा ग्रंथ मुद्दाम निर्माण केला. या अत्युत्तम ग्रंथामुळे सामान्यजनांना भगवान श्रीकृष्ण चरित्र आणि इतर विषयांचे ज्ञान सहज प्राप्त होते व स्वउद्धाराचा मार्ग त्यांना आकलन होतो.

विसाव्या शतकातील श्रेष्ठ संत, वेदविद्येचे गाढे अभ्यासक होऊन गेलेले प. पू. ब्रह्मर्षी दत्तमहाराज कवीश्वर हे अत्यंत स्थितप्रज्ञ विरागी असलेले महापुरुष! त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वात अनेक श्रेष्ठ ईश्वरभक्तांच्या व ईश्वरावताराच्या अत्युच्च गुणांचा समुच्चय झालेला आपल्याला आढळून येईल म्हणूनच अनेक संतमहात्म्यांच्या आणि ईश्वराच्या सद्गुणांचा 'विचारावतार' म्हणून प. पू. ब्रह्मर्षी दत्त महाराज कवीश्वर प्रकट झाले, असे म्हणायला निश्चित वाव आहे. वरील संकल्पनेवर आधारित असलेले प. पू. ब्रह्मर्षी दत्तमहाराजांवरचे अष्टक इथे सादर करीत आहे.

जसे भागवत सार आहे पुराणी
तसा दत्तराज हा या युगी मेरुमणी
सदा भक्तिगंगा वाहता जाहला
महाराज तो स्वामी मुमुक्षू जीवाला ॥१॥
सदैव असे जो ईश्वरभावात बद्ध
चराचर सृष्टी मायेतून निबद्ध
स्वशक्तीचे ज्यास सहज विस्मरण झाले
जणू वर्तमानी तो हनुमंत चाले ॥२॥
वासुदेवाचे ज्ञान जो ग्रंथरूपाने सांगे
बहुजनांसी उद्धरे ईशशक्तीच्या मार्गे
लोकनिंदे वा दुःखे कधी जो न ढळला
जणू वर्तमानी तो एकनाथ झाला ॥३॥
सदा प्रयत्नवादाचे महत्त्व वर्णिले
स्वकर्मे आचरणे जगा दाखविले
पारमार्थिकतेतून व्यवहार अंगिकारिला
जणू वर्तमानी तो रामदास चेला ॥४॥
सदा सर्वांभूती एका देवासी पाहे
निर्मोही असंग तो स्वानंदात राहे
इथे भक्तिरसाचा हलकल्लोळ केला
जणू वर्तमानी तो तुकाराम आला ॥५॥
सर्व वेदांतमार्गांचा समन्वय दाखविला
गुरुशक्तीचा केवळ विकास तो केला
ईशनामाची दीक्षा संप्रदाया दिधली
जणू वर्तमानी ती माऊलीची साऊली ॥६॥
निष्काम कर्मयोगी तो आदर्श झाला
नारायण भज रे म्हणती मंत्र झाला
केवळ भक्तीचा प्रचार कलीयुगी केला
जणू वर्तमानी तो प्रल्हाद प्रकटिला ॥७॥
मायपित्यांची निष्ठा प्रखर बाणविली
संयम आणि विवेकाची जीवनधारा केली
लोक आणि लोकोत्तरांचे उत्थान केले
जणू वर्तमानी रामराणा मिळाले ॥८॥

श्री. अजित कवीश्वर, पुणे

नित्य स्मरणात राहणारे मूर्तिमंत

ब्रह्मश्री दत्तमहाराज कवीश्वर यांचे आज तृतीय पुण्यस्मरण! खरं पाहता नित्य स्मरणात राहणारे मूर्तिमंत स्मर्तृगामी भगवान दत्तात्रेय महाराज मनुष्यवेष धारण करून आम्हा सर्वसामान्य जनसमुदायासमवेत इतके वर्षे राहिले आणि सर्व भक्त समुदायाच्या आयुष्याला भक्तिमार्गाची वाट दाखवून अनंतात विलीन झाले. त्याला आज ३ वर्षे झाली. एकही दिवस असा जात नाही, की दत्तमहाराजांचे स्मरण झाले नाही. त्यामुळे ते नाहीत, असे मानण्यास माझे मन तरी तयार नाही.

पुण्यासारख्या काहीही उणे नसणाऱ्या शहरात ६० ते ६५ वर्षे राहत असता श्री. प. पू. दत्तमहाराज कवीश्वर यांनी संस्कृत अध्यापनाबरोबरच आपले परमगुरू श्री. प. प. वासुदेवानंद सरस्वती यांनी जगाला मार्गदर्शन करणाऱ्या ज्या मंत्रमय, स्तोत्रमय साहित्याची निर्मिती केली होती ते सर्व साहित्य संकलित करून सर्व भक्तसमुदायाच्या मनोमय कोशामध्ये भक्ती आणि श्रद्धेची लावणी केली, एवढेच नव्हे तर त्या इवल्याशा रोपांना स्वतःच्या समर्थ ज्ञानमय प्रेमाचे पाणी देऊन भक्तीचा वेलू गगनावेरी चढवण्याची शक्तिदायी किमयासुद्धा करून दाखविली. हे सर्व करीत असता स्वतःची आचारशुद्धता, विचारांची उत्तुंगता आणि विलक्षण प्रसिद्धीपराङ्मुखता या गुणत्रयाचे दर्शन घडवित सत्कर्मयोगे वय कसे घालवावे याचे उत्तम उदाहरण घालून दिले.

माझे दीक्षागुरू के. योगीराज गुळवणी महाराज श्री दत्तमहाराज यांना आपले मानसपुत्र व दत्तमहाराजांच्या प्रेमळ पत्नी ती. सौ. आईसाहेब यांना स्नुषा मानीत. शक्तिपात योगदीक्षेचा केवळ महामेरू गुळवणी महाराज आपल्यामागे या शक्तिपात योगदीक्षेच्या महामेरूची सर्व धुरा, आपले सर्व उत्तराधिकार ब्रह्मश्री दत्तमहाराज यांच्या हातात सोपवून स्वर्गस्थ झाले. त्यावेळी माझ्यासारखे अल्पवयीन भक्त आत्यंतिक गोंधळाच्या मनस्थितीत होते. आता आपले पुढे कसे होणार, या दीक्षेचे पुढे आयुष्यात काय करावयाचे, असा प्रामाणिक प्रश्न मला पडला असता, श्री दत्तमहाराजांनी भक्ती व श्रद्धेचे सुमधुर रोप माझ्या विचारांच्या चिखलमातीत रोवले. भक्तिश्रद्धेचे हे इवलेसे रोप सतत फुलवित राहावे म्हणून आत्यंतिक मायेची समर्थ ऊब श्री दत्तमहाराज व ती. सौ. आईसाहेब या उभयतांनी सदैव दिली. आयुष्यात असे कितीतरी प्रसंग येतात, की ज्यामुळे भल्याभल्यांची श्रद्धा डळमळू लागते. देवधर्म या सर्व गोष्टी थोतांड किंवा अंधश्रद्धा वाटू लागतात; पण व्यावहारिक पातळीवरसुद्धा श्रद्धा आणि भक्तीच कसे उपयोगी पडतात हे भक्तांना (आणि अभक्तांना सुद्धा) अत्यंत साधेपणाने पण समर्थपणे दाखवून, पटवून देण्याचे कसब श्री दत्तमहाराज यांच्या उभ्या आयुष्यात ठायी ठायी दिसून येते. अत्यंत साधे व प्रेमळ व्यक्तिमत्त्व असल्यामुळे अतिचिकित्सक जिज्ञासू एवढेच नव्हे तर नास्तिक लोकसुद्धा महाराजांच्या सहवासात आल्यावर त्यांचेच होऊन जात. त्यांच्या बुद्धीतच असा फरक पडे, की क्रमाक्रमाने बुद्धिविकास होऊन साधक मुमुक्षू व भक्तिमान होऊन शाश्वत शांतीचा अनुभव घेऊ लागे. याचे साधे उदाहरण द्यावयाचे झाले तर पुण्यात श्री महाराजांनी स्थापन केलेले श्री तुळजाभवानी आरोग्यधाम! श्री गुळवणी महाराजांचे स्मारक असणाऱ्या श्री वामननिवास या वास्तूची सर्व जडणघडण श्री दत्तमहाराजांनी स्वकर्तृत्वाने केली. तेथेच कै. श्री. प. पू. गुळवणी महाराजांचे द्वितीय सद्गुरू श्री. प. प. लोकनाथतीर्थ स्वामी महाराजांचे स्मारक म्हणून या आरोग्यधामाची स्थापना १९९१ मध्ये श्री दत्त महाराज कवीश्वर यांनी केली. येथे इतर सर्व औषध उपचारांबरोबरच योगोपचारसुद्धा केले जातात. या आरोग्यधामाच्या स्थापनेवेळी मी महाराजांना विचारले, की रोगाने जर्जर झाल्यावर श्रद्धा, भक्ती कशी काय उपयोगी पडेल? तेथे डॉक्टरच काही मदत करू शकतील. तेव्हा श्री महाराज मला म्हणाले,

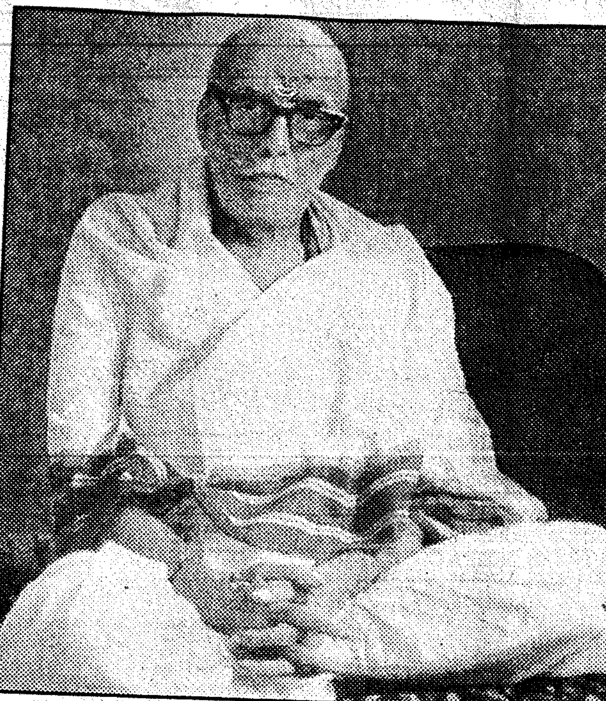

प. पू. ब्रह्मश्री दत्तमहाराज कवीश्वर

की वास्तविक डॉक्टराचा व्यवसाय हा डॉक्टरांना लोकांवर उपकार करावयाची संधी मिळाली आहे, असे मानून करावयाचा व्यवसाय आहे; पण जेथे डॉक्टरी प्रयत्न थकतात तेथे भवरोगांचे डॉक्टर म्हणजे हे सद्गुरू व त्यांचा अनुग्रह (शक्तिपात) आपल्या कामास येतो. सर्व योगी, ऋषी, मुनी यांनी आपल्या तपश्चर्येचे बळ घालून मंत्रशक्ती किंवा योगशक्ती अशा दिव्य शक्ती निर्माण केल्या आहेत. त्यांची मदत आपण आपल्या रुग्णांना तर द्याच; पण त्याचबरोबर भवरोगाने पीडित असलेले रुग्णांचे नातेवाईकसुद्धा जप, ध्यान, प्रार्थना, योग, प्राणायाम या सर्वांमुळे चिंतामुक्त होऊन शांतीचा अनुभव घेऊ शकतील. एवढेच सांगून महाराज थांबले नाहीत, तर या सर्वांचा स्वतःच्या आजारपणात कसा उपयोग होतो हे स्वतः सिद्ध करून दाखविले. श्री महाराजांना सीसीएफ किंवा हार्टफेल्युअरचा त्रास होऊ लागला तेव्हा केवलकुंभक ही योगमार्गातील अत्यंत अवघड क्रिया लीलया करून महाराजांनी स्वतःची खालावलेली शारीरिक स्थिती तत्काळ सामान्य पातळीवर आणून दाखविली. सर्व भक्तवर्ग त्यांना हॉस्पिटलमध्ये अतिदक्षता विभागात जाण्यासंबंधी सांगत असता स्वतःची आचारसंहिता व शुचिता त्यागून हॉस्पिटलमध्ये जाण्यापेक्षा त्यांनी योगशास्त्राचा अवलंब केल्यास गंभीर आजारसुद्धा कसे तत्काळ बरे होतात हे मला सप्रयोग पटवून दिले. यापेक्षा कळकळीने योगाचा प्रचार कोणी आभावानेच केला आहे, असे मला वाटते. 'आधी केले मग सांगितले' अशीच माझ्या सद्गुरूंची वागण्याची पद्धत होती. कठीणसमयी सुद्धा श्रद्धा, भक्ती याचा अवलंब केल्यास, व्यावहारिक पातळीवर सुद्धा त्याचा यशस्वीपणे उपयोग करण्याचे कसब श्री दत्तमहाराजांकडूनच शिकावे. 'दिगंबरा दिगंबरा श्रीपाद वल्लभ दिगंबरा' या महामंत्राचा सतत जप केल्यास आपणास सदैव शांती मिळेल, असा भक्तियुक्त आशीर्वाद देऊन दत्तमहाराज कवीश्वर अनंतात विलीन झाले. त्याला आज ३ वर्षे झाली; पण भगवान दत्तात्रेयांप्रमाणे स्मर्तृगामी असणारे श्री दत्तमहाराज सदैव आपल्या भक्त परिवारासाठी सज्ज असून त्यांच्या अस्तित्वाची जाणीव श्रद्धावान भक्तांना नेहमी होत असते. त्यांच्या स्मारकाचे भव्य दिव्य काम भगवती स्वरूपिणी तीर्थस्वरूप सौ. ताईमहाराज चाटुफळे यांच्या मार्गदर्शनाखाली श्री क्षेत्र जालना (दत्ताश्रम) येथे होत आहे. श्री क्षेत्र नृसिंहवाडीला जशा दत्तप्रभूंच्या पादुका आजही मार्गदर्शन करतात त्याचप्रमाणे श्री दत्त महाराज कवीश्वरांचे स्मारक आपल्या भक्तांना, आर्त, मुमुक्षू साधकांना सदैव मार्गदर्शकच ठरणार आहे हे निश्चित. श्री महाराजांचरणी एवढीच प्रार्थना, की दत्ताश्रम (जालना) येथे कल्पवृक्ष आम्हा भक्तांसाठी लावूनिया आपण निघून गेलात. वैभवाने बहरून येता पाहण्यासाठी पुनर्जन्म घेऊन परत सगुण स्वरूपात या.

डॉ. मानवी
तुळजाभवानी रुग्णालय, पुणे ४

गुरुविण ऐसे कोण करी?

सूरदासांचा अभंग आहे...
गुरुविण ऐसे कोण करी?
देई तिलक मनोहर वसने, माला, छत्र शिरी
भवसागरी नच बुडू देतसे, दिवा करात घरी,
सूर श्याम गुरु समर्थ ऐसा,
क्षणी उद्धार करी
गुरुवीण ऐसे कोण करी?

प. पू. दत्त महाराजांचे स्मरण केले, की अंतःकरण भरून येतं. आपल्याच भाग्याचा आपल्याला हेवा वाटायला लागतो आणि 'कोणते पुण्य असे आले फळाला जोंधळ्याला चांदणे लखडून जावे' या कवितेच्या ओळी मनात रुंजी घालायला लागतात. सामान्य जीवाचे आयुष्य असे गुरुकृपेने लखडून गेले, बहरून गेले, की 'धन्योस्मी' असेच उद्गार बाहेर पडतात.

अत्यंत साधेपणा हेच ज्यांचे सौंदर्य आहे. प्रत्येकाविषयी आत्मीयता हाच ज्यांचा प्रेमभाव आहे, सर्वांच्याच मस्तकावर स्थिरावणारा अभयहस्त हे साधकाचे छत्र आहे, अत्यंत करुणादृष्टीने सर्व जीवांवर अनवरत वर्षणारे आणि संसारातील ताणतणावांच्या भोवऱ्यातून सहजगत्या बाहेर काढणारे प. पू. श्री दत्त महाराज कवीश्वर सद्गुरूंचं वर्णन हे शब्दांनी, उपमांनी करणं कठीण. सद्गुरू स्वरूप हे स्वयंभू आहेत. ज्ञानदेव म्हणतात, सूर्याचे शरीर चकचकीतं दिसावे म्हणून त्यास घासण्याची आवश्यकता नाही. चंदनाला उटी लावण्याची गरज नाही किंवा ज्याप्रमाणे आकाशावर मांडव घालणे शक्य नाही त्याप्रमाणे श्री गुरूंच्या मोठेपणाचे आकलन करणारे साधन नाही. त्यामुळे शब्द, उपमा, साहित्य हा सारा द्वैत पसारा आहे आणि परब्रह्म स्वरूपाच्या ठिकाणी अद्वैत आहे. तिथे वाचा मौनावते. मन अगतिक होतं, जीवाचं अपुरेपण विराम पावतं. तेथे वर्णन कोणी, कशाचे व कशाच्या माध्यमातून करायचे? असं असलं तरी त्यांनी केलेल्या ऋणांचं स्मरण होऊन मनी भाव दाटून येतो. त्यांचं स्तवन करावं असं वाटतं. संत तुकाराम महाराजांचा अभंग आहे.

चंदनाचे हात पायही चंदन।
परिसा नाही हीन कोणी अंग॥
दीपा नाही पाठीपोटी अंधःकार।
सर्वांगे साकर अवघी गोड॥
तुका म्हणे तैसे सज्जनापासून ।
पहाता अवगुण मिळेची ना॥

सज्जनपणा श्री दत्तमहाराजांची सहज प्रवृत्ती होती. दिव्याला पाठ नाही, पोट नाही. त्यामुळे सर्वत्र त्याचा प्रकाश सारखाच पडतो. साखरेच्या कणाकणात गोडवा भरलेला असतो. तसे श्री महाराज सर्वार्थाने सज्जन होते. सज्जनमधील सत् हा साधुत्ववाचक आहे. सत्यत्व, साधुत्व आणि ब्रह्मत्व ज्यात सामावलेलं आहे, असा तो साधू, असा साधू ज्ञानाचा दिवा करात धरून भवसागरी बुडणाऱ्यांना तारत असतो. प. पू. श्री दत्त महाराजांनी प्रवचनांच्या माध्यमातून हा ज्ञानाचा दिवा सतत हातात धरला. सामान्य जीवाच्या बाबतीत भवसागरात बुडायला त्याचा 'मी' पूर्णपणे समर्थ असतो. त्या 'मी' ची सूक्ष्मता आपल्याही ध्यानी येत नाही. यासंदर्भात संतसंग या पुस्तकात श्री महाराज बळिराजाचं उदाहरण देतात. दान देताना तिसरा पाय ठेवण्यासाठी वामनांना सांगितले. हे माझे शरीर शिल्लक आहे. तिथे तिसरा पाय ठेवा. बाह्यदृष्टीने फार मोठे दान आहे. शरीरही परतंत्र झालं आहे; पण एक दोष शिल्लक राहिला. तो पत्नीने ओळखला आणि विष्णूंजवळ प्रार्थना केली, हे माझे शरीर म्हणताहेत ते यांनी कुठून आणले? पंचमहाभूतं जी निर्माण झाली ती कोणाची आहेत? त्यापासून तयार झालेले हे शरीर यांनी कधी तयार केले? आईच्या उदरात हे अंश कसे जमा झाले? गर्भावस्था कशी परिणत झाली? हे काय यांचे सामर्थ्य आहे? मग मी देह अर्पण करतो असे कसे म्हणतात? पुढे श्री महाराज सांगतात की अभिमान उत्पन्न न होणं ही वृत्ती निरंतर राहिली पाहिजे. आपण झडझडून जागं व्हावं, असं श्री महाराजांची अनेक ठिकाणी लिहिलं आहे. मी केल्याचा अभिमान अगदी ठासून आपल्यात भरलेला असतो व तोच भवसागरात बुडायला लावतो. याविषयीची सावधानता बाळगायला सांगतात. यासाठी श्री महाराजांनी नामस्मरण आणि ईश्वरशरणता अत्यंत महत्त्वाची मानली आहे.

सौ. वसुधा दीपक जोगळेकर, मुंबई

स्वानंद साम्राज्याचे चक्रवर्ती सम्राट ब्रह्मर्षी श्री दत्तमहाराज

आपणास निवेदावे। आपण विवेके नुरावे।
आत्मनिवेदन जाणावे । याचे नाव ॥
-श्री समर्थ रामदास

"आपण स्वतःला स्वरूपात लीन करावे. विवेकाच्या अभ्यासाने आपण स्वस्वरूपाहून वेगळे उरूच नये. स्वस्वरूपात लीन होण्याच्या या अवस्थेला आत्मनिवेदन म्हणतात," असे श्री समर्थ रामदास स्वामी दासबोधात सांगतात.

ब्रह्मर्षी श्री दत्तमहाराज यांच्या तृतीय पुण्यस्मरणाच्या निमित्ताने वरील ओवीचे स्मरण प्रकर्षाने झाले.

आत्मनिवेदना उपरी। निखळ वस्तू निरंतरी।

आत्मनिवेदन झाल्यावर निव्वळ, शाश्वत आत्मवस्तू तेवढी उरते. मी व आत्मा एकच आहोत असे ज्ञान होते. श्रवण, मनन, निदिध्यास व आत्मसाक्षात्कार ही चार पायऱ्यांची उपनिषदसिद्ध परमार्थ साधना म्हणजे श्री दत्तमहाराजांची जीवनगाथा, असेच म्हणावेसे वाटते. श्री दत्तमहाराजांचे जीवन म्हणजे ब्रह्मज्ञान, भक्ती, गुरूपद, वाङ्मय आणि लोकसंग्रह या पाचही अंगांनी वैभवसंपन्न आहे. माता-पित्यांच्या सद्भक्तीला आलेले ते सुमधुर फळच होते. सद्वासनेच्या सुपीक भूमीवर सुसंस्काराच्या अमाप मेहनतीने वाढलेला तो चैतन्याचा कोंब होता. सुभूमी आणि उत्तम कण यांचा तर येथे संगम झालेलाच होता.

श्री दत्तमहाराजांचे बहुमोल गुण

श्री महाराजांच्या ठिकाणी दिसून येणारे बहुमोल गुण म्हणजे अपार सामर्थ्य व क्षमाशील वृत्ती, ज्ञानाची प्रखर तेजस्विता पण त्याच्या जोडीला मनाचे मार्दव, कठोर कर्तव्यनिष्ठा पण त्याबरोबरच हळुवार आणि कोमल अंतःकरण, निरपवाद सत्यनिष्ठा पण तितकीच सर्वांशी सौख्यकारी वागणूक, सर्वांच्या कल्याणासाठी झटणारे, अत्यंत बुद्धिमान पण तितकेच निगर्वी, सर्व ज्ञानात (विद्यात) पारंगत, पण अत्यंत विनयशील. अशा अनंत सद्गुणांचा पुतळा म्हणून महाराज मर्यादा पुरुषोत्तम प्रभू रामचंद्रच होते, असे म्हटल्याशिवाय राहवत नाही. श्री महाराजांच्या या जीवन चरित्रामध्ये त्यांच्या पत्नी सौ. लक्ष्मीदेवी व आमच्या सौ. आईसाहेब यांचे स्थान अपूर्व, अजोड असेच होते. श्री दत्तमहाराजांच्या जीवन चरित्रामध्येच सौ. आईसाहेबांचे जीवन चरित्र अनुस्युत आहे. साक्षात भगवान श्री कृष्णस्वरूप श्री दत्तमहाराज व सौ. आईसाहेब हे अद्वितीय पती -पत्नी सात्त्विक प्रेमाची एकसंध असी एकच एक मूर्ती होते असेच वाटते.

-सुशीला मोडक, पुणे

लेकुरांचे हित । जाणे माऊलीचे चित्त ।

ऐसी अक्ष

सर्वांना पावन करणारे प्रयागतीर्थ

नीला कृष्ण जोशी

प. पू. योगीराज वामनराव गुळवणी महाराज यांच्या शक्तिपीठाचे उत्तराधिकारी प. पू. दत्तमहाराज कवीश्वर यांचे नुकतेच निधन झाले. विद्यावाचस्पती, महामहोपाध्याय कवीश्वर महाराजांच्या ज्ञानसंपन्न, आचारसंपन्न व्यक्तिमत्त्वाविषयी...

राष्ट्रीय पंडित, विद्यावाचस्पती महामहोपाध्याय अशा अनेक भूषणावह बिरुदावलींनी ज्यांचे नाव उजळून निघाले आहे, जे वेदांताचे गाढे अभ्यासक आहेत, अशा ज्यांच्या जीवनाचे आणखी एक अमोलिक असे वैशिष्ट्य आहे ते असे की, बंगालमधून प. पू. लोकनाथ तीर्थ स्वामींनी आणलेली शक्तिपात दीक्षा शोध घेत घेत महाराष्ट्रात प. पू. योगीराज वामनरावजी गुळवणी महाराजांकडे आली व वाहत राहिली. प. पू. वामनरावजी गुळवणी महाराजांनाही पुढे लोकाकर्यासाठी ही शक्तिपात योगगंगा सतत वाहत ठेवावयाची होती. त्यासाठी निर्मळ समर्थ अंतरंग ते शोधत होते. प. पू.दत्तमहाराजांचे सात्विक संपन्न व्यक्तिमत्व त्यांना लाभले व प. पू. दत्तमहाराज कवीश्वर हे या शक्तिपीठाचे आचार्य झाले. ही पावनगंगा सर्वांसाठी वाहत राहिली. हे प. पू. दत्तमहाराजांच्या जीवनाचे फार मोठे वैशिष्ट्य आहे.

प. पू. दत्तमहाराज सर्वांचे झाले

श्री दत्तमहाराजांच्या ज्ञानाला शास्त्राची बैठक ठामपणे आहे. शास्त्रनिष्ठेप्रमाणे त्यांचा आचार आहे. इतके ज्ञानसंपन्न, आचारसंपन्न पंडित असूनही आणखी एक आगळेवेगळे पण त्यांच्या जीवनाला आहे. त्यांना ज्ञानाचेच व्यसन असल्यामुळे अशा प्रकारचे संशोधनात्मक लेखनाचे कार्य त्यांनी कितीतरी केले असते. पण ते थांबले व प्रत्यक्ष अनुभवाकडे वळले. मानवी जीवनाचे जे अंतिम ध्येय जे आत्मज्ञान त्याचा अनुभव त्यांनी घेतला. आपल्या अंतरंगात असलेला ज्ञानाचा आनंदाचा झरा अनुभवला. ही उत्क्रान्त जीवनाची अवस्था आहे. गीतेतील 'पुरुषोत्तम' ही पदवी त्यांना पूर्ण लागू पडते. त्यांच्या प्रकांड पांडित्यामुळे सामान्यजनापासून ते दूर गेले असते. तो दुरावा त्यांच्या आत्मवैभवामुळे उरलेला नाही. अगदी कोणत्याही स्तरावरील माणूस बाल, वृध्द, तरुण, शिक्षित, अशिक्षित त्यांचे जवळ पोचला. कारण त्यांच्या हृदयात समाजाविषयी प्रेमभाव तळमळ व समदृष्टी होती.

थोरपण पऱ्हा सांडिजे व्युत्पत्ती आघवी विसरिजे जै जगा धाकुटे होईजे तै जवळीक माझी ॥ ज्ञानेश्वरी ॥

तीन राष्ट्रपतींकडून सन्मानित झालेले आचार्यांच्या चारी पीठांकडून गौरविले गेलेले हे महाराजांचे संपन्न व्यक्तिमत्व विनम्रतेने भरलेले होते म्हणून वरील ओवी ज्ञानेश्वरीतील ही त्यांच्या जीवनात अनुभवातील सूत्र होती.

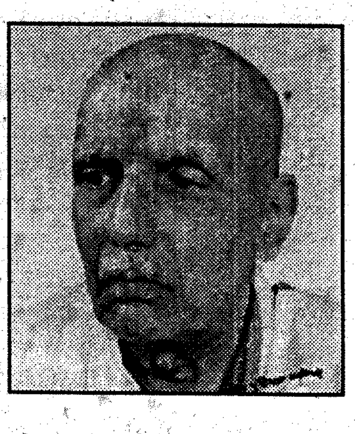

नम्रता, ऋजुता हे त्यांचे अंगी मुरलेले गुण होते.

संगीताचे भोक्ते

तत्त्वज्ञानी मनुष्य गंभीर प्रवृत्तीचा असल्यामुळे कलेचा आस्वाद घेऊ शकत नाही अशी आपली कल्पना होते. पण प. पू. दत्तमहाराज संगीताचे भोक्ते होते. संगीताचे शिक्षण त्यांनी घेतले होते व ते तबलाही वाजवीत असत. त्यांचा ज्योतिषशास्त्राचा अभ्यास होता. संस्कृत, कानडी, मराठी, हिंदी भाषेवर त्यांचे प्रभुत्व होते.

सदैव कार्यरत

टिळक विद्यापीठात न्याय मीमांसा वेदान्त शास्त्राच्या अध्यापनाची धुरा त्यांनी १९५२ ते १९७० पर्यन्त समर्थपणे संभाळली. संकेश्वर पिठाधीश श्री शिरोळकर स्वामीनी उभ्या केलेल्या शांकर विद्यापीठात त्यांच्याजवळ अनेक विद्यार्थ्यांनी शास्त्राभ्यास केला. या अध्यापन काळात ग्रंथसंशोधन कार्याचा व्याप सांभाळला.

'वेदान्त पारिजात सौरभ' हा ग्रंथ श्री निंबार्काचार्य यांनी संस्कृतमधून लिहिलेला आहे. श्री. प. पू. दत्तमहाराजांनी त्याचा मराठी अनुवाद केला तो प्रसिध्द आहे.

श्री सद्गुरु प. पू. वासुदेवानंद स्वामी महाराजांचे संपूर्ण वाङ्मय पुन्हा प्रसिध्द करण्याचे फार मोठे काम, प. पू. वामनरावजी गुळवाणी महाराजांच्या प्रेरणेने यांचे हातून झाले आहे. भागवत् हा त्यांचा फार आवडता ग्रंथ. त्यांची हजारो पारायणे केली आहेत. गावोगावी बोलावणे आले की तेथे जाऊन हे भागवत सप्ताह झाले आहेत.

विविध विषयावर सुमारे १७ हजार प्रवचने त्यांनी केली आहेत. ते उत्तम अध्यापक होते . त्यांच्या अध्यापनात कौशल्य तर होतेच. पण त्यांच्या अध्यापनाची तीन वैशिष्ठचे आहेत. १) विषय सोपा करून सांगणे, २) ज्ञानाची आत्यंतिक खोली, ३) विद्यार्थ्यांविषयी जिव्हाळा.

अध्यापकाना महत्त्वाचा संदेश

विद्यार्थ्यांचे कल्याण व्हावे ही इच्छा असणे हा एक संस्कार आहे; तो पक्का असावा लागतो. विद्यार्थ्यांच्या मनात आपल्याविषयी आदर आहे का नाही हासुध्दा विचार करू नये. आपले कर्तव्य चोख व जिव्हाळ्याने करावे. ही दृढ भावना होण्यास कदाचित कोणास वेळ लागेल. पण ती झालीच पाहिजे. अवघड असला तरी हा त्यांचा संदेश प्रत्येकाने आपल्या जीवनात मन:पूर्वक बाणवला पाहिजे असे त्याचे अमोल महत्त्व आहे.

'वामन निवास' हे प. पू. गुळवणी महाराजांचे स्मारक उभे करून त्यास स्त्रियांकरिता रोगचिकित्सेची अल्पमोलात सोय उपलब्ध करून ठेवली आहे. या ठिकाणी सकाळी योगासनाचे वर्गही चालतात. सामाजिक बांधिलकी हे तर अशाचे व्रतच असते. नरसोबावाडीच्या पैलतीरावर अमेश्वर या जुन्या स्थानाचा उत्तम जीर्णोध्दार करून त्या औखड गावाचे रूपच बदलले आहे. त्या ठिकाणी कृष्णाबाईला घाट नाही तोही संकल्प जनताजनार्दनाच्या सहाय्याने केला आहे. ''सत्य संकल्पाचा दाता भगवान'' या उक्तीप्रमाणे तो सिध्द होईल याची खात्री आहे. वाडीमधील त्यांचे वाडवडिलार्जित राहते घर व त्यांचे जन्मस्थान त्याचाही जीर्णोध्दार करून ते सर्वांना (सेवा अनुष्ठान यासाठी) उपलब्ध करून दिले आहे.

मराठवाड्यात त्यांचे परंपरागत राहणे आहे. त्यांचे घराणेच तपस्वी भगवत्‌भक्तांचे असल्यामुळे आजोबा व डील यांची परंपरा ही त्यांनी पूर्णपणे सांभाळली आहे. सतत प्रवास व जागोजागी ज्ञान प्रसार हे त्यांच्या जीवनाचे ध्येयच होते. त्यामुळे अनेकांना सद्विचार देऊन त्यांचे जीवन सन्मार्गाला लावले आहे. असे त्यांचे समग्र जीवन सदैव लोकांसाठी व्यतीत झाले आहे.

परदु:ख ते आपले मानीत त्यामुळे त्यांची स्थिती श्री ज्ञानेश्वरांनी १६ व्या अध्यायात दयेचे जे वर्णन १६/५७ केले आहे. ''तैसे पुढीलांचे तापे कळवळीलिये कृपे सर्वस्वेसी दिधले आपण पे । तरी थोडेची गमे ॥ दुसऱ्या दु:खाने कळवळून सर्वस्वासह अर्पण केले तरी थोडे वाटते अशी त्यांच्या मनाची स्थिती होती. यामुळे सामान्य जनांना दिलासा तर मिळेल. प्रेरणाही मिळे. पण जीवने उभी रहात. हे त्यांच्या जीवनाचे मोठेपण लहान-थोरांना जाणवते.

आम्ही जातो आमुच्या गावा

प. पू. दत्तमहाराज कवीश्वर गृहस्थाश्रमी होते. एकनाथांप्रमाणे गृहस्थाश्रमाचा आदर्श त्यांनी लोकांपुढे ठेवला. नुकत्याच महिन्यापूर्वी सौ. लक्ष्मीबाई कवीश्वर (त्यांच्या पत्नी) यांनी शास्त्राप्रमाणे अहेवपण घेऊन आपला देह ठेवला. दोघांचे ६८ वर्षांचे सहजीवन संपन्नतेने संपले. प. पू. दत्तमहाराज मुळातून संसारातून कर्तव्यपूर्ण करूनही अलिप्त होते. आता ते पूर्ण अंतर्मुख झाले. (आपल्या पत्नीचे) सौ. आईसाहेबांचे शास्त्रविधी यथायोग्य त्यांच्यादेखत मुलांनी केले. प. पू. दत्तमहाराजांना चालवत नव्हते तरीही ते घरच्या प्रवेशद्वारापर्यन्त आपल्या जीवनभरल्या सहचारीला निरोप देण्यासाठी गेले हे त्यांचे थकलेल्या शरीराची ही कर्तव्यपूर्ती व प्रेम पाहून सर्वांचे डोळे ओलावले. नातवंडे, पतवंडे, सुना, मुलांनी, लेकी-जावयांनी गजबजलेले घर होते. मोठा वटवृक्ष होता. आता प. पू. दत्तमहाराज पूर्ण अलिप्त झाले. त्यांच्या सर्व वृत्ती कृष्णमय झाल्या. त्यांनी मौन स्वीकारले. आपल्या अंतरंगात परमेश्वराशी ते एकरूप झाले होते. शरद ऋतूत नदी शांत वाहते तसे ते भासत होते. अनाहत ध्वनी तर त्यांचा केव्हापासूनच सुरू झालेला होता. फक्त खऱ्याखुऱ्या जागृतीतच ते होते.

अव्यक्त अशा विश्वरूपात त्यांचे मन विश्वाकार झाले होते. आता ते सर्व विश्वाचे झाले होते. चेहरा शांत होता, कसलीच तक्रार नव्हती. तृप्ती होती. मागणे 'सर्वत्र सुखीन: सन्तु' हेच होते. वेदान्ताचे गाडे अभ्यासक महामहोपाध्याय, विद्यावाचस्पती असे हे थोर पंडित. परमेश्वराशी विलिन होत होते.

प्रयाग

श्री प. पू. दत्तमहाराज कवीश्वर हे सर्वांना पावन करणारे प्रयाग तीर्थ होते. प. पू. वासुदेवानंद सरस्वती स्वामीमहाराज व प. पू. दीक्षित स्वामीमहाराज यांच्याकडून प्राप्त झालेली ज्ञानगंगा वंशपरंपरेने व पिताजींकडून मिळालेली प्रपंचरूपी यमुना आणि प. पू. लोकनाथतीर्थांकडून आलेली प.पू. योगचुडामणी, वामनरावजी गुळवणी महाराजांकडून मिळालेल्या शक्तिपात दीक्षास्वरूप सरस्वतीचा गुप्त प्रवाह अशा तीन अलौकिक गंगा-यमुना-सरस्वती यांचा त्रिवेणी संगम आपल्या प. पू. दत्तमहाराजांच्या ठिकाणी वास करीत होता. अशा या महापुरुषाच्या चरणी नम्रतापूर्वक भाव सुमनांजली वाहून आमच्या महाराष्ट्राला सदैव सद्विचारांचे अधिष्ठान लाभावे ही प्रार्थना करते. ●

वाचक लिहितात ....

मराठी भाषेची शोकांतिका

रवि. दि. २१ फेब्रुवारी १९९९ च्या अंकातील स्पंदन सदरामधील डॉ. सदा कऱ्हाडे यांचा 'साहित्य सृष्टीचे कौतुक जाण बाळा'! हा लेख वाचला. मराठी भाषा, साहित्य, साहित्यिक आणि शासन यांच्या परस्पर संबंधीच्या वस्तुस्थितीचा उत्तम प्रकारे परामर्श घेतला आहे.

महाराष्ट्राच्या प्रत्येक व्यवहार क्षेत्रात मराठीचा वापर झाला पाहिजे. शासकीय कर्मचाऱ्याला जर मराठी भाषा लिहिता बोलता येणे आवश्यक असेल तर ज्या राज्यपालांच्या नावे आणि स्वाक्षरीने राज्यकारभार चालतो त्या महाराष्ट्राच्या राज्यपालांना मराठी लिहिता, बोलता, वाचता का येऊ नये? असा रोखठोक सवाल डॉ. सदा कऱ्हाडे यांनी केला त्याबद्दल त्यांना धन्यवाद द्यायला हवेत. राज्याच्या राज्यपालांना त्या राज्यातील लोकांच्या भाषेतच बोलता यायला पाहिजे.

महाराष्ट्राच्या राज्यपालांचा थाट हा इंग्रजी वाटतो असे म्हटले तर ते वावगे वाटू नये. राज्यपालानी मराठी शिकण्यासाठी शिक्षक ठेवला होता असे ऐकले होते. एखाद्या कार्यक्रमात राज्यपाल दोनचार मराठी वाक्ये बोलतात तेव्हा सर्वजण टाळ्या वाजवतात. आता टाळ्या वाजवणाऱ्यांचे कौतुक करायचे की कीव करायची हे ज्याने त्याने ठरवायचे. महाराष्ट्राचे राज्यपाल नेहमी इंग्रजीतून बोलतात ही वस्तुस्थिती आहे. देशाला स्वातंत्र्य मिळून पन्नास वर्षाचा काळ उलटून गेला तरी राज्यपाल राज्यातील जनतेला इंग्रजीमधून संदेश देतात हीच मराठी भाषेची शोकांतिका आहे.

राज्यपालांना मराठी लिहिता बोलता येत नाही या वस्तुस्थितीचा निषेध करण्याची किमान 'भाषिक कृती' जरी स्वागताध्यक्षांनी अथवा संमेलनाध्यक्षांनी केली असती तरी संमेलनाला उपस्थित नसलेल्यांनीही टाळ्या वाजविल्या असत्या अशी कोपरखळी डॉ. कऱ्हाडे यांनी मारली आहे. हे सगळे खरे असले तरी युती शासन राज्यपालांवर खुष आहे म्हणून वर त्यांना पुन्हा मुदत वाढ दिली. सत्तेपुढे शहाणपण चालत नाही म्हणतात ते खरेच आहे.

- वि. अ. सावंत
मुलुंड

दिव्य नंदादीप

– पं. वसंत अ. गाडगीळ

'जया अंगी मोठेपण
तया यातना कठीण ।।'
'चणे खावे लोखंडाचे
तेव्हा ब्रह्मपदी नाचे ।।''

ही दोन्ही संतवचने पुराणिक, प्रवचनकार, कीर्तनकार यांच्या तोंडून महाराष्ट्राने थोर **अवतारी पुरुषश्रेष्ठांच्या जीवनचरिताच्या,** अवतारकार्याच्या निरूपणांतून अनेक वेळा ऐकली असतील; परंतु १ मार्च ९९ या दिवशी परमेश्वरचरणी विलीन झालेले थोर ब्रह्मर्षी, न्यायवेदान्तासारख्या प्राचीन शास्त्रांचे प्रकाण्ड पंडित, विद्यावाचस्पती दत्तात्रेयशास्त्री तथा दत्तमहाराज कवीश्वर यांच्यासारख्या भागवतोत्तमाला असह्य अशा यमयातनांतून जावे लागलेले असेल, याची त्यांना 'निष्काम परब्रह्म', 'चालताबोलता वेदान्त', 'मूर्तिमंत स्थितप्रज्ञ'मानून, त्यांच्यासमोर नतमस्तक झालेल्या आजच्या असंख्य उपासक भक्तांपैकी कुणाला फारशी कल्पना असेल, असे मला वाटत नाही. याचे कारण वाचकवर्गासमोर आलेल्या त्यांच्या कोणत्याही चरित्रग्रंथांत, आठवणींच्या संग्रहात, आत्मनिवेदनपर पत्रात याचा अगदी पुसटसासुद्धा उल्लेख कुठेही आढळला नाही. विसाव्या चालू ख्रिस्ती शतकाच्या अस्तमानाच्या वेळी महाराष्ट्राच्या धार्मिक विश्वातील विद्वत क्षेत्रातील एका सर्वश्रेष्ठ थोर महात्म्याचे (या शतकातील ऐतिहासिक महत्त्वाचे ठरणारे), ब्रह्मश्री दत्तमहाराजांचे 'ब्रह्मपद' कशी खडतर वाटचाल करीत त्यांच्याजवळ आले, याची साक्ष म्हणून याचा उल्लेख मला आज करावा लागत आहे.

ज्यांच्या सहकुटुंब परिवार निर्दय हत्येच्या भीषण आठवणीने आजही आपले चित्त थरारते, त्या व्याकरणमहापंडित प्रा. काशिनाथशास्त्री अभ्यंकर यांना, '५५१ शनिवार पेठ, पुणे २' या आपल्या निवासस्थानातून न्यायवेदान्त महापंडित प्रा. दत्तात्रेयशास्त्री कवीश्वर यांनी १९ जून १९६५ रोजी लिहिलेले चार पृष्ठांचे प्रदीर्घ पत्र कुणाचेही अंतःकरण पिळवटून टाकेल आणि सात्त्विक संतापाच्या त्वेषाने कुणीही पेटून उठावे अशा दाहक, विदारक सत्याने भरलेले हे आत्मनिवेदन आहे. याच महाविद्यालयात स्थापनेपासून (डिसेंबर १९४८) न्यायामीमांसा वेदान्त शिकविणारे पं. द. धुं. कवीश्वर यांना, त्यांच्या 'तथाकथित' अपराधाबद्दल आरोपीच्या पिंजऱ्यात उभे करून, एकतर्फी निकाल देऊन, त्यांच्या मासिक पाचशे रुपये वेतनापैकी निम्मे, म्हणजे पंधरा दिवसांचे वेतन अडीचशे रुपये दंड ठोकून कठोर शिक्षा करण्यात आली होती. यांचा अपराध कोणता? तर हे (पं. कवीश्वर) आजारी असल्याचे सांगून पंधरा दिवस गैरहजर राहिले. पं. द. धुं. कवीश्वर गुरुजी या पत्रात संस्कृतमंडलाध्यक्षांसमोर आपली बाजू मांडताना प्रारंभीच लिहितात-

'फाल्गुन पौर्णिमेपासून चैत्र पौर्णिमेपर्यंत सुटी एक महिना आहे,'असे श्री. अधिपतींनी सांगितल्यामुळे मी वृद्ध मातापितरांच्या भेटीस जालना मुक्कामी गेलो. सुटी सुरू झाल्यावरही येथेच राहून विद्यार्थ्यांचे आवश्यक विभागांचे पाठ संपवून गेलो. जालन्यास चैत्र शुक्ल पक्षात मी आजारी झालो. लगेच तेथील प्रसिद्ध, प्रामाणिक डॉक्टर श्री. नाईक यांचे औषध सुरू केले. चार-पाच दिवसांनी ताप कमी झाला, तरी औषध चालूच होते. त्या वेळी पौर्णिमेपर्यंत आपण पुण्यास जाऊ शकू, अशा भावनेने मी त्या सुमारास पौर्णिमेचे आधी एक पत्र श्री. अधिपतींना पाठविले, की बहुतेक पौर्णिमेस तिथे येईन, पू. पिताजीही आजारी असल्याने त्यांना वाडीचा दुरचा प्रवास झेपणार नाही, म्हणून चैत्र वद्य सप्तमीपर्यंत मला वाडीस (नृसिंहवाडी) पू. पिताजींच्या अनुष्ठानासाठी जावे लागेल. नंतर इंजेक्शन चालू होती. शक्तीही पूर्ण आली नव्हती, म्हणून डॉक्टरांच्या व वडील मंडळींच्या सांगण्याप्रमाणे मी पौर्णिमेनंतरही दोन-तीन दिवस जालन्यास राहून संकष्टीस सकाळी निघून सायंकाळी येथे आलो. येताना औषध बरोबर घेऊन आलो. नंतर मंगळवार-बुधवार

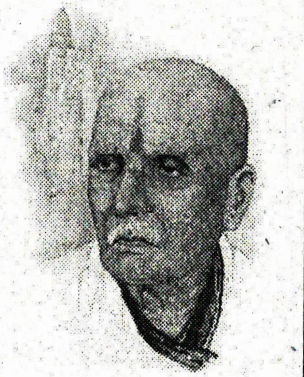

दोन दिवस विश्रांती घेऊन बुधवारी रात्री मी वाडीस गेलो. तेथील उत्सवांग सेवा आटोपून वैशाख शुद्ध प्रतिमेस येथे रात्री परत आलो. पुढे एक-दोन दिवसांत श्री. अधिपतींनी सुटीतील वेतन वगळून काही उरलेले द्रव्य हातावर ठेविले, ते मुकाट्याने घेऊन मी घरी आलो...'

याच पत्रात ते पुढे म्हणतात '... त्या सभेत येण्यास मला अधिकार नाही, असा लोकशाहीचा कायदा असेल, तर वाटेल त्याच्यावर वाटेल तसे आक्षेप सभेपुढे यावेत आणि त्याचा निर्णय मात्र विचारवंतांनी आक्षेप घेणाऱ्यांच्या इच्छेप्रमाणे तत्काळ द्यावा, ही लोकशाहीची पद्धत मात्र न्याय्य आहे काय? ईशेच्छा!'

"... आज हा विद्यादेवीचा अपमान आपल्यासमोर घडून आला, याचा विषाद वाटतो,'' असे 'विद्यादेवीमुपास्महे' असे बिरुद मिरविणाऱ्या विद्यापीठाला सांगून पत्राच्या शेवटी : संमार्जन कर्मकर्त्यापेक्षा (झाडूवाल्यापेक्षा) सुद्धा हीन वागणूक दिल्याबद्दल 'हरीची इच्छा'असे लिहिताना ते म्हणतात '...या वेळी पाकिस्तानात नसतानाही मी निर्वासित होत आहे... ज्या द्रव्यामुळे सर्वांची बुद्धीच घात करून नियामकताच विजयी झाली आहे, ते माझे वेतनद्रव्य कायमचेच स्थगित व्हावे, फक्त गेल्या १५-१६ वर्षांप्रमाणेच यापुढेही विद्यादेवीचे निर्वेतन आजीव सेवकत्व मला लाभावे, हीच अंतिम इच्छा.'

त्या काळच्या प्रशासनाने या विद्यापीठाच्या सत्त्वशील अशा आपल्या गुरुजींना अशी अन्याय्य वागणूक देऊन त्यांना छळले, असे समजताच आपल्या गुरुजींच्या सात्त्विक वृत्तीला शोभेल असाच प्रतिशोध (सूड) विधायक मार्गाने आपण घ्यावा, असे आम्ही- त्यांच्या सर्व विद्यार्थ्यांनी- ठरविले आणि पाच, दहा, पंधरा असे करत पाचशे रुपये, संस्कृतप्रेमी कवीश्वरभक्तांकडून उभे केले. आणि 'कमवा आणि शिका' योजनेखाली ज्या 'सकाळ'चा वार्ताहर, छायाचित्रकार म्हणून १९५२ पासून मी काम करीत होतो, त्या 'सकाळ'चे संपादक डॉ. नानासाहेब परुळेकर या विद्याप्रेमींच्या हस्ते ही गुरुदक्षिणा समारंभपूर्वक टि. म. वि. चे कुलगुरू म. म. प्रा. द. वा. पोतदार यांच्या समक्ष पू.

(पान ६ पाहा)

दिव्य नंदादीप

(पान ५ वरून)

गुरुचरणी समर्पण केली. प्रज्ञाचक्षू पं. यशवंतराव मराठे यांच्या घरी हा समारंभ झाला.

"यापुढे विद्वानांची अशीच परवड झालेली दिसली तर याच विधायक मार्गाचा अवलंब करा," असे सांगून डॉ. परुळेकरांनी छात्रांच्या या गुरुभक्तीचे कौतुक केले आणि आमच्या कवीश्वर गुरुजींनी गुरुदक्षिणा म्हणून दिलेल्या पाचशे रुपयांपैकी त्यांना विद्यापीठाने ठोकलेल्या दंडाइतकीच म्हणजे अडीचशे रुपये ही रक्कम स्वीकारली. बाकीचे अडीचशे रुपये त्यांनी आम्हाला परत केले. त्याच सभेत डॉ. नानासाहेब परुळेकर यांनी अडीचशे रुपये मूलधन मानून 'सकाळ पुरस्कृत विद्वत पोषण निधी' हे नवीन काम उभे केले. या निधीच्या संचालक मंडळात स्वतः डॉ. ना. भि. परुळेकर आणि श्री. म. स. (बाबूराव) पारखे, पं. ना. श्री. (नानासाहेब) सोनटक्के, उद्यान कार्यालयाचे श्री. शंकरराव थत्ते, पं. वसन्त अ. गाडगीळ (चिटणीस) अशी पाच मंडळी होती. रुपया-दोन रुपये प्रत्येकाकडून दरमहा गोळा करून त्या निधीतून याचना न करणाऱ्या; परंतु विपद्ग्रस्त संस्कृत विद्वानांना दरमहा आवश्यक तेवढे अन्नधान्य शिधा (रेशन) घरपोच देऊन त्यांचा गौरव करण्याची ही योजना डॉ. परुळेकरांच्या हयातीपर्यंत चालू होती. (माझ्याशिवाय सर्व संचालक मंडळ आज काळाच्या पडद्याआड गेलेले आहे.) मॉडर्न हायस्कूलचे अंध झालेले पं. नारायणशास्त्री दीक्षित यांच्यासारख्या अनेक विपद्ग्रस्तांना ही सेवा पोचविता आली.

घासून, तोडून, तापवून आणि ठोकून सुवर्णाची परीक्षा व्हावी, तसे पू. कवीश्वर गुरुजींचे अवतारकार्य काळाच्या आणि कालानुरूप कलीच्या कसोटीवर तावूनसुलाखून निघण्याचा हा काही एकमेव प्रसंग नव्हे. एके दिवशी पुण्याच्या एका दैनिकातील पहिल्याच पानावर एका वार्तेच्या शीर्षकाने लक्ष वेधून चक्रावून सोडले. 'पं. दत्तात्रेयशास्त्री कवीश्वरांना अटक.' पुढील वार्तेत म्हटले होते- 'घरफोडीच्या गुन्ह्याबद्दल पं. दत्तात्रेय धुंडिराज कवीश्वरांना अटक करण्यात आली आहे.' याबद्दल चौकशी करता आढळून आले, की सध्या पू. दत्तमहाराजांचा निवास होता, ते रेणुका हे घर अर्धवट बांधकाम झाले असताना एका भक्ताने गयावया करून तात्पुरता आसरा म्हणून तिथे राहायची संमती मागितली. हरिश्चंद्राचे अवतार असणाऱ्या दत्तमहाराजांनी उदारपणे त्याला तिथे आसरा दिला आणि तो ते बळकावूनच बसला. म्हणाला, "माझा ताबा. घर माझे!" यांच्या चिरंजीवांनी या बळकावणाऱ्याचे कुलूप तोडून फेकून देताच दत्तमहाराजांवर घरफोडीचा फौजदारी गुन्हा त्याने दाखल केला. श्री. ब. ना. भिडे वकिलांसारख्यांनी यांचा खटला लढवून दीड-दोन वर्षांनी न्यायालयाकडून महाराजांना न्याय मिळवून दिला. घर बळकावणाऱ्या भक्ताला पू. दत्तमहाराजांनी लिहिलेले पत्रदेखील माझ्या संग्रही उपलब्ध असून ते प्रकाशात आले, तर या महात्म्याची महात्मता अधिक प्रकाशमान होईल.

पिढीजात संस्कृतविद्या आणि दत्तोपासना यांची ओतप्रोत पुण्याई लाभलेल्या कवीश्वर 'घराण्या'त दत्तमहाराजांचा जन्म २-३-१९१० मध्ये झाला आणि तेही कृष्णा-पंचगंगा यांच्या पवित्र संगमावर. तपस्यास्थळी असणाऱ्या श्रीनृसिंह सरस्वतींच्या परममंगल छत्रछायेत, नृसिंहवाडीत सूक्ष्म देहसिद्धी असणारे 'योगियांचे सम्राट' श्री वासुदेवानंद सरस्वती (टेंबे) स्वामी महाराज यांचा बालपणीच त्यांना अनुग्रह लाभला. नृसिंहवाडी, सांगली, धारवाड, शृंगेरी, पुणे यांसारख्या ठिकाणी न्यायवेदान्तासारख्या गहन शास्त्रांचा त्यांनी सूक्ष्माभ्यास केला. अलीकडेच राष्ट्रीय पंडित म्हणून राष्ट्रपती पुरस्काराचा बहुमान लाभलेले व पं. दत्तमहाराजांचे सहकारी प्राध्यापक म्हणून सान्निध्य लाभलेले थोर वैयाकरणी महापंडित प्राचार्य वामनशास्त्री भागवत गुरुजी संस्कृत विद्याक्षेत्रातील प्राचीन आणि अर्वाचीन विद्याविभूषित विद्वानांतील (शास्त्री आणि एम. ए., पीएच. डी) संघर्षाची समस्या किती घातक आणि घोर आहे, यावर प्रकाश टाकताना मला म्हणाले, "अहो, हे नव्यविद्याविभूषित पीएच. डी. डी. लिट्वाले आमच्यासारख्यांना (धोतर-उपरणे-टोपीवाल्यांना) भटजी समजून या वर्गाला कमी लेखतात, पाण्यात पाहतात. यांचे मानधन हजारांत तर आमचे शेकड्यांतही नसते." पंडित भागवत गुरुजींच्या म्हणण्यात तथ्य नाही, असे कोण म्हणेल?

आजच्या संगणकीय युगात, प्राच्य विद्यांचा प्राचीन पाठशाळा परंपरेने 'विद्या रसनाग्रनर्तकी' असणारा पं. दत्तमहाराजांसारख्या शास्त्री-पंडितांचा व्यासंगी वर्ग झपाट्याने काळाच्या पडद्याआड चालला आहे. नुसती विद्वत्ताच नव्हे, तर विवेक आणि वैराग्याबरोबरच ईश्वरी धर्मानुष्ठान प्रसादाची जोड लाभली, तर त्यालाच 'स्वर्ण कस्तुरिका संयोग' म्हणतात. हा हृद्य संगम ब्रह्मश्री दत्तमहाराजांच्या चरित्रात झाला आणि म्हणूनच डॉ. राजेंद्रप्रसाद, डॉ. वराहगिरी वेंकटगिरी, डॉ. शंकरदयाळ शर्मा यासारखी राष्ट्रपतीची त्रयी या दत्तमहाराजांच्या सन्मानांत स्वतःचा बहुमान मानू लागली. अशी धन्यता लाभलेले पू. दत्तमहाराज म्हणजे ज्ञान-विवेक-वैराग्याची त्रिविध ज्योत एकत्रच प्रकाशमय असणारा जगावेगळा थोर नंदादीप होता. शांत होऊन अमर झालेल्या या दिव्य नंदादीपाला आमचे अनंत प्रणाम. नमः शांताय तेजसे!

सुनीता देशपांडे यांच्या प्रतिभेची व्यापक ओळख सांगणारा ललित लेखांचा संग्रह
सोयरे सकळ
किंमत १२५ रुपये
न गृह, खटाववाडी, मुंबई ४

इंग्रजीचा पाया मजबूत करा.
मनोविकास
ग्रामर अँण्ड कंपोझिशन
तिसरी आवृत्ती अल्पावधीत संपली – आवृत्ती चौथी
लेखक - व्ही. पी. कामतकर
एम. ए. बी. एड.
मोठ्या आकाराची २६० पाने
किंमत रु. ९०
: प्रमुख विक्रेते :
मनोविकास प्रकाशन आणि बुक सेंटर
आमदार निवास आवार, मंत्रालयाशेजारी, चर्चगेट, मुंबई - ४०० ०३२.
फोन : ४१६४५०६
आणि महाराष्ट्रातील प्रमुख विक्रेते
स्तकाच्या किंमतीएवढी मनीऑर्डर अधिक
/- प्रत्येकी. (रविवार बंद)

स्वादिष्ट तितक्याच पथ्यकारक पाककृती
रसवंती इंटरनॅशनल
- इंद्रायणी सावकार
पृष्ठे : ३४० ☐ भेटीयोग्य
मूल्य १२५ रू. ● सवलतीत १०० रू.
आचार्य अत्रे यांचे गाजलेले पुस्तक
आत्रेय विनोद
- प्रल्हाद केशव अत्रे
पृष्ठे : ३०० ☐ संग्राह्य
मूल्य २५० रू. ● सवलतीत १८५ रू.
डिंपल पब्लिकेशन, वसई, ठाणे.

नियतीला कलाटणी देणाऱ्या ५७ जगप्रसिध्द व्यक्तिंची गाजलेली भाषणे मराठीत प्रथमच संग्रहीत.
बोल अमृताचे
संपादक : श्री. मो. ग. तपस्वी
मुळ किंमत रु. ४०० /-
सवलतीत रु. ३०० /- फक्त
सर्व पुस्तक विक्रेत्यांकडे उपलब्ध
अश्वमेध प्रकाशन
१२४३, सदाशिव पेठ, साठे कॉ. हौ. सो.
खुन्या मुरलीधराजवळ, पुणे: ४११ ०३०
फोन: ४७१०६१

भक्तवत्सल योगी

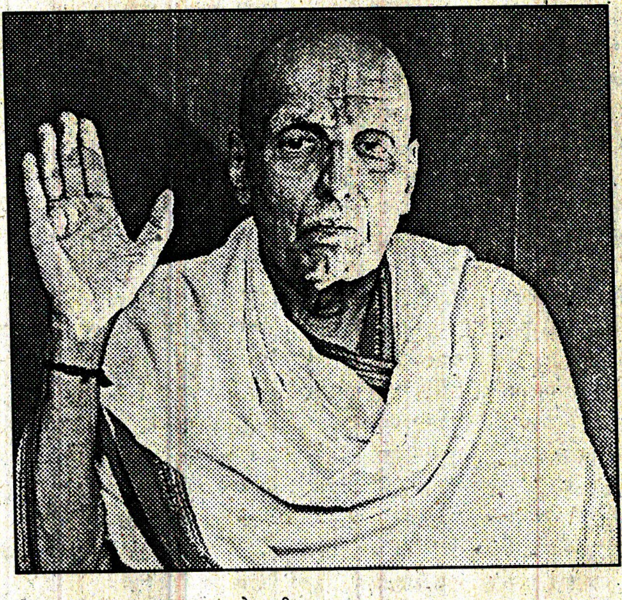

अजित कुलकर्णी

या देशाचे थोर भाग्य असे, की आजही ज्ञानयोगी, तपस्वी येथे आहेत. त्या परंपरेतील त्या योग्यतेचेच ज्ञानयोगी, कर्मयोगी व भक्तिरसमय झालेले दत्तमहाराज कवीश्वर हे होते. कवीश्वर घराण्यातील गेल्या चार पिढ्यांनी अखंडपणे तेवत राहणाऱ्या नंदादीपाप्रमाणे ज्ञानदान व आत्मज्ञानदानाचे कार्य केले आहे. त्यांच्या घराण्याचा वारसा आणि दत्तमहाराजांचे कार्य, याची नव्या पिढीला विस्ताराने ओळख होणे गरजेचे आहे. दोन मार्च १९१० रोजी नरसोबाची वाडी येथे दत्तमहाराजांचा जन्म झाला आणि तीन मार्च १९९९ रोजी सूर्यास्तसमयी त्यांच्या अस्थींचे कृष्ण-पंचगंगा संगमात नरसोबाची वाडी येथे विसर्जन करण्यात आले.

दत्त महाराजांचे मूळ घराणे नगरजवळील मांडवगण येथील. यजुर्वेदी शाखेचे, उपमन्यू गोत्र व प्रारंभीचे आडनाव 'सप्तर्षी' असे होते. पुढे 'दीक्षित' व त्यानंतर 'कवीश्वर' हे आडनाव झाले. सप्तर्षी आडनावाप्रमाणे याच कुळातील थोर, महान, सातवे सत्पुरुष म्हणजे 'ब्रह्मर्षी दत्तमहाराज कवीश्वर' होय. पूर्वजांची पुराणसेवा, भागवतसेवा, महाभारत, रामायण, वेदान्त, तसेच मंत्रविद्या शास्त्र अवगत असलेल्या थोर घराण्याचा वारसा महाराजांनी हिमालयाइतका विशाल केला. दत्त महाराजांचे पूर्वज दाजी दीक्षित हे संस्कृतमध्ये काव्यरचना करणारे कविराज होते. त्यांच्या साहित्यावरून त्यांना लोक 'कवीश्वर' म्हणून ओळखू लागले.

महाराष्ट्रात आध्यात्मिक व सांस्कृतिकतेने संपन्न, असे दोन उपासना प्रवाह आहेत. एक वारकरी संप्रदाय, दुसरा दत्त संप्रदाय. तसे पाहता, शांतिब्रह्मसेवन केलेल्या एकनाथांनी हा दत्तसंप्रदाय भागवत धर्माच्या प्रवाहात समाविष्ट केला. त्याच प्रवाहात दत्तमहाराजांच्या पावनकुळाने उत्तरोत्तर भर टाकीत हा प्रवाह समृद्ध केला आहे. कवीश्वरांच्या घराण्यातील भालचंद्र महाराज, वक्रतुंड महाराज, धुंडिराज महाराज व दत्त महाराज या सर्वांनी प्राचीन विद्या, उपासना, पवित्र आचरण व भक्तिप्रेमाने हा प्रवाह विस्तारित केला. पू. वासुदेवानंद सरस्वती, पू. मौनी स्वामी (वाडी), पू. दीक्षित स्वामी, पू. योगिराज गुळवणी महाराज, पू. भगवान श्रीधर स्वामी महाराज या सर्वांच्या अनुग्रहाने आणि महाराजांचे स्वधर्म, स्वकर्तव्य व स्वकर्माच्या नैष्ठिक आचरणाने महाराजांचे जीवन म्हणजे

सहस्र दीपे दीप, कैसी प्रकाशली प्रभा ।
उजळल्या दशदिशा, गगना आलीसे
शोभा ।।

असे हे कोंदलेले तेज, प्रभा, नित्य नवा आनंद देत आता महाराज विश्वात्मक झाले आहेत.

दत्तमहाराजांचे बालपण नृसिंहवाडीत गेले होते. वाडीतच प्राथमिक शिक्षण झाल्यानंतर, जेरे स्वामी महाराजांच्या पाठशाळेत वेदाध्ययनाला प्रारंभ झाला. तेथे काव्य व व्याकरण यांचा अभ्यास झाल्यानंतर सांगली येथे व्यंकटेशशास्त्री अभ्यंकरांकडे व्याकरणशास्त्राचे अध्ययन पूर्ण झाले. पुढे धारवाड येथे अप्पिनबेटगिरी यांच्याकडे न्यायशास्त्राचे अध्ययन झाले व पुढे पुणे येथे मीमांसा विद्यालयात, श्री. सुब्बाशास्त्री यांच्याकडे मीमांसा, वेदान्त, धर्मशास्त्र इत्यादी वेदांगाचा अभ्यास झाला. धारवाडच्या पाठशाळेत १९३३ ते १९३७ दरम्यान अध्यापन, १९३८ ते ४४ या

दत्तात्रेयशास्त्री कवीश्वर यांना सर्व सांप्रदायांत अग्रपूजेचा मान मिळाला होता. सर्वांना ते आपलेच वाटत, याचे कारण 'वासुदेव जगत् सर्वम् ।' ही त्यांची भूमिका होती. वेळोवेळी त्यांनी व्यक्त केलेल्या विचारधनापैकी एखाद्या विचाराचे पालन करणे, हीच त्यांना खरी श्रद्धांजली ठरेल.

काळात शंकराचार्य शिरोळकर स्वामी यांच्या वेदपाठशाळेत न्याय व वेदान्ताचे अध्यापक, १९४५ ते ६९ टिळक महाराष्ट्र संस्कृत विद्यापीठात प्र-पाठक म्हणून काम केले. या अध्यापन कार्याबरोबर गुरुकुल पद्धतीने पुण्यात अनेक विद्यार्थ्यांना त्यांनी ज्ञानदान केले.

पू. दीक्षित स्वामी व योगिराज गुळवणी महाराज यांच्या कृपादृष्टीमुळे औरवाडला वयाच्या १६ व्या वर्षी म्हणजे १९२६ मध्ये दत्त महाराजांनी पहिला भागवत सप्ताह केला. त्यानंतर १९६६ पर्यंत महाराज तेथे सप्ताह करण्यासाठी जात. पू. गुळवणी महाराज यांच्या आशीर्वादाने पुढे १९६७ मध्ये 'वासुदेव निवासा'त हे ज्ञानसत्र सुरू केले. सुमारे ६५ वर्षे अखंडपणे ठिकठिकाणी महाराजांनी ज्ञानयज्ञ पूर्ण केले. त्यांच्या मधुरवाणीतून ऐकायला मिळणाऱ्या ज्ञानाचा आस्वाद पुणेकरांनी व अन्य ठिकाणच्या जनतेनेही घेतला.

बंगालचे लोकनाथ तीर्थस्वामी महाराज शक्तिपात सांप्रदायाचे लोकोत्तर अधिकारी. पू. गुळवणी महाराज यांच्यानंतर १९७४ मध्ये पू. दत्त महाराजांना उत्तराधिकारी नेमले. आजमितीपर्यंत त्यांनी केवळ गुरुआज्ञा व विश्वस्ताच्या भावनेने हे पद सांभाळले. अशा प्रकारच्या अलौकिक कार्यामुळे 'विवेकचूडामणी'त शंकराचार्य म्हणतात, तो लाभ दत्त महाराजांना झाला-

वैराग्यं च मुमुक्षुत्वं तीव्रं यस्य तु विद्यते ।
तस्मिन्नेवार्थवन्तः स्युः फलवन्तः
समादयः ।।३०।।

ज्या महापुरुषांचे वैराग्य व मोक्षेच्छा तीव्र असतात, त्याच्या ठिकाणी शमदमादिक षड्गुणांचा समुच्चय सार्थ रूपाने फलद्रुप होतात. असे वैराग्य व शमादी षड्गुणांचा समुच्चय महाराजांच्या ठिकाणी होता. त्यामुळे दत्तमहाराज 'सद्गुरु'पदावर आरूढ झाले होते. तसेच 'विवेकचूडामणी'त (मंत्र ३३ ते ३५) व्यक्त झालेली मोक्षगुरूची लक्षणे महाराजांच्या जीवनात प्रकर्षाने जाणवत होती. वेदशास्त्रसंपन्नता, सदाचारसंपन्नता, निरिच्छ, ब्रह्मवेत्ते, आत्मस्वरूपी लीन झालेले, रागद्वेषादिकरहित, तेजस्वी, निर्हेतुक, दयेचे सागर, सदैव सत्कर्म परायण, सर्वांचेच हितचिंतक असल्याने शांती ब्रह्म सेवन केलेले दत्त महाराज मोक्षगुरू होते. त्यामुळेच आज देशात व परदेशांतही त्यांचे अनेक शिष्य आहेत.

दत्तमहाराजांच्या पांडित्याचा वेगवेगळ्या स्तरांवर बहुमान झाला. काशी, म्हैसूर येथील विद्वत सभेत 'न्यायरत्न', 'न्यायचूडामणी' या पदव्या त्यांना देण्यात आल्या. १९५७ मध्ये कांची कामकोटीच्या शंकराचार्यांकडून सुवर्णकंकण भेट मिळाले. १९६१ मध्ये तत्कालीन राष्ट्रपती डॉ. राजेंद्रप्रसाद यांच्या हस्ते केंद्रीय शिक्षण संचालनालयाकडून 'विद्यावाचस्पती' पदवीने त्यांना सन्मानित करण्यात आले. १९६९ मध्ये पुण्यात 'आदर्श शिक्षक' म्हणून त्यांना सन्मानपत्रक मिळाले. १९७० मध्ये तत्कालीन राष्ट्रपती व्ही. व्ही. गिरी यांच्याकडून 'राष्ट्रीय संस्कृत पंडित' पदवी प्रदान करण्यात आली. १९७४ मध्ये महामहोपाध्याय पदवीने दत्तमहाराज सन्मानित झाले. १९९३ मध्ये वेदाचार्य घैसासगुरुजी यांच्या अमृतमहोत्सवाच्या वेळी पुण्यात महाराजांना डॉ. शंकरदयाळ शर्मा यांच्या हस्ते रजतपत्र देण्यात आले. याशिवाय चारही पीठांच्या शंकराचार्यांकडून त्यांना सन्मान प्राप्त झाले होते. महर्षी वेदव्यास प्रतिष्ठानच्या पुरस्काराचे पहिले मानकरी महाराजच होते. याज्ञवल्क्य पुरस्कारही त्यांना मिळाला.

महाराजांची शास्त्रपारंगता, अभिजात अध्यायमानकौशल्य, मूलग्राही संशोधन यांमुळे त्यांची कीर्ती दूरवर पसरली. ज्ञानदेवांच्या शब्दांत म्हणायचे, तर सन्मानांनी महाराजांना विभूषित केले नाही, तर सारे सन्मानच महाराजांच्या प्रगल्भ बुद्धीने व अमानित्वाने तेजस्वी झाले. असे मोठमोठे बहुमान त्यांच्या वाट्याला आले होते. शिष्य परिवार होता तरी दत्तमहाराजांचे वागणे, त्यांचे सहज बोलणे हाच हितोपदेश असे. तसेच, 'दाता एक रघुनंदन' यावर पूर्ण निष्ठा होती. औदार्याच्या भूमिकेतून व विशालदृष्टीने आपद्प्रसंगी पाहणे, अशी निर्दोष दृष्टी त्यांच्या ठायी होती. म्हणूनच महाराज कोणत्याही प्रसंगात शांत असत. महाराज अत्यंत अबोल, प्रसिद्धिपराङ्मुख असल्याने कधीकधीं आपले मनोगत पत्राद्वारे व्यक्त करीत असत. आज ती पत्रे वाचली अथवा पाहिली, तर कोणाच्याही मनात संदेहाचा गंध येऊ नये, इतके त्यांतील विचार व्यापक आहेत.

'जगाच्या कल्याणा संतांच्या विभूती ।
देह कष्टविती उपकारे ।।'

प्रमाणे कोणालाही दोष न देता सद्गुण, धर्माचरण व शास्त्र विचारांची कास महाराजांनी कधीही सोडली नाही. श्रीमत् भागवतात श्रीकृष्णाने उद्धवाला जो उपदेश दिला, त्यामध्ये तीस गुणांची मांडणी मनुष्याच्या अंगीकारासाठी दिली आहे. त्यामध्ये एक गुण असा आहे, की सदैव चांगल्या गोष्टींचा सत्कार करावा. महाराजांना हे पूर्णपणे आकळले होते. छोट्या छोट्या गोष्टींतही असामान्य

(पान १० पाहा)

भक्तवत्सल योगी

(पान ९ वरून)

दृष्टिकोनातून पाहणे व सातत्याने ते पाहणे, हे केवळ दत्तमहाराजांनाच शक्य झाले होते. त्यांचे घरमालक (कै.) ग. या. नातू हे सत्पुरुषांचे घराणे म्हणून महाराजांकडून भाडे घेत नसत, तर भाडे घेत नाही म्हणून जागा सोडणारे दत्तमहाराज हे एका दृष्टीने विरळाच म्हणायला हवेत. भक्ती-ज्ञानसाधनेत जशी विशाल वृत्ती दिसे, तशीच ती प्रत्यक्ष व्यवहारांतही आढळे. त्यामुळेच दत्तात्रेयशास्त्रींना सर्व सांप्रदायांत जगभर अग्रपूजेचा मान मिळाला होता. वारकरी असो, दत्तसंप्रदायी असो, नाथ संप्रदायी असो, भाक्त असो वा गाणपत्य उपासक असो! सर्वांना महाराज आपलेच वाटत. याचे कारण एकच 'वासुदेव जगत् सर्वम्' ही महाराजांची भूमिका होती.

दत्तमहाराजांनी आपली सर्व विचारसंपदा समाजाला प्रदान केली आहे. दत्तमहाराज सर्व लोकांना मार्गदर्शन करीत असत. तसेच अनेक संस्थांनाही मार्गदर्शन करीत. श्री वासुदेव निवास येथे मुख्य विश्वस्त व पू. गुळवणी महाराजांचे उत्तराधिकारी म्हणून काम पाहत. श्री धुंडिराज महाराज ट्रस्ट (देऊळगावराजा, जि. बुलढाणा) येथेही ते विश्वस्त होते. तसेच श्री गुरुचरित्र अखंड पारायण संस्था, आनंदाश्रम येथे अध्यक्ष होते. तुळजाभवानी आरोग्यधाम ट्रस्ट येथे विश्वस्त होते.

अध्यात्मसाधनेतील अधिकारी दत्तमहाराज कुटुंबवत्सलही होते. त्यांच्या पत्नी लक्ष्मीबाई कवीश्वर १० जानेवारी १९९९ रोजी गेल्या. पाठोपाठ दत्तमहाराजांचे एक मार्च रोजी महानिर्वाण झाले. तीन मुले व तीन मुली, नातवंडे, पतवंडे असा हा विस्तृत परिवार गोकुळाप्रमाणे नांदत आहे.

भक्तवत्सल योगी दत्तमहाराजांनी प्रवचनांद्वारा जे जे चिंतन व्यक्त केले आहे, त्यातील एखाद्या विचाराच्या साह्याने यावत्जीवन आचरण्याचा प्रयत्न करणे, हीच त्यांना खरी श्रद्धांजली ठरेल. ■

भक्तवत्सल योगी

(पान ९ वरून)

दृष्टिकोनातून पाहणे व सातत्याने ते पाहणे, हे केवळ दत्तमहाराजांनाच शक्य झाले होते. त्यांचे घरमालक (कै.) ग. या. नातू हे सत्पुरुषांचे घराणे म्हणून महाराजांकडून भाडे घेत नसत, तर भाडे घेत नाही म्हणून जागा सोडणारे दत्तमहाराज हे एका दृष्टीने विरळाच म्हणायला हवेत. भक्ती-ज्ञानसाधनेत जशी विशाल वृत्ती दिसे, तशीच ती प्रत्यक्ष व्यवहारांतही आढळे. त्यामुळेच दत्तात्रेयशास्त्रींना सर्व सांप्रदायांत जगभर अग्रपूजेचा मान मिळाला होता. वारकरी असो, दत्तसंप्रदायी असो, नाथ संप्रदायी असो, भाक्त असो वा गाणपत्य उपासक असो! सर्वांना महाराज आपलेच वाटत. याचे कारण एकच 'वासुदेव जगत् सर्वम्' ही महाराजांची भूमिका होती.

दत्तमहाराजांनी आपली सर्व विचारसंपदा समाजाला प्रदान केली आहे. दत्तमहाराज सर्व लोकांना मार्गदर्शन करीत असत. तसेच अनेक संस्थांनाही मार्गदर्शन करीत. श्री वासुदेव निवास येथे मुख्य विश्वस्त व पू. गुळवणी महाराजांचे उत्तराधिकारी म्हणून काम पाहत. श्री धुंडिराज महाराज ट्रस्ट (देऊळगावराजा, जि. बुलढाणा) येथेही ते विश्वस्त होते. तसेच श्री गुरुचरित्र अखंड पारायण संस्था, आनंदाश्रम येथे अध्यक्ष होते. तुळजाभवानी आरोग्यधाम ट्रस्ट येथे विश्वस्त होते.

अध्यात्मसाधनेतील अधिकारी दत्तमहाराज कुटुंबवत्सलही होते. त्यांच्या पत्नी लक्ष्मीबाई कवीश्वर १० जानेवारी १९९९ रोजी गेल्या. पाठोपाठ दत्तमहाराजांचे एक मार्च रोजी महानिर्वाण झाले. तीन मुले व तीन मुली, नातवंडे, पतवंडे असा हा विस्तृत परिवार गोकुळाप्रमाणे नांदत आहे.

भक्तवत्सल योगी दत्तमहाराजांनी प्रवचनांद्वारा जे जे चिंतन व्यक्त केले आहे, त्यातील एखाद्या विचाराच्या साह्याने यावत्जीवन आचरण्याचा प्रयत्न करणे, हीच त्यांना खरी श्रद्धांजली ठरेल. ■

लोकसत्ता २ मार्च १९९९

राष्ट्रीय पंडित कवीश्वर यांचे वृद्धापकाळाने निधन

प्रतिनिधी

पुणे, १ मार्च

राष्ट्रीय पंडित, विद्यावाचस्पती, महामहोपाध्याय दत्तात्रेयशास्त्री धुंडीराज कवीश्वर (वय ९०) यांचे आज वृद्धापकाळाने निधन झाले. न्यायशास्त्र, मीमांसा आणि श्रीमद् भागवताचे अभ्यासक म्हणून ते ख्यातनाम होते.

येथील राहत्या घरापासून त्यांची अंत्ययात्रा उद्या (मंगळवार) सकाळी आठ वाजता निघणार आहे.

पं. कवीश्वर यांच्या कार्याचा आणि विद्वत्तेचा

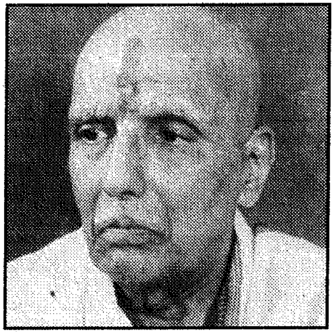

गौरव डॉ. राजेंद्रप्रसाद, व्ही. व्ही. गिरी आणि डॉ. शंकरदयाळ शर्मा अशा तीन राष्ट्रपतींच्या हस्ते अनुक्रमे १९६१, १९७० आणि १९९६ साली झाला होता. चारही पीठाच्या शंकराचार्यांनीही त्यांना सन्मानित केले होते. त्यांच्या पश्चात तीन मुलगे, तीन मुली, नातवंडे, पतवंडे असा परिवार आहे.

नरसोबाची वाडी येथे २ मार्च १९१० रोजी जन्मलेल्या दत्तात्रेयशास्त्री यांचे शिक्षण तेथील संस्कृत पाठशाळेत झाले. पुढे सांगली येथील वेदशास्त्रसंपन्न व्यंकटेशशास्त्री अभ्यंकर यांच्या संस्कृत पाठशाळेत त्यांनी व्याकरण शास्त्राचे तसेच धारवाड येथे न्यायशास्त्राचे अध्ययन केले. त्यानंतर पुण्यातील मीमांसा विद्यालयात मीमांसा अध्ययन, वेदान्त, धर्मशास्त्र यांचा अभ्यास करून ते त्यात पारंगत झाले.

धारवाड येथील पाठशाळेत तसेच श्री शंकराचार्य शिरोळकर स्वामी मठात त्यांनी न्याय व वेदान्ताचे अध्यापक म्हणून १९३३ ते १९४४ या काळात काम केले होते. पुढे तीस वर्षे पुण्यातील टिळक महाराष्ट्र संस्कृत विद्यापीठातही त्यांनी प्राध्यापक म्हणून काम केले. १९७४ पासून श्री. गुळवणी महाराज यांच्या मठाचे उत्तराधिकारी म्हणून ते अखेरपर्यंत कार्यरत राहिले. न्यायरत्न, न्यायचुडामणी, विद्यावाचस्पती, महामहोपाध्याय या पदव्या तसेच राष्ट्रीय संस्कृत पंडित, आदर्श शिक्षक हे पुरस्कार त्यांना मिळाले होते. अत्यंत साधी राहणी, विनम्र, शांत, निगर्वी स्वभाव, सोपे वक्तृत्व, अनेकविध विषयांचे व्यासंगी आणि गाढे पंडित ही त्यांची जीवनवैशिष्ट्ये होती.

अनेक आध्यात्मिक, धार्मिक ग्रंथाचे लेखनही पं. कवीश्वर यांनी केले होते. ■

TOI 02.03.99

Sanskrit scholar Kavishwar passes away

The Times of India News Service

PUNE: Pandit Dattatray Shastri Kavishwar, a noted Sanskrit scholar and former professor at the Tilak Maharashtra Vidyapeeth, died here on Monday. He was 90.

Pandit Kavishwar, conferred the title of 'Mahopadhyay' by Jagadguru Shankaracharya of Dwarka, had received honours at the hands of three Presidents — Rajendra Prasad, V.V. Giri and Shankar Dayal Sharma.

In 1961, Dr Rajendra Prasad conferred the title 'Vidyavachaspati' on this eminent scholar, while in 1970 he was honoured by President V.V. Giri as 'National Sanskrit Scholar'.

His work in such aspects of Hinduism as Mimansa, Nyaya, Vedanta and Dharmashastra is considered seminal in scholarly circles. His Marathi translations of Brahmasutras of Nimbakacharya titled 'Vedanta Parijat Saurabha' was published by the Tilak Maharashtra Vidyapeeth.

Born at Narsobachi Wadi in Sangli district, Kavishwar's spiritual discourses here were immensely popular with his disciples.